

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΘΕΜΑ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:

Επικοινωνία του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη

Στό καφενείο τής Δεξαμενής, φωτογραφία Παύλου Νιρβάνα (1906)

ΟΝΟΜΑ ΚΑΘΗΓΗΤΗ: Δρ. Δρ. Βασίλειος Γαϊτάνης

ΟΝΟΜΑ ΦΟΙΤΗΤΡΙΑΣ: Γεροθανάση Μαρίνα

Α.Μ: 17502

ΑΘΗΝΑ 2023

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ.....	9
1.Βιογραφικά στοιχεία του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη.....	9
2. Το κίνημα των Κολλυβάδων και πως επηρέασε τον Παπαδιαμάντη.....	11
3.Εκπαίδευση και έργο.....	15
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ.....	20
1. Ρεμβασμός το Δεκαπενταύγουστου.....	22
1α. Στοιχεία αγιοπνευματικά συγκριτικά με την σύγχρονη εποχή.....	31
2. Η Σταχομαζώχτρα.....	36
2α. Στοιχεία αγιοπνευματικά στην Σταχομαζώχτρα.....	40
3. Στο Χριστό στο Κάστρο.....	44
3α .Αγιοπνευματικά στοιχεία στο Χριστό στο Κάστρο.....	46
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ.....	50
1.Χριστιανισμός και σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα.....	50
2.Η σκέψη του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη περί κοινωνίας.....	52
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ.....	54
1.ΜΜΕ : η επικράτηση τους στην σύγχρονη κοινωνία.....	55
2. Παγκοσμιοποίηση και ΜΜΕ.....	59
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ.....	65
Ο Παπαδιαμάντης σε αντιδιαστολή με την σύγχρονη εποχή.....	65
1.Ορθόδοξη πνευματικότητα Αλ. Παπαδιαμάντη και Δύση.....	65
2. Η θρησκεία ως κέντρο και ουσία της κοινωνίας.....	73
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	78
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	79
ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ:.....	83
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΜΕΣΩ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΥ:.....	83

Θαμνώδη ρήματα και φύλλα καταπράσινα της γλώσσας.
Μεγάλος άνθρωπος κι ανέσπερος Έλληνας που κράτησε
Τον πόνο στο σωστό του τα ύψος
Αγνοώντας και δημοτικισμούς και εξελικτισμούς και μόδες Αγνοώντας τα εκάστοτε
μορμολύκεια
Την ασίγαστη γενικότητα των πιθήκων
Αγνοώντας τον αιώνα της καλπάζουσας εξυπνάδας
Ο ανοξείδωτος.
Ήδη τα θύματα της προόδου που πρόωρα σκουριάζει
Πάνε στην πατρίδα του τη Σκιάθο κι αγοράζουν ελπίζοντας οικόπεδα
Πάνε για λίγο αεράκι λίγη θάλασσα και φρέσκο φεγγάρι.
Μα είναι αδύνατο να κοροιδέψουμε τη ρημαγμένη φύση
Με ζυπολητα σαββατοκύριακα και με τροχόσπιτα
Ο ακέραιος κυρ Αλέξανδρος
Εκείνος ο περιούσιος Παπαδιαμάντης
Και το κεράκι μας ακόμη δεν το θέλει.
Νίκος Καρούζος- Ο ΑΚΕΡΑΙΟΣ ΚΥΡ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Από μικρή ηλικία αγαπούσα ιδιαίτερα την λογοτεχνία. Μου άρεσε να χάνομαι σε κόσμους αλλιώτικους και ενίοτε φανταστικούς. Την πρώτη φορά που διάβασα Παπαδιαμάντη μαγεύτηκα. Με μάγεψε η «διαφορετική» διάλεκτος που χρησιμοποιούσε, λέξεις μοναδικές έως τότε άγνωστες για μένα, ο τρόπος που περιέγραφε την φύση και οι τόσο αληθινοί χαρακτήρες. Άνθρωποι «πραγματικοί» που συναντάς κάθε μέρα. Όλα αυτά τα στοιχεία με έκαναν να τον αγαπήσω από την πρώτη επαφή με το έργο του.

Αργότερα όντας φοιτήτρια Θεολογίας και ξαναδιαβάζοντας Παπαδιαμάντη κατανόησα το μεγαλείο της γραφής του, την συγγραφική ευφυΐα του. Γνώρισα τον Παπαδιαμάντη εκ νέου. Έτσι όταν μου δόθηκε η ευκαιρία στα πλαίσια του μεταπτυχιακού μου θέλησα να καταπιαστώ με το έργο του να το κατανοήσω βαθύτερα και να συγκρίνω την πνευματικότητα του έργου του με τον σύγχρονο τεχνοκρατικό κόσμο.

Για τον Παπαδιαμάντη έχουν γράψει πολλοί και σπουδαίοι. Θα προσπαθήσω με ταπεινότητα να προσεγγίσω τον σπουδαίο αυτό συγγραφέα, όπως πολύ σωστά αναφέρει ο Η. Χ. Παπαδημητρακόπουλος *«η είσοδος στον κόσμο του Παπαδιαμάντη απαιτεί και μια ψυχική προετοιμασία- κάποιο είδος νηστείας και προσευχής. Είναι ένας κόσμος που εκ προοιμίου αποκλείει κάθε μορφή αλαζονείας, ο αναγνώστης εισέρχεται χάριν ταπεινώσεως...»*.

Στην διαδρομή αυτή που διένυσα κατάλαβα το μέγεθος της παρακαταθήκης που μας άφησε. Θέματα διαχρονικά και επίκαιρα, αλήθειες που ξεπηδούν από τις σελίδες. Σήμερα, την εποχή της οικονομική κρίσης, της πανδημίας και προσφάτως την αρχή ενός νέου πολέμου ο σύγχρονος άνθρωπος παλεύει ανάμεσα στο ψέμα και την αλήθεια. Σ' ένα κόσμο που είναι φτιαγμένος από εικόνες που μας βομβαρδίζουν ανελέητα τα social media καθημερινά. Σ' ένα κόσμο που οι αξίες φθίνουν, που η ψευτιά και η αβελτηρία κυριαρχούν το έργο του Παπαδιαμάντη αποτελεί μια όαση.

Γι' αυτό το ταξίδι στο κόσμο του Παπαδιαμάντη ευχαριστώ από καρδιάς τον καθηγητή μου Δρ Δρ Βασίλειο Γαϊτάνη που καταρχήν μου έδωσε την ευκαιρία να ασχοληθώ με ένα τόσο σπουδαίο συγγραφέα αλλά και για την αμέριστη βοήθεια του και την πολύ χρήσιμη καθοδήγηση του.

Τέλος, ευχαριστώ την οικογένεια μου που ήταν δίπλα μου , μα πάνω απ' όλα ευχαριστώ το Θεό που έδωσε την δύναμη να ανταπεξέλθω.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σε ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο κόσμο, όπου οι αλλαγές πραγματοποιούνται με ιλιγγιώδη ρυθμό είναι πολύ σημαντικό να μην αποσπαστούμε από την ταυτότητά μας. Η παράδοσή μας αποτελεί φάρο σε αυτό τον κυκεώνα υπερπληροφόρησης και συνεχόμενων μεταβολών σε όλα τα επίπεδα της ζωής μας (πολιτική, θρησκεία). Ο άνθρωπος δέσμιος στον αλλοτριωτικό, υποχθόνιο, και μαζικό χαρακτήρα των Μ.Μ.Ε., λησμόνησε την αρχέγονη μήτρα της θείας καταγωγής του, «απώλεσε το ομοούσιο Ρήμα της πλάσης του», εντάχθηκε ηθελημένα στο φανταστικό κόσμο ψευδεπίγραφων ειδώλων, αυτό-αλλοτριώνοντας το άχραντο πρόσωπό του στον ίδιο τον καθρέφτη του εγωϊστικού ναρκισσισμού και της εμπορευματοποίησης.¹ Η τέχνη, η μουσική, η φιλοσοφία περιθωριοποιήθηκαν και τη θέση τους ανέλαβαν τα Μ.Μ.Ε.. Ο πολιτισμός «ηλεκτροποιήθηκε» και οι ανερχόμενες χρήσεις των ψηφιακών δικτύων και των ηλεκτρονικών κειμένων, απομάκρυναν τον άνθρωπο από την «βιούμενη ουσία την γνώσης» (Porobits).²

Ο τεχνοκρατικός πολιτισμός αποτελεί πλέον πραγματικότητα. Οι διαπροσωπικές σχέσεις έχουν αντικατασταθεί εν πολλοίς από τις διάφορες εφαρμογές κοινωνικής δικτύωσης (Facebook, Instagram). Η έννοια του προσώπου και της μοναδικότητάς του έχει σχεδόν χαθεί. Μέσα από τα Μ.Μ.Ε και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης επιχειρείται μια μαζικοποίηση της κοινωνίας στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης. Υπό το χριστιανικό πρίσμα τα πράγματα διαφωτίζονται σε διαφορετική προοπτική. Η κοινωνικότητα είναι στενά συνδυσασμένη με τις διαπροσωπικές σχέσεις. Πρόσωπο και κοινωνία μια σχέση και εικόνα άλλωστε που

---

¹ Γαϊτάνης Βασίλειος, *Η έννοια της Απελπισίας στον Κίρκεγκωρ και στον Ντοστογιέφσκι*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1997, σ.43

² Γαϊτάνης Βασίλειος, *Homo Mediator και Homo Theologicus*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2015, σ.19

προκύπτει από την τριαδική κοινωνία, μπορούν να συνθέσουν αυτό που λέμε κοινότητα και κοινά αγαθά, υλικά και πνευματικά.³

Το λογοτεχνικό έργο του Παπαδιαμάντη αποτελεί φωτεινό φάρο της παράδοσής μας. Ο Παπαδιαμάντης δεν είναι μόνο ο αισθηματικός αριστοτέχνης της γραφίδας, αλλά είναι και ένας ευσεβής χριστιανός, ζηλωτής των παλαιών εκκλησιαστικών εθίμων, αλλά και γλυκός ψάλτης, υμνολογώντας με πάθος το Θεό σε συχνές ολονυκτίες στο αρχαίο ναό του προφήτου Ελισσαίου κάτω από την Ακρόπολη.⁴ Μέσα από το λογοτεχνικό έργο του αλλά και από τον τρόπο ζωής του διαφαίνεται μια βαθιά θρησκευτικότητα. Τα ήθη και τα έθιμα της παράδοσης μας είναι παρόντα στα έργα του, περιγράφοντας μια εποχή όπου η ζωή περιβάλλονταν από την θρησκευτική παράδοση σε κάθε έκφασή της. Σήμερα, η παράδοση αυτή τείνει να εξαλειφθεί με τη θέση της να έχει πάρει μια καινούργια «παράδοση». Η καινούργια αυτή «παράδοση» είναι τα Μ.Μ.Ε που σε μικρό χρονικό διάστημα έχουν καταφέρει να ελέγχουν τις ζωές μας.

Ο Αλ. Παπαδιαμάντης στάθηκε ακλόνητος στην πίστη, στα ήθη και έθιμα τα οποία και περιγράφει στο έργο του. Καμία δύναμη απ' έξω δεν μπόρεσε ν' αλλοιώσει ή να μετατοπίσει τον Παπαδιαμάντη από το σταθερό εαυτό του. Ούτε η φτώχεια ούτε η τύρβη γύρω του η «ανανεωτική» του βίου, η προσπάθεια προσαρμογής προς τη Δύση.⁵

Σήμερα ο τεχνοκρατικός πολιτισμός των Μ.Μ.Ε. προσπαθεί χάριν της παγκοσμιοποίησης να εκτοπίσει τα γνήσια ελληνικά ήθη και έθιμα και το πνεύμα της

---

³ Ματσούκα Νίκου, *Το πρόβλημα του κακού*, 3^η εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2009, σ.227

⁴ Ιεζεκιήλ Βελανιδιώτη, «Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης» στο *Παπαδιαμαντικά Τετράδια* τεύχος 6, εκδ. Δόμος, σ.82

⁵ Γιώργος Θεμελής, «Στο Χριστό, Στο κάστρο» στο *Παπαδιαμαντικά Τετράδια*, εκδ. Δόμος, τεύχος 8, σ.25

Ορθοδοξίας. Ο Παπαδιαμάντης ήταν στραμμένος εκεί, στο ακίνητο πνεύμα της Ορθοδοξίας.⁶

Η εκκοσμίκευση δυσκολεύει όλο και περισσότερο τον χριστιανό ο οποίος έχει να αντιμετωπίσει το δίλημμα αν θα πάει με το «ρεύμα» του κόσμου ή θα ξεχωρίσει απ' αυτό. Στο δίλημμα αυτό απάντηση δίνει ο Απόστολος Παύλος : «Φύγετε μακριά απ' αυτούς και ξεχωρίστε. Μην αγγίζετε ακάθαρτο πράγμα, κι εγώ θα σας δεχτώ. Θα μαι για σας Ο Πατέρας, κι σεις γιοι και θυγατέρες μου, λέει ακόμα ο παντοκράτορας Κύριος» (Β' Κορ.6,17-18). Ο αποστολικός λόγος του Παύλου και της Εκκλησίας ότι ο καθένας μας είναι «ναός Θεού ζώντος», επομένως φέρουμε προσωπική ευθύνη να κρατήσουμε αυτή την ευλογία. Επίσης, φέρουμε ευθύνη να μην κάνουμε την ύπαρξή μας ναό ειδώλων. Η σπατάλη του χρόνου μακριά από τον Θεό και τον πλησίον μας, η επιλογή των ηδονών μας χωρίζουν από την αλήθεια, καθώς αποτυπώνουν το στιγμιαίο και αρνούνται την πληρότητα της ζωής που ταυτίζεται με την σχέση μας με τον Θεό.⁷

---

⁶ Ο.π. , σ.25

⁷π. Θεμιστοκλής Μουρτζανός, *Λυχνάρι στο σκοτάδι: αναζητώντας δρόμους πίστης σε καιρούς απιστίας*, εκδ. Εν πλω, Αθήνα 2018, σ.79-80

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

1.Βιογραφικά στοιχεία του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη

Η βιογραφία του Παπαδιαμάντη δείχνει παράλληλα με τον μεγάλο συγγραφέα τον μεγάλο άνθρωπο πέρασε όλη του τη ζωή αφοσιωμένος ολόψυχα στις πεποιθήσεις του και στο ιδανικό της τέχνης. Η θρησκευτικότητα του, αντί να στενέψει έδωσε υψηλότερη πνοή στο έργο του, γιατί ο Παπαδιαμάντης, σα μεγάλος συγγραφέας, κατόρθωνε να αγκαλιάζει παντού και πάντα τη ζωή.⁸ Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης γεννήθηκε 4 Μαρτίου το 1851, η πληροφορία αυτή δίνεται από το ίδιο. Βαπτίστηκε την Δευτέρα του Πάσχα και πήρε το όνομα Αλέξανδρος στη μνήμη του παππού του. Τα βαφτίσια έγιναν την 9 Απριλίου 1851 στην εκκλησία των Τριών Ιεραρχών με νονό τον θείο του Κωνσταντίνο Αλ. Μωραΐτη όπως πληροφορούμαστε από την ληξιαρχική πράξη που έχει διασωθεί⁹. Είχε καταγωγή από σπίτι ιερατικό, με ψυχές πιστές και θρήσκες πραγματικά, όχι επαγγελματικά και επιφανειακά, ήταν γεμάτο από ψαλμωδίες και λειτουργίες, λιβάνι και βιβλία ιερά που είχε ο πατέρας του από τα χρόνια της πνευματικής και θρησκευτικής του άσκηση κοντά στον Διονύσιο.¹⁰ Η παιδική του ηλικία, όπως μαρτυρούν τα βιογραφικά στοιχεία ήταν μέσα σ' ένα περιβάλλον ιερατικό, μεγάλωσε με τους ήχους των ψαλμωδιών και μέσα στο περιβάλλον την Εκκλησίας.

⁸ Γ.Βαλέτα, *Αναλύσεις Νεοελληνικών Λογοτεχνικών κειμένων*, εκδ. Πέτρου Κ. Ράνου, Αθήνα 1965, σ.287

⁹ Γ.Βαλέτα, *Παπαδιαμάντης: Η ζωή- το έργο-η εποχή του, φιλολογική μελέτη*, Αθηναϊκά Εκδόσεις, Αθήνα 1955, σ.51 «Εβαπτίσθη, γράφει, μέ τό παλιό ὄφος τῆς εποχῆς, ὁ υἱός τοῦ Ἀδαμάντιου ἱερέως καί Γκιουλῆς ομίμου αὐτοῦ συζύγου ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, γεννηθεῖς τὴν 4ην Μαρτίου τ.ἔ. καί ὀνομάσθη Ἀλέξανδρος. Ἀνεδέξατο αὐτὸν ἐκ τῆς ἱεράς κολυμβήθρας ὁ Κωνσταντῖνος Αλ. Μωραΐτης καί ὡς μαῖα παρενρέθη ἡ Συραϊνὴ Μπαλαῶ. Ὁ ἱερεὺς Νικόλαος Πρωτόπαπας».

¹⁰ Ο.π. Γ.Βαλέτα, σ.52

Είναι εύκολο κανείς να ορίσει την φυσική καταγωγή του ανθρώπου. Είναι όμως δύσκολος ο σωστός καθορισμός της πνευματικής καταγωγής του. Η πνευματική βιογραφία του Παπαδιαμάντη, παρ' όλες τις δυσκολίες που παρουσιάζει δεν είναι αδύνατη διότι υπάρχει η μαρτυρία του έργου του. Και όχι μονάχα γι' αυτόν τον λόγο αλλά και για κάποιον άλλο που είναι πιο πνευματικός. Και αυτός είναι η αρμονία που υπάρχει σε αυτόν ανάμεσα έργου και ζωής. Χωρίς αυτός τον παράγοντα ο άνθρωπος γίνεται λαβύρινθος απλησίαστη.¹¹ Ο Παπαδιαμάντης, «δεν ήταν ούτε ο τυπικός αστός ουμανιστής ούτε ο ριζοσπαστών μεταρρυθμιστής. Η διαχρονικότητα του βασιζόταν στον απaráμιλλο ανθρωπισμό του, στον αγνό πατριωτισμό, στη δυνατότητα του ν' αποτυπώνει σαφώς τα πράγματα, στη σύνθεση χρονικού και νεοκλασικού πνεύματος. Το μυαλό κι το φρόνημα του Παπαδιαμάντη ήταν πολυσύνθετο. Είναι δε σίγουρο ότι όσοι επέμεναν υπέρ το δέον, στη θρησκευτικότητα και στην ηθογραφική πλευρά των έργων του κατέληξαν να τον αδικούν. Αυτός ο «αποκαμωμένος παλαιστής του βίου», όπως ο ίδιος αυτοχαρακτηρίζεται στα 1894, παρά την οικονομική του μιζέρια κατόρθωσε να έρθει σε συνεπή ρήξη με τις προλήψεις, τις δεισιδαιμονίες (κοινωνικές, ιδεολογικές κ.λ.π.) καθώς και με την οπισθοδρομικότητα και συντηρητικότητα της εποχής του και των ανθρώπων της»¹²

Καθοριστικός παράγοντας για την πνευματική καταγωγή του αποτελεί και το νησί το οποίο μεγάλωσε, η Σκιάθος. Η Σκιάθος αποτελεί ένα νησί με μεγάλη εκκλησιαστική παράδοση. Το κίνημα των Κολλυβάδων στο οποίο άνηκε και ο πατέρας του, όπως και το κίνημα των Ησυχαστών ήταν οι πνευματικοί πρόγονοι που επηρέασαν τον Παπαδιαμάντη.

Το κίνημα των Κολλυβάδων αποτελεί το αναγεννητικό φιλοκαλικό κίνημα που κατά τα τέλη του 18ου αιώνα και στις αρχές του 19ου είχε διαδοθεί από το Άγιον

¹¹ Κωστή Μπαστιά, *Ο Παπαδιαμάντης: δοκίμιο*, εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1962, σ.37

¹² Παντελή Απέργη, «Οι διαχρονικές αξίες στον Παπαδιαμάντη», *Η κοινωνική διάσταση του έργου του Παπαδιαμάντη*, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ, Βόλος, Εκδ. Οδυσσεάς, 1998, σ. 34

Όρος στα νησιά του Αιγαίου, εμπλουτίζοντας και ανασηματοδοτώντας την πνευματική και λατρευτική εθιμική ζωή και συμπεριφορά των κατοίκων τους.¹³

2. Το κίνημα των Κολλυβάδων και πως επηρέασε τον Παπαδιαμάντη

Η θρησκευτικότητα στα έργα του Παπαδιαμάντη είναι έκδηλη. Το περιβάλλον το οποίο μεγάλωσε είχε έντονα χριστιανικό χαρακτήρα. Το κίνημα των Κολλυβάδων στο νησί της Σκιάθου άφησε το αποτύπωμά του στο έργο του. Ο Παπαδιαμάντης και ο Μωραϊτίδης γεννηθήκαν στα 1850. Θα πρέπει να ανατρέξουμε εκατό χρόνια πίσω, για να βρούμε του Χριστιανικού κινήματος, της θρησκευτικής Σχολής, που πνευματικά της αναστήματα ευτύχησαν να' ναι οι δύο εξάδελφοι. Βρισκόμαστε στα 1750. Τρεις μεγάλες μορφές του νεοελληνικού χριστιανισμού συναντώνται σ' αυτή τη χρονολογία. Αρχηγοί του κινήματος, είναι ο Μακάριος ο Νοταράς, ο Αρχιεπίσκοπος Κορίνθου και άγιος της εκκλησίας μας Αθανάσιος Πάριος, μέγας σοφός και διδάσκαλος του Γένους, και ο Νικόδημος ο αγιορείτης ο πολυγραφότατος αυτός Έλληνας θρησκευτικός συγγραφέας του 18^{ου} αιώνα.¹⁴

Τη θεανθρωποκεντρική ησυχαστική παράδοση της Ελληνορθόδοξης Ρωμοσύνης πρόβαλαν, έναντι της κοσμικής ανθρωποκεντρικής θέασης του κόσμου,

---

¹³ Μ.Γ. Βαρβούνη, *Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης και η Κολλυβαδική θεώρηση της ελληνικής λαϊκής λατρείας* στο Θεολογία τεύχος 4, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2011, σ.201-2016

¹⁴ Γ.Βερίτης, *Το αναμορφωτικό κίνημα των Κολλυβάδων και οι δύο Αλέξανδροι*, στο περιοδικό Ακτίνες τεύχος 36, Απρίλιος- Ιούνιος 1943

στην καιριότερη χρονική στιγμή των ζυμώσεων, τον 18^ο αιώνα, οι φιλοκαλικοί, νηπτικοί και νεοσηχαστές Κολλυβάδες πατέρες.¹⁵

Ανάμεσα στα άκρα της πλάνης ενός «ου κατ' επίγνωσιν» άκρατου και τυποποιητικού συντηρητισμού και ενός άκριτου και καταλυτικού στην ελευθεριότητά του μοντερνισμού, που κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο νοθεύουν και παραχαράσσουν την ορθόδοξη θεολογία, το ορθόδοξο ήθος, την ορθόδοξη ζωή και την ορθόδοξη λειτουργική βίωση, οι Κολλυβάδες ισορροπούν θεοφώτιστα και παρακινούν εκκλησιαστικούς ταγούς, μοναχούς και χριστιανούς στην ανανέωση του πνευματικού βίου από τις ρίζες και ζώπυρα της απλανούς λειτουργικής παραδόσεως της Ορθοδοξίας, με θετικότερες μέχρι και σήμερα, και ίσως ακόμα περισσότερο στις μέρες, επιρροές στην Εκκλησία και την κοινωνία. Το φιλοκαλικό κίνημα διακόνησε την ενίσχυση της ορθοδόξου παραδόσεως και την αφύπνιση του Ελληνισμού.¹⁶

Ο Χρήστος Γιανναράς κάνει μια ιστορική ανασκόπηση και μας αποκαλύπτει το πολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο που κινήθηκε το κίνημα των Κολλυβάδων αναφέροντας: «Η Ευρώπη ζει αληθινή κοσμογονία: ένας καινούργιος κόσμος γεννιέται μέσα σε μια φρενίτιδα ενθουσιασμού. Ριζικές ανακατατάξεις, κοινωνικές, πολιτικές και ιδεολογικές, η μέθη της αλλαγής συνεπαίρνει τις συνειδήσεις, αφυπνίζει καινούργιες ελπίδες και στους υπόδουλους της Ανατολής. Επίκεντρο η Γαλλική Επανάσταση και πριν ή μετά ένα πλήθος εκρηκτικών γεγονότων συμπτυκνωμένων μέσα σε ελάχιστα χρόνια: Οι πρώτοι θρίαμβοι του «ελευθερωτή» Ναπολέοντα, η ανακήρυξη της ανεξαρτησίας των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, η αφύπνιση των εθνικισμών, οι ριζοσπαστικές ιδέες των Εγκυκλοπαιδιστών, η εικονική γλώσσα του Βολταίρου, η κριτική κάθε «αποκάλυψης» του Φίχτε, η καινούργια μεταφυσική και ηθική του Κάντ, η φιλελεύθερη θεμελίωση της Πολιτικής Οικονομίας, οι

¹⁵ Αρχ. Νικοδήμου Σκρέττα, *Η Θεία Ευχαριστία και τα προνόμια της Κυριακής κατά τη διδασκαλία των Κολλυβάδων*, εκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 2008, σ.20

¹⁶ Ο.π. Αρχ. Νικοδήμου Σκρέττα, σ.29-30

επαναστατικές πολιτικές προτάσεις, τα εντυπωσιακά επιτεύγματα της επιστήμης, οι τολμηρές καινοτομίες στην τέχνη. Ύστερα από δεκαετίες ζυμώσεων και εκρηκτικών διεργασιών, η Δύση μοιάζει πια να διαμορφώνει οριστικά την απαρομοίαστη μέσα στην ιστορία κοινωνική και πολιτισμική της δυναμική»¹⁷. Ο π. Γεώργιος Μεταλληνός υπογραμμίζει στο άρθρο του με τίτλο «*Η Κολλυβαδική άποψη για το Διαφωτισμό*»¹⁸: «Αυτή η Ευρώπη προδιαθέτει αρνητικά τον Αθανάσιο Πάριο, κυρίως λόγω της «νέας φιλοσοφίας» της, που με πολλή προκλητικότητα προέβαλαν στην ανατολή οι φανατικοί οπαδοί της. Μιλεί για τα φημιζόμενα εφευρεμάτων νεωτερικών φιλοσόφων μαθήματα, οπού όχι μόνον δεν είναι αναγκαία {...} αλλ' είναι και μάταια και βλαπτικά ως επί το πλείστον».

Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης είναι άμεσα επηρεασμένος από το κίνημα των Κολλυβάδων. Η επαφή και συνδιαλλαγή μαζί τους εκτός από τα εκκλησιαστική κείμενα είναι και προσωπική καθότι γνώρισε έναν από τους τελευταίους πατέρες Κολλυβάδες τον Γέροντα Διονύσιο αλλά η κύρια επαφή του ήταν ο πατέρας του παπά-Αδαμάντιο για τον οποίο και γράφει τα εξής : «Ούτος ως πάντες οι αρχαιότεροι της νήσου εφημέριοι edίδασκαν την των μυστηρίων τέλεσιν παρά των ιεροπρεπών εκείνων Κολλυβάδων, οίτινες είχαν ιδρύσει κατά το τέλος του παρελθόντος αιώνας την Μονήν του Ευαγγελισμού εν τη νήσω, φυτώριον γενομένην των σεμνών της νήσου μας ιερέων τότε, οίτινες φιλακόλουθοι, απλοί, ενάρετοι απέλαυνον της αγάπης και του σεβασμού των κατοίκων, ουδεμίαν προσποίησην ή υπόκρισιν επιδεικτικήν κενότητα εμβλεπόντων εις των ιερατικών βίον των»¹⁹.

Η Μονή του Ευαγγελισμού υπήρξε τόπος συνάντησης και ιερέων και συγγραφέων ανάμεσα τους ο Παπαδιαμάντης και ο Μωραϊτίδης. Αναφορικά με την

¹⁷ Χρήστου Γιανναρά, *Η απανθρωπία του δικαιώματος*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1998, σ.187-188

¹⁸ Πρωτοπρ. Γεωργίου Μεταλληνού, «*Η Κολλυβαδική άποψη για το Διαφωτισμό*», Σύναξη, τ. 54 (Απρίλιος-Ιούνιος), σ. 25

¹⁹ Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Παπα-Αδαμάντιος Οικονόμος*, Άπαντα Βιβλ. του Βήματος, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2011, τόμος 14, σ.223-4

Μονή Ευαγγελισμού «Ἐσβησεν ὁμως ἡ Μονή του ευαγγελισμού, περί τα τέλη του 19ου αιώνα, αφού πρωτύτερα είχε προσφέρει τόσες υπηρεσίες όχι μόνο στην εκκλησία μα και στο ἔθνος, αφού κράτησε πιστά τη λαμπρή παράδοση των Κολλυβάδων, αφού ἔγινε κέντρο τόσης πνευματικής αναπλάσεως και προετοίμασε ψυχικά και χάρισε στην Ελλάδα τους δυο μεγάλους χριστιανούς λογοτέχνες της, τους δυο Σκιαθίτες Αλέξανδρους»²⁰. Η Μονή του Ευαγγελισμού διαδραμάτισε και ἕναν πολύ σημαντικό κοινωνικό και εθνικό ρόλο προσφορά κατά της περιόδου της ακμής της. Η ιστορία της συνδέεται με την ιστορία του νησιού, που πολλά μπορεί να μαρτυρήσει για τη λαμπρή σταδιοδρομία της. Βοήθησε το Κοινό του Κάστρου και στα προεπαναστατικά χρόνια τους αρματωλούς και κλέφτες του Ολύμπου. Ενίσχυσε τα γράμματα στο νησί, περιέθαλψε τους πρόσφυγες που κατέφυγαν από τα γύρω μέρη και τη Χαλκιδική και τον Όλυμπο στα χρόνια του Αγώνα του 1821 και υποστήριξε υλικά σε τροφές και χρήματα, τα ελληνικά πλοία που κατέπλεαν στο λιμάνι.²¹ Μονή αποτέλεσε κέντρο διαφύλαξης της κληρονομιάς των Κολλυβάδων. Η κοινωνική προσφοράς της ὅσο και το τόσο σημαντικό θεολογικό της υπόβαθρο δεν ἄφησαν ανεπηρέαστο τον Αλ. Παπαδιαμάντη.

---

²⁰ Γ. Βερίτη, «Το αναμορφωτικό κίνημα των Κολλυβάδων και οι δύο Αλέξανδροι της Σκιάθου», στο περιοδικό Ακτίνες, τ.36, Απρίλιος- Ιούνιος 1943

²¹ Ιωάννη Ν. Φραγκούλα, *Νοσταλγικός περίπατος στο νησί των δύο Αλεξάνδρων τη Σκιάθο*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1990, σ. 68-69

3. Εκπαίδευση και έργο

Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης τελείωσε το δημοτικό σχολείο (1856-1860) στην Σκιάθο με δασκάλους τους Γ.Κ. Λογοθέτη, Επιφ. Α. Καλοειδή, και τον Ι.Ε. Μωραϊτίδη. Τα επόμενα δυο χρόνια ήταν μαθητής του ελληνικού σχολείου Σκιάθου με δασκάλους τον Σκοπελίτη Γεώργιο Ι. Γεωργαρά και τον πατέρα του. Πήρε απολυτήριο από το σχολαρχείο Σκοπέλου το 1866. Είναι σημαντικό να αναφέρουμε την κλίση του Παπαδιαμάντη στην ζωγραφική. Παρότι σε μικρή ηλικία (1859) τα σχέδια του ήταν πολύ ωριμότερα και έκανα εντύπωση. Κάποια από τα σχέδια του έχουν διασωθεί. Έπειτα επέστρεψε στην Σκιάθο λόγω οικονομικών δυσχερειών της οικογένειάς του. Την πρώτη και την δεύτερη τάξη του γυμνασίου τις τελείωσε στην Χαλκίδα ενώ αργότερα γράφτηκε στην τρίτη τάξη στον Πειραιά. Το 1870 διακόπτει την φοίτηση του επιστρέφει στην Σκιάθο και ύστερα κάνει περιοδεία στον Άγιον Όρος. Το 1873 γράφτηκε στην τέταρτη τάξη του γυμνασίου στην Βαρβάκειο από πού παίρνει και το απολυτήριο. Αποφασίζει το 1874 και γράφτηκε στο πρώτο έτος της φιλοσοφικής σχολής, συμφοιτητή του έχει τον Γεώργιο Βιζυηνό. Παρότι κάνει εγγραφή και στο δεύτερο έτος δεν θα πάρει ποτέ απολυτήριο. Το πρώτο του λυρικό ποίημα το γράφει το 1874 σε ένα γράμμα προς την μητέρα του το οποίο βρίσκει και δημοσιεύει ο Μερλιέ το 1934.²² Δημοσίευσε το μυθιστόρημα «Μετανάστασις» στην εφημερίδα «Νεολόγος» της Κων/Πόλης το 1879. Ακολουθούν οι μεταφράσεις του και οι τακτικές συνεργασίες του με τις εφημερίδες «Ακρόπολις» και «Εφημερίς».²³

Τα έργα του φανερώνουν την γνώση του Παπαδιαμάντη στην θεολογία παρότι δεν επέλεξε να την σπουδάσει. Οι καταβολές του, ο τρόπος που μεγάλωσε και η

²² Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Άπαντα*, τόμος 1, κριτική έκδοση Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, εκδόσεις Δόμος, σ.33-34

²³ Ο.π Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, σ.34

φυσική κλίση του επηρεάζουν τον τρόπο γραφής του. Αποφασίζει να ακολουθήσει τις κλασσικές σπουδές όχι μόνο επειδή η κατάσταση της θεολογική σχόλης τότε δεν τον ευχαριστούσε αλλά και γιατί όπως οι μεγάλες πατερικές μορφές το τόλμησε για να αποκτήσει όπως και εκείνοι ένα εγκόσμιο αλλά απαραίτητο όπλο, για να αντιμάχεται τους εχθρούς της πίστης. Και αυτό έπραξε. Όπως με τους «Εμπόρους των Εθνών» λυτρώθηκε από την Ρωμαιοκαθολική πολιτιστική και θεολογική Σειρήνα , έτσι και με την «Γυφτοπούλα» λυτρώθηκε από την μάταιη σοφία των μάταιων σοφών του παγανισμού.²⁴

Οι γνώσεις του Παπαδιαμάντη είναι πολυδιάστατες, καθώς ήταν βυζαντινομαθής και προερχόμενος από λαϊκή τάξη. Ο Παλαμάς, ο Ξενόπουλος θαύμασαν την ουσιαστικότητα και την σταθερότητα του χαρακτήρα του έργου του. Ο Βάρναλης θα γράψει: «Ο Παπαδιαμάντης είναι ο κατ' εξοχήν αντιρητορικός συγγραφέας. Ο φωνακλαδισμός, η πόζα, η επιτήδεψη κι η ανειλικρίνεια, που αποτελούνε τα κυριότερα γνωρίσματα της κακής τέχνης που σήμερα κατακυριεύει τις ψυχές των ανεργμάτων, λείπουν ολότελα απ' τον Παπαδιαμάντη. Χωρίς δισταγμό, χωρίς παραδοξολογία, ο Παπαδιαμάντης είναι ο μεγαλύτερος νεοέλληνας συγγραφέας κι ο μόνος που μπορεί κανείς να τον διαβάσει και πάντα να τον βρίσκει νέον κι αναπάντεχο .....»²⁵

Όπως αναφέραμε και παραπάνω η ζωή του Παπαδιαμάντη χαρακτηρίζεται από την αρμονία του έργου και της ζωής του. Παρέμεινε πιστός στο πνεύμα της Ορθοδοξίας μέχρι τέλους. Ο Παπαδιαμάντης γεννήθηκε και πέθανε φτωχός. Ο Παπαδιαμάντης δεν πέθανε με τον καημό του πλούτου. Πέθανε ψέλλοντας, που σημαίνει δοξολογώντας. Αυτό φανερώνει πως ευχαριστούσε τον πλάστη του για όσα του είχε χαρίσει. Τον ευχαριστούσε που τον αξίωσε να γεννηθεί φτωχός, να ζήσει

²⁴ Κωστή Μπαστιά, *Ο Παπαδιαμάντης: δοκίμιο*, εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1962, σ.101

²⁵ Κ.Βάρναλη, *Αισθητικά- κριτικά, Δοκίμια Μελέτες*, τ.Β', εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1984, σ.16

φτωχός και να πεθάνει φτωχός. Αγαπούσε την φτώχεια όχι από συνήθεια ή κάνοντας φιλοτιμία την ανάγκη αλλά γιατί πίστευε πως το αντίθετο της φτώχειας, ο πλούτος είναι η αμαρτία. Πίστευε πως το ρούχο του πλούτου δεν είναι το χρειαζόμενο για να περάσει ο άνθρωπος στην βασιλεία των Ουρανών. Το κλειδί της ζωής του Παπαδιαμάντη είναι ο ίδιος ο Χριστός. Δεν χωρούσε στο νου του, πως ο άνθρωπος, που έκλεισε στην καρδιά του τον Χριστό, μπορεί να προσεύχεται στον Ουράνιο Πατέρα και να του ζητάει μια ζωή διαφορετική από εκείνη που έζησε ο Μονογενής τού Υιός.²⁶

Πιστός μέχρι τέλους στην Ορθόδοξη πίστη και στην παράδοση αναφέρει για τον εαυτό του : «Εγώ είμαι τέκνον γνήσιον της ορθοδόξου Εκκλησίας, εκπροσωπούμενης υπό των Επισκόπων Της. Εάν δε τυχόν πολλοί τούτων είναι αμαρτωλοί, αρμοδία να κρίνει είναι μόνον η Εκκλησία και μόνον το άπειρον έλεος του Θεού ημείς πρέπει να επικαλώμεθα. Το κύρος και την ενότητα της Εκκλησίας ημείς δεν τα συγχέομεν με τας αμαρτίας των προσώπων, καθώς οι παρασυνάγωγοι»²⁷. Στα έργα του είναι έκδηλο το θρησκευτικό στοιχείο. Οι ιερείς εκτός από το λειτουργικό του καθήκον συνεισφέρουν και στην κοινωνία. Οι κάτοικοι των μικρών κοινωνιών του Παπαδιαμάντη είναι ενεργά μέλη της Εκκλησίας, συμμετέχουν στα μυστήρια. Όλοι ιερείς και κάτοικοι αποτελούν μια ενιαία κοινωνία στα πρότυπα του Χριστιανισμού. Παρότι η εκκλησία και η ορθοδοξία είναι το κέντρο της ζωής του Παπαδιαμάντη, ο ίδιος ασκεί κριτική τα κακώς κείμενα με πνεύμα όχι αντιδραστικό αλλά φιλικό : «Σπεύδομεν να δηλώσωμεν ότι με τα ανωτέρω δεν προσβάλλομεν το κύρος της Εκκλησίας, αλλ' απλως εκφράζομεν την λύπην μας δια την κατάστασιν των πραγμάτων»²⁸. Η κριτική του Παπαδιαμάντη κυρίως αφορά τους επισκόπους και

²⁶ Κωστή Μπαστιά, *Ο Παπαδιαμάντης: δοκίμιο*, εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1962, σ.103-104

²⁷ Παπαδιαμάντη Α., *Άπαντα*, Κριτική έκδοση Ν. Τριανταφυλλόπουλου, Εκδ. Δόμος, Αθήνα 1998, τόμος Ε', σ. 165

²⁸ Παπαδιαμάντη Α., *Ο Καλόγερος*, Άπαντα Βιβλ.του Βήματος, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2011, τόμος 7, σ.99

τους ιερείς που προωθούν τον εαυτό τους ενάντια στους κανόνες της Εκκλησίας. Για εκείνον πάνω απ' όλους και όλα βρίσκεται η Ορθοδοξία. Οι άνθρωποι που εκπροσωπούν την Εκκλησία θα πρέπει άξιοι της θέσης τους. «Επειδή το πολύ του λαού διψά θρησκευτικής διδασκαλίας, οι δε αρμόδιοι και υπεύθυνοι ουδεμίαν μέριμναν λαμβάνουσι προς θεραπείαν της ανάγκης ταύτης...επόμενον ήτο πολλοί ευσεβείς και καλοπροαίρετοι άνθρωποι να πλανηθώσι, καλή τη πίστει, ακούοντες τον χριστιανικόν λόγον, έστω και νοθευμένον, παντού όπου ούτος ηχεί»²⁹.

Οι κόσμοι που μας μεταφέρει ο Παπαδιαμάντης μέσα από τα έργα συντελούνται από την φτώχεια, την ξενιτειά, τον έρωτα και τον θάνατο υπό το φως της θεολογίας. Ο Παπαδιαμάντης όπως αναφέραμε και πρωτύτερα είναι καταπληκτικός ηθογράφος. Νοιάζεται για την ψυχική και ηθική ανακούφιση των πρωταγωνιστών των έργων του και στο τέλος μας εξιλεώνει. Πολύ χαρακτηριστικό είναι το τόσο σύντομο αλλά μεστό σε νόημα σημείο όπου γράφει: «Σαν να 'χαν ποτέ τελειωμό τα πάθια κι οι καημοί του κόσμου»³⁰. Η θρησκευτικότητα που διέπουν τα διηγήματά του είναι αδιαμφισβήτητη. Ο Παπαδιαμάντης σε πολλά του διηγήματα παρουσιάζει την ενέργεια του Θεού μέσα στον κόσμο, και μάλιστα μέσα στην καθημερινότητα, μ' έναν τρόπο απλό και απολύτως φυσικό. Το «θαύμα» δεν έρχεται ως μια εκπληκτική ρωγή του θείου μέσα στον κόσμο, σαν κάτι που διασπά τους φυσικούς νόμους και την κανονική εγκόσμια πορεία του χρόνου. Έρχεται και γίνεται σαν ένα πολύ απλό γεγονός που συνυφαίνεται αρμονικά και αβίαστα με την κανονική πορεία των φαινομένων, σαν μια σύμπτωση που συνέπεσε να γίνει μέσα σε μια στιγμή επάνω στην ώρα που έπρεπε να συμπέσει, ομαλά. Η παρουσία του Θεού, είναι παντού, κατά την πίστη του Παπαδιαμάντη, και «εν τη φύσει» και στον

---

²⁹ Παπαδιαμάντη Α., *Οι Ελαφροΐσκιωτοι*, Άπαντα Βιβλ. του Βήματος, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2011, τόμος 8, σ.73

³⁰ Παπαδιαμάντη Α., *Το μοιρολόι της φώκιας*, Άπαντα Βιβλ. του Βήματος, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2011, τόμος 12, σ.117

ανθρώπινο βίο. Η ενέργεια ή η αχτιδοβολίδα της παρουσίας Του εμφανίζεται ως πρόνοια, στο χώρο των ανθρωπίνων, που ρυθμίζει κατά κάποιο τρόπο την πορεία ορισμένων γεγονότων, χωρίς να τα διαταράζει, σε τρόπο που να έρχεται, όχι ως επέμβαση, αλλ' ως σύμπτωση ευεργετική, σωτήρια, επάνω σε δύσκολες στιγμές³¹.

Αρκετοί ήταν εκείνοι που τον σχολίασαν αρνητικά για την «εμμονή» του να γράφει θρησκευτικά διηγήματα και σ' αυτούς απαντάει ο Παπαδιαμάντης μέσω του *Λαμπριάτικου Ψάλτη*: «Μη θρησκευτικά, προς Θεού! Το Ελληνικόν Έθνος δεν είναι Βυζαντινοί, εννοήσατε; Οι σημερινοί Έλληνες είναι κατ' ευθείαν διάδοχοι των αρχαίων. Έπειτα επολιτίσθησαν, επρωόδευσαν και αυτοί. Συμβαδίζουν με τα άλλα έθνη. Ποίαν ποίησιν έχει το να γράψης ότι ο Χριστός «δέχεται την λατρείαν του φτωχού λαού» και ότι ο πτωχός ιερέυς «προσέφερε τω Θεώ θυσίαν αινέσεως»; Και να περιγράψης το εσωτερικόν του ναΐσκου, με τας νυσταλέας κανδήλας και τας αμαυράς μορφάς των Αγίων ολόγυρα! Δεν τα εννοούμεν ημείς αυτά. Ημείς θέλομεν διήγημα, το οποίον να είναι όλον ποίησις, όχι πεζή πραγματικότης»³².

---

³¹ Θέμελης Γ., *Στον Χριστό στο κάστρο*, στο Παπαδιαμαντικά Τετράδια, πρωτοχρονιά 2008-τ.8, περιοδική έκδοση του «ΔΟΜΟΥ», σ.11-12

³² Παπαδιαμάντη Α., *Λαμπριάτικος ψάλτης*, Άπαντα Βιβλ. του Βήματος, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2011, τόμος 8, σ. 97

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Το έργο του Παπαδιαμάντη έναν αιώνα μετά την κοίμησή του συνεχίζει να προκαλεί το ενδιαφέρον. Η ιδιάζουσα γλώσσα του, οι χαρακτήρες που πλάθει αποτελούν αντικείμενα βαθύτερης έρευνας. Η γλώσσα των έργων του απέχει από την αυτή του σήμερα όπως και οι καταστάσεις που περιγράφει σ' αυτά από την ζωή του σύγχρονου ανθρώπου. Παραταύτα, έχει διευρυνθεί το πλαίσιο της έρευνας, έχει ξεφύγει από το λογοτεχνικό πλαίσιο όπως και από αυτό της ηθογραφίας. Οι μεταφράσεις που εκδόθηκαν μελετούνται πια περισσότερο καθώς παρουσιάζουν ιδιαίτερο και ενδιαφέρον.

Η εργογραφία του είναι ιδιαίτερα πλούσια, αν και αμφισβητήθηκε πολύ από κριτικούς λογοτεχνίας και άλλους παρόλα αυτά μεταφράζεται σε πολλές γλώσσες σήμερα. Η γλώσσα του δεν αποτελεί απλώς μια σύνθεση της τρισχιλιετούς ελληνικής έκφρασης, αλλά συνάμα συνιστά και μια ανακαίνιση της πεζογραφίας μέσα από την ακρίβεια της λειτουργικής γλώσσας και παράδοσης. Από την σκοπιά της θεολογίας το έργο του συγκροτεί μια συγκλονιστική ανατομία του ανθρώπου και ταυτόχρονα ανάδειξη του γεγονότος της Εκκλησίας ως ευχαριστιακής κοινότητας.³³

Ο Παπαδιαμάντης συνδέει με την αφηγηματική του τέχνη τους χαρακτήρες και τις ζωές, οι οποίοι είναι συνήθως απλοί άνθρωποι, με την πίστη και την ζωή μέσα στην Εκκλησία. Ενοφθαλμίζει, τις ζωές τους με την εσχατολογική προοπτική της Εκκλησίας. Ο τρόπος που παρουσιάζει τους χαρακτήρες του είναι απόλυτα ρεαλιστικός. Σ' αυτούς δεν υπάρχει μόνο καλοσύνη αλλά και το κακό. Είναι άνθρωποι αληθινοί, που προσκομίζουν την ατέλεια τους στην Εκκλησία. Μαζί με την καλοσύνη και την αγιότητα, η παπαδιαμαντική κοινότητα εξωτερικεύει και τα άγρια

---

³³ Σταύρου Γιαγκάζογλου, *Φωνή εκ βαθέων αναβαίνουσα. Η δοξολογική θεολογία του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη* στο *Θεολογία*, τεύχος 4, Οκτώβριος- Δεκέμβριος 2011, σ.4

πάθη της, τις ανθρώπινες αστοχίες, που δεν υστερούν σε ένταση και κακία από εκείνα οποιασδήποτε άλλης κοινωνίας. Η διαφορά έγκειται στην λογοτεχνική πολίχνη του Παπαδιαμάντη όλα βαίνουν προς Εκκλησιασμό³⁴. Ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο στο έργο του Παπαδιαμάντη είναι οι εικόνες που περιγράφει. «Ο γραμμάτων άπειρος, οὐ βλέπει βλέπων» (Μένανδρος), δεν έχει αξία, λοιπόν, η πληθώρα εικόνων και ερεθισμάτων που δεχόμαστε αλλά αξία έχει ο λόγος του δέκτη που τα δέχεται, τα αξιολογεί και τα ιεραρχεί με το λόγο. Ο βομβαρδισμός των εικόνων που δεχόμαστε σήμερα, δεν συμπορεύονται πάντα με την ποιότητα του ανθρώπου. Αντίθετα, οι εικόνες που περιγράφει ο Παπαδιαμάντης στο έργο του απέκτησαν αξία επειδή ντύθηκαν με το λόγο του, ο οποίος είχε την δύναμη να «ψηφιοποιεί» τις εικόνες που έβλεπε. Η διαχρονικότητα και η επικαιρότητα του έργου του είναι αδιαμφισβήτητες, όπως είπε και ο Βάρναλης «...ο Παπαδιαμάντης είναι η μεγαλύτερη δόξα της νεοελληνικής πεζογραφίας. Και όσο περνούν τα χρόνια, τόσο η δόξα αυτή θα στεριώνεται περισσότερο».

1. Ρεμβασμός το Δεκαπενταύγουστου

Ο Παπαδιαμάντης αποτελεί ίσως τον μοναδικό έλληνα λογοτέχνη που περιγράφει τόσο γλαφυρά και έντονα το ξωκλήσια της ελληνικής υπαίθρου. Με την εικόνα ενός «ναΐσκου» ξεκινάει αυτό το διήγημά του, τον Ρεμβασμό του Δεκαπενταύγουστου. Ο «ναΐσκος» της Παναγίας της Πρέκλας βρίσκεται « ανάμεσα εις συντρίμματα καί έρείπια, λείψανα παλαιᾶς κατοικίας ανθρώπων έν μέσφ

---

³⁴ Παν. Μητροπολίτου Μόρφου Νεοφύτου, *Η επικαιρότητα του Παπαδιαμάντη* στο περιοδικό Θεολογία, τεύχος 4, Οκτώβριος- Δεκέμβριος 2011, σ.248

ἀγριοσυκῶν, μορεῶν μέ ἐρυθρούς καρπούς, εἰς τόπον ἀπόκρημνον ἀκτὴν πρὸς μίαν παραλίαν»³⁵. Ο Παπαδιαμάντης περιγράφει την φύση με αριστοτεχνία δείχνοντας με αυτό τον τρόπο την αγάπη του γι' αυτήν. Προσθέτει στην περιγραφή του και θρύλους που έπλασε η λαϊκή φαντασία για «φαντάσματα, εἴδωλα ψυχῶν κουρασμένων, σκιαὶ ἐπιστρέφουσαι»³⁶.

Στο ξωκλήσι της Παναγία της Πρέκλας εστιάζει ο «φακός» του Παπαδιαμάντη, εκεί ξεκινάει το διήγημα. Και εκεί στο προαύλιο χώρο υπάρχει μια πρόχειρα φτιαγμένη καλύβα, του Φραγκούλα. Κάθεται μόνος και θλιμμένος ο Φραγκούλας καπνίζοντας την πίπα του «ὁ καπνὸς ἀπὸ τὸν λουλᾶν ἀνέθρωσκε καὶ ἀνέβαινε εἰς κυανοῦς κύκλους εἰς τὸ κενόν, καὶ οἱ λογισμοὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐφαίνοντο νὰ παρακολουθοῦν τοὺς κύκλους τοῦ καπνοῦ, καὶ νὰ χάνωνται μετ' αὐτῶν εἰς τὸ ἀχανές, τὸ ἄπειρον. Τί ἐσκέπτετο;»³⁷. Όλα γύρω του είναι έρημα και ήσυχα γεγονός που έρχεται σε αντίθεση με την εσωτερική ψυχολογική του κατάσταση. Στην ψυχή του επικρατεί μεγάλη μοναξιά και πόνος. Ο «φιλήρημος γέρων»³⁸ είναι όπως και το τοπίο είναι ερειπωμένος, μοναχός και θλιμμένος.

Ο «ἀξιότιμος πρεσβύτες»³⁹ είχε καταγωγή από παλιά οικογένεια του τόπου. Από νέος ήταν γεροδεμένος, ψηλός, λεπτός στη μέση, μελαχρινός, με έντονα χαρακτηριστικά στο πρόσωπο, πυκνά φρύδια, έντονη μύτη και μεγάλα χείλη. Αγαπούσε πολύ την εκκλησιαστική μουσική και το τραγούδι και με την συγκινητική φωνή του υπήρξε ψάλτης. Είχε παντρευτεί από έρωτα «τὴν Σινιώραν, ωραίαν νέαν, λεπτοφυή, λευκοτάτην»⁴⁰ και παρότι απόκτησαν επτά παιδιά μαζί, χώρισαν τρεις

³⁵ Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Άπαντα*, τόμος 4, κριτική έκδοση Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, εκδόσεις Δόμος, σ.85

³⁶ Ο.π. Αλ.Παπαδιαμάντης σ.85

³⁷ Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Άπαντα*, τόμος 4, κριτική έκδοση Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, εκδόσεις Δόμος, σ.86

³⁸ Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Άπαντα*, τόμος 4, κριτική έκδοση Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, εκδόσεις Δόμος, σ.85

³⁹ Ο.π. σ.85

⁴⁰ Ο.π. σ.86

φορές. Αιτία, ο έντονος χαρακτήρας του. «Ήτον άνθρωπος ασθενής· ηγάπα και ημάρτανε και μετενόει... Ήγάπα την θρησκείαν, ηγάπα την σύζυγον και τα τέκνα του, επόθει ακόμη τον συζυγικόν βίον, επόθει και τον βίον τον μοναχικόν..... Είχεν αγαπήσει εξ όλης της καρδίας την Σινιωρίτσαν του..... Αλλ' όσον τρυφερός ήτον εις τον έρωτα, τόσον ευεπίφορος εις το πείσμα και τόσον γοργός εις την οργήν. Ω ατέλειαι των ανθρώπων!»⁴¹

Ο Φραγκούλας είναι ένας άνθρωπος με πολλά πάθη. Ορμητικός και ασυγκράτητος, ευαίσθητος και τρυφερός. Ο Παπαδιαμάντης, δεν τον εξιδανικεύει. Τον περιγράφει όπως ακριβώς είναι, αληθινό, πραγματικό, με τις αρετές και τις αδυναμίες του, τα καλά και τα κακά του. Σέβεται τις αδυναμίες του και τα ελαττώματά του και αφουγκράζεται το δράμα του. Η πορεία της ζωής του ξετυλίγεται ανάμεσα στην αμαρτία και την μετάνοια. Ο χαρακτήρας του είναι απόλυτα ρεαλιστικός και ανθρώπινος. Ο ίδιος αναλογίζεται και κατανοεί την πορεία αυτή που είναι ανθρώπινη, γήινη, συμμερίζεται τα πάθη του και με ειλικρίνεια αναφωνεί: «Ω ατέλειαι των ανθρώπων!».

Ο Φραγκούλας αντιμετωπίζει και σοβαρότατο οικονομικό πρόβλημα, όπως και πολλοί ακόμη συντοπίτες του. Αρχικά ήταν μεγαλοκτηματίας, από παλιά αρχοντική οικογένεια «ποτέ δεν τον έμελεν περί χρημάτων», αφού είχε αρκετό εισόδημα. «Αλλ' επειδή δεν ειργάζετο ποτέ μόνος του, τα έξοδα τον έτρωγαν! Είτα, αυξανομένης της οικογενείας, συνηζάνοντο και αι ανάγκαι. Και όσον ηύξανον τα έξοδα, τόσον τα έσοδα ηλαττούντο. Ήλθαν δυστυχισμένες χρονιές, αφορίαί, συμφοραί, θεομηνιαί. Είτα, δια πρώτην φοράν, έλαβεν ανάγκην μικρών δανείων. Δεν αφαντάζετο ποτέ ότι μία μικρή κάμψη αρκεί δια να καταστρέψη ολόκληρον φυτείαν. Απηυθύνθη εις έναν τοκογλύφον του τόπου»⁴².

⁴¹ Ο.π. σ.89

⁴² Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Άπαντα*, τόμος 4, κριτική έκδοση Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, εκδόσεις Δόμος, σ.87

Ο Παπαδιαμάντης αναδεικνύει ένα οξύ πρόβλημα της κοινωνίας του νησιού του. Πρόκειται για τη σύγκρουση ανάμεσα στο παραδοσιακό και το νεωτερικό. Το πρώτο εκπροσωπείται στο διήγημα από τους ντόπιους κατοίκους, οι οποίοι «είχαν αποκλειστικήν προσήλωσιν εις τα κτήματα»⁴³ και από αυτή την εργασία εξασφάλιζαν τα αναγκαία για τη ζωή τους, προνοώντας βέβαια να αποθηκεύσουν για ενδεχόμενη ακαρπία, κάτι που γινόταν συχνά. Παρουσιάζεται η εικόνα μιας αυτάρκους κοινωνίας.

Το καινούριο το φέρνουν στο νησί οι «επήλυδες». «Οι τοιούτοι ήσαν άνθρωποι φερτοί, απ' έξω και όταν κατέφυγον εις τον τόπον, εν ώρα συμφοράς και ανεμοζάλης, κατά την Μεγάλην Επανάστασιν.....κανείς δεν έδωκεν προσοχήν και σημασίαν εις αυτούς». Οι άνθρωποι αυτοί, ασχολούνταν με το εμπόριο και αξιοποιούσαν τα πάντα με σκοπό το χρήμα. «Ως πράττουσιν όλοι οι φύσει και θέσει Εβραίοι, έδωκαν όλην την σημασίαν και την προσοχήν των εις τα χρήματα. Ήνοιξαν εργαστήρια, μαγαζεία και εμπορεύοντο και εχρηματίζοντο. Είτα ήλθεν η ώρα..... οι εντόπιοι έλαβαν ανάγκην των χρημάτων και τότε ήρχισαν να υποθηκεύουν τα κτήματα. Εωσότου παρήλθε μία γενεά ή μία και ημίσεια και τα χρήματα επέστρεψαν εις τους δανειστάς συμπαραλαβόντα μεθ' εαυτών και τα κτήματα». Πρόκειται για την αρχή της αστικοποίησης της ελληνικής κοινωνίας, που έφερε πολλές ανακατατάξεις στις αντιλήψεις, τη νοοτροπία, τα ήθη και γενικά τη ζωή των ανθρώπων, αφού κλονίστηκαν τα παραδοσιακά θεμέλια της δομής της ελληνικής κοινωνίας.

Το κυνήγι του κέρδους έρχεται σε αντίθεση με τις παραδοσιακές ασχολίες. Επιπλέον, χάριν του ατομικού συμφέροντος υπερβαίνονται οι ηθικές αναστολές των παλαιών καιρών, διαβρώνονται οι συνειδήσεις και υποσκάπτονται τα θεμέλια της παραδοσιακής ζωής. Αποτέλεσμα της νέας κατάστασης που περιγράφεται στο

---

⁴³ Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Άπαντα*, τόμος 4, κριτική έκδοση Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, εκδόσεις Δόμος, σ.87

διήγημα είναι ο κλωνισμός των διαπροσωπικών σχέσεων και η υποτίμηση της ανθρώπινης αξίας.

Ο Παπαδιαμάντης έμμεσα επικρίνει αυτήν την κατάσταση. Ο ίδιος μεγαλωμένος και γαλουχημένος με την ελληνορθόδοξη παράδοση πιστεύει πώς μόνο μέσα από αυτή η ζωή του ανθρώπου γίνεται πλήρης. Γιατί μόνο μέσα στην ορθοδοξία η ψυχή ανορθώνεται και διαμέσου του μυστηρίου της μετάνοιας ο άνθρωπος έχει την δυνατότητα να φθάσει από το «κατ'εικόνα» στο «καθ'ομοίωσιν». Οτιδήποτε νέο θέλει να έχει αναφορά στην ελληνορθόδοξη παράδοση, η οποία καθορίζει το χαρακτήρα και τον ψυχισμό του λαού. Γι' αυτό και επικρίνει το πνεύμα, που κουβαλούν οι νέες οικονομικές δραστηριότητες: την τοκογλυφία, την ισοπέδωση που προκαλεί η απανθρωπιά και η εκμετάλλευση, τη διαφθορά των ηθών, το ψέμα και το δόλο που επιστρατεύονται για την ικανοποίηση του ατομικού συμφέροντος.

Θύμα μιας τέτοιας κατάστασης ήταν και ο Φραγκούλας. Τα τρία δάνεια, που χρειάστηκε να πάρει από τοκογλύφους, τον οδήγησαν στην απώλεια της οικονομικής αλλά και κοινωνικής του επιφάνειας. Έτσι τώρα ζει με τις πιέσεις και τις απειλές των δανειστών του. Θλιμμένος όπως παρουσιάζεται, ένας ξεπεσμένος άρχοντας και μακριά από την γυναίκα και τα παιδιά του.

Το καταλυτικό χτύπημα της μοίρας ήταν τα τελευταία το οποίο ήταν ασήκωτο, αβάσταχτο, καταλυτικό. Είναι αυτό που τον συνέθλιψε. «Τώχασα το καυμένο μ το ευάγωγο»⁴⁴ μονολογεί θρηνώντας για την αγαπημένη του μικρή θυγατέρα, που τόσο πρόωρα, μόλις 14 ετών, έφυγε απ τη ζωή. Στο παρελθόν είχε καταφύγει στο εκκλησάκι της Παναγίας της Πρέκλας για να ξεφύγει από προβλήματα οικονομικά και οικογενειακά. Τότε η καλύβα του προαυλίου ήταν η επιλογή του. Τώρα όμως, ο πόνος του χαμού της θυγατέρας του τον βαραίνει και το φορτίο της

---

⁴⁴ Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Απαντα*, τόμος 4, κριτική έκδοση Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, εκδόσεις Δόμος, σ.88

θλίψης είναι αβάσταχτο. Ψάχνει διέξοδο, καταφύγιο, παρηγοριά και στήριγμα, στην γλυκιά Παναγιά . Εκείνη είναι το αποκούμπι του. Σ' εκείνη άλλωστε, στο παρελθόν, πριν ερημωθεί το χωριό, όλοι οι θλιμμένοι και οι «πεφορτισμένοι» σ' αυτό το εκκλησάκι έρχονταν και στην εικόνα της Παναγίας της Πρέκλας ζητούσαν παρηγοριά, τα βάσανα και τις ελπίδες τους «να εύρωσι δια της εγκρατείας και της προσευχής και του ιερού άσματος αναψυχήν και παραμυθίαν..... ν ακούσωσιν τας ψαλλομένας Παρακλήσεις καθ όλον τον Δεκαπενταύγουστο ».⁴⁵

Είναι και τώρα παραμονές του Δεκαπενταύγουστου κι ο Φραγκούλας με ασήκωτο το πένθος της ψυχής του, θυμάται αυτή την ίδια χρονιάρα μέρα, πριν χρόνια, τότε που είχε συμφιλιωθεί με τη γυναίκα του μετά τον πρώτο χωρισμό τους. Είχε και τότε καταφύγει στην καλύβα του προαυλίου και στον Εσπερινό της μεγάλης γιορτής, μαζί με όλους τους πανηγυριώτες είχε έρθει και η Σινιώρα του με τα τέσσερα τότε παιδιά τους. «Ήτο 40 χρονών τότε ο Φραγκούλας. Έτρεφε πείσμα και χολήν, αλλ είχεν πολύ περισσότερον και βαθύτερον συζυγικόν έρωτα και μόνον νύξιν ήθελεν· ήτο έτοιμος να συγχωρήση και ν αγαπήση.... Τω όντι, όταν εβραδύασε καλά και άρχισε να σκοτεινιάζη, η κυρά Σινιώρα ήλθε..... Από πολλών μηνών δεν είχεν ιδεί τον σύζυγόν της, όστις είχε κατοικήσει χωριστά, εις ευτελές δωμάτιον, χάριν ταπεινώσεως, το οποίον ωνόμαζε το κελλί του και έζη από μηνών ως καλόγηρος. Επλησίασε δειλή, κάτω νεύουσα. Ο Φραγκούλας ίστατο εκεί παραπέρα από την θύραν της εκκλησίας και έκαμνεν πώς έβλεπεν αλλού και πώς επρόσεχεν εις τινα ομιλίαν περί αγροτικών υποθέσεων μεταξύ δυο ή τριών χωρικών. Η Σινιώρα εισήλθεν εις τον ναΐσκον, επροσκύνησεν, εκόλλησε κηρία και ησπάσθη τας εικόνας. Είτα μετά τινα ώραν εξήλθεν. Επλησίασε συνεσταλμένη και εχαιρέτησε τον σύζυγόν της. Ούτος έτεινε προς αυτήν την χείρα και ησπάσθη φιλοστόργως τα τέκνα του»⁴⁶.

⁴⁵ Ο.π. σ.89

⁴⁶ Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Άπαντα*, τόμος 4, κριτική έκδοση Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, εκδόσεις Δόμος, σ.90

Εκείνο το βράδυ αισθανόταν χαρά και στην αγρυπνία που ακολούθησε, η οποία κράτησε ώρες, όλα τα διάβασε μόνος του, όλα τα έψαλε «μόλις επιτρέπων εις τον κυρ Δημητρόν, τον κάτοχον του αριστερού χορού, να λέγη κι αυτός από κανένα τροπαράκι, δια να ξενυστάξη»⁴⁷ και θυμάται τις γυναίκες, που στη Λιτή δυσφορώντας γκρίνιαζαν τον νεωκόρο, γιατί έπιασε τα κεριά που είχαν λαμπαδιάσει και τα πατούσε στο έδαφος για να σβήσουν. Καθώς κι έναν νεαρό νεόπλουτο, που έβλεπε ως σπατάλη το άναμμα πολλών κεριών κι ακούστηκε να μιλά για «οικονομία στα κηρία!». Οι γυναίκες, παρόλο που ήξεραν πολύ καλά τι σημαίνει οικονομία, δεν καταλάβαιναν «τί θα πη οικονομία στα κηρία»⁴⁸, που ήταν ταμένα να καούν στη χάρη της Παναγίας. Θυμάται καλά και το άλλο περιστατικό με τον κυρ Δημητρό, ο οποίος πειραγμένος που του άρπαζε συνεχώς την πρωτοφωνία στο ψάλσιμο, του συνέστησε να ψάλλει πιο σιγά το «Κύριε ελέησον», διότι οι γυναίκες ήθελαν ν ακούνε τα ονόματα, ζωντανά και πεθαμένα, που είχαν υπαγορεύσει από βραδύς στον ιερέα. Κι ο Φραγκούλας, για να τον ταπεινώσει, τον άφησε να ψάλλει 40 φορές το «Κύριε ελέησον», γνωρίζοντας ότι ο κυρ Δημητρός δεν ήξερε καλά τα τυπικά, πότε λέγεται 3 φορές το «Κύριε ελέησον» και πότε 40 φορές. Κι ενώ άρχισε να το λέγει 40 φορές, «ο παπάς εβιάσθη ν απαγγείλη ραγδαίως και αθρόα τα τελευταία ονόματα, και, δια να είναι σύμφωνος με τον ψάλτην, ήρχισε προ της ώρας να λέγη «...υπέρ του διαφυλαχθήναι, από λιμού, λοιμού, σεισμού, καταποντισμού, πυρός, μαχαίρας.....»⁴⁹

Ο Παπαδιαμάντης είναι βαθιά θρησκευόμενος, η Ορθοδοξία και η διδασκαλία της αποτελούν γι' αυτόν τρόπο ζωής. Χαίρεται και ζει τις ακολουθίες και ιεροτελεστίες της Εκκλησίας. Γνωρίζει πολύ καλά τα Συναξάρια και τα Λειτουργικά Βιβλία. Ψάλλει τα τροπάρια και τους ύμνους με ζήλο και τέχνη και αναπαύεται στις

---

⁴⁷ Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Απαντα*, τόμος 4, κριτική έκδοση Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, εκδόσεις Δόμος, σ.92

⁴⁸ Ο.π. σ.93

⁴⁹ Ο.π. σ.95

ολονύκτιες Παρακλήσεις και αγρυπνίες στους ναούς και σε ερημοκκλήσια. Τον συγκινεί το Βυζάντιο και το ζει και την ατμόσφαιρά του την μεταφέρει στα πεζογραφήματά του παραθέτοντας βυζαντινά τροπάρια και κομμάτια ολόκληρα από τη Θεία Λατρεία. Και στο διήγημά μας μεταφέρει αυτήν την ατμόσφαιρα κάνοντας εκτενή αναφορά σε όλο σχεδόν το τυπικό της εορτής της Κοιμήσεως. «Έψαλε Καθίσματα, Πολυελέους, Αναβαθμούς και Προκείμενα, είτα όλον το «Πεποικιλμένη» έως το «Συνέστειλε Χορός» και όλον το «Ανοίξω το στόμα μου» έως το «Δέχου παρημών». Είτα έψαλεν Αίνους, Δοξολογίαν, εδιάβασεν Ώρας και Μετάληψιν, προς χάριν όλων των ητοιμασμένων δια την θείαν Κοινωνίαν και εις την Λειτουργίαν πάλιν όλα Τυπικά, Μακαρισμούς, Τρισάγιον, το Χερουβικόν, το «Αι γενεαί πάσαι», το Κοινωνικόν » και ταυτόχρονα ο Παπαδιαμάντης παρατηρεί το εκκλησίασμα και ξεχωρίζει και σχολιάζει τους απλοϊκούς, γήινους και αληθινούς χαρακτήρες της κοινωνίας του χωριού, παρατηρεί τις ιδιοτροπίες τους, τα πειράγματά τους, την καλή διάθεση του Φραγκούλα και το νέο ξεκίνημα για την οικογενειακή του ζωή.

Καρπός αυτής της συμφιλίωσης με την γυναίκα του ήταν το Κουμπώ, η θυγατέρα της οποίας το θάνατο τώρα θρηνεί. «Η Παναγία είχε δωρίσει το αβρόν εκείνο άνθος εις τον Φραγκούλην και την Σινιώραν και η Παναγία πάλιν το είχε δρέψει και το είχαν αναλάβει πλησίον της, πριν μολυνθή εκ της επαφής των ματαίων του κόσμου»⁵⁰. Αυτή η κόρη ήταν ένα ξεχωριστό για εκείνον πλάσμα, η παρηγοριά του. Ξεχώριζε από όλα τα παιδιά του. «Δεν είχεν μόνον νοημοσύνην πρώϊμον, αλλά κάτι άλλο παράδοξον γνώρισμα, οιονεί χαρακτήρα φρονίμου γυναικός εις ηλικίαν παιδίσκης». Ήταν η μόνη από τα παιδιά του που πήγαινε κάθε μέρα στον πατέρα της «στό κελλί του» και τον περιποιούνταν δείχνοντας του έτσι την αγάπη της.. Ήταν η μόνη που δεχόταν πρόθυμα τους «πατρικούς χαλινους», γι αυτό κι εκείνος την

---

⁵⁰ Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Άπαντα*, τόμος 4, κριτική έκδοση Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, εκδόσεις Δόμος, σ.90

ονόμαζε «τό ευάγωγο». Ήταν η μόνη που πονούσε για το χωρισμό των γονιών της και καθημερινά έτρεχε να τον βρει και δεν έπαυε να τον παρακαλά «έλα στο σπίτι πατέρα!». Αυτή άλλωστε με την επιμονή της ήταν η αιτία που φίλιωσε με τη γυναίκα του μετά το δεύτερο χωρισμό τους. Ύστερα από μερικούς μήνες όμως χώρισε για τρίτη φορά ο Φραγκούλας και η μικρή ήταν πολύ θλιμμένη. «Δε μπορώ πλέον νάρχωμαι στο κελλί σου πατέρα..... Είναι κάτι κακές γυναίκες εκεί στο μαχαλά, στο δρόμο που περνώ και τις άκουσα που λέγανε καθώς περνούσα: «νά, το κορίτσι της Φραγκούλαινας, που την έχει απαρατήσει ο άνδρας της. Δεν το βαστώ πλέον πατέρα»⁵¹. Και πράγματι δεν πήγε για τρεις μέρες. Την τέταρτη πήγε χλωμή και μαραμμένη, πνιγμένη στα δάκρυα.

«-Τί έχεις, κορίτσι μου, της είπε ο πατήρ της.

-Αν δεν έλθης, πατέρα, του είπε με παράπονο, να ξεύρης, θα πεθάνω απ τον καημό μου!

-Έρχομαι, κορίτσι μου, είπε ο Φραγκούλας».

Την άλλη μέρα πήγε στο σπίτι αλλά ήταν αργά. Το Κουμπώ έπεσε άρρωστη με ψηλό πυρετό, μαράθηκε από άγνωστη ασθένεια και «εκοιμήθη χωρίς αγωνίαν και πόνον, εξέπνευσεν ως πουλί, με την λαλιάν εις το στόμα».

«Πατέρα! πατέρα! Στην Παναγία να κάμετε μία λειτουργία.....μέ την μητέρα μαζί!»⁵², ήταν τα τελευταία της λόγια. Ο Φραγκούλας έκλαψε απρηγόρητα, έκλαψε μαζί με τη γυναίκα του το χαμό της θυγατέρας του. Ύστερα αποσύρθηκε κι εξακολούθησε να κλαίει μόνος του στην ερημία του. «Ο τελευταίος ούτος χωρισμός ήτο μάλλον φιλικός με την συναίνεσιν της Σινιώρας, ήτις έβλεπεν ότι ο γέρων σύζυγός της επεθύμει μάλλον να γίνη μοναχός». Από τότε ζει ολομόναχος ο “φιλέρημος γέρων” αφιερωμένος ως μοναχός στην Παναγία, έστω και τόσο αργά, ψιθυρίζοντας στις ώρες

---

⁵¹ Ο.π. σ.96

⁵² Ο.π. σ.96

της θλίψης του το στίχο του Ψαλτηρίου: «Μη απώση με εις καιρόν γήρωσ...καί έως γήρωσ και πρεσβείου, μη εγκαταλίπης με». Έχει εναποθέσει καρτερικά τον πόνο του στην πιο πονεμένη από τις μητέρες της Οικουμένης, τη μόνη που μπορεί να γλυκάνει την πίκρα της ζωής του και να τον ανακουφίσει τώρα που τον «εκύκλωσαν αι του βίου του ζάλαι ώσπερ μέλισσαι κηρίον». Και μέσα από «τά νέφη των συμφορών» του ψάλλει με παράπονο: «Απόστολοι έκ περάτων συναθροισθέντες ενθάδε, Γεσθημανή τω χωρίω κηδεύσατέ μου το σώμα,καί Σύ, Υιέ και Θεέ μου, παράλαβέ μου το πνεύμα». Και την παρακαλεί θερμά να μεσιτεύσει προς τον Φιλάνθρωπον Θεόν: «μή μου ελέγξη τας πράξεις ενώπιον των αγγέλων» αλλά «Αντιλαβού μου και ρύσαι των αιωνίων βασάνων»⁵³.

Ο Παπαδιαμάντης δεν μένει στην τραγωδία, αλλά προχωρά στην κάθαρση. Ο πόνος είναι ανείπωτος αλλά όταν υπάρχει θερμή πίστη στη φιλανθρωπία του Θεού, ο πόνος μαλακώνει, γλυκαίνει. Και ο πόνος τότε γίνεται άσκηση καρτερίας, οδός αγιότητας και αποκτά πνευματικό περιεχόμενο και νόημα. Και τότε βρίσκει την πλήρη εφαρμογή της η διδασκαλία του Χριστού, της οποίας πεμπτουσία είναι η μετάλλαξη του θανάτου σε ζωή.

1α. Στοιχεία αγιοπνευματικά συγκριτικά με την σύγχρονη εποχή

Στο διήγημα του Παπαδιαμάντη, «Ρεμβασμός του Δεκαπενταύγουστου» είναι διάχυτα πολλά στοιχεία αγιοπνευματικής φύσεως που έρχονται σε αντιδιαστολή με τα χαρακτηριστικά του σύγχρονου ανθρώπου.

Σ' ένα διαδικτυακό κόσμο όπου όλα φαντάζουν τέλεια, τέλειοι άνθρωποι, τέλειες ζωές ο Παπαδιαμάντης μας περιγράφει ανθρώπους ρεαλιστικούς, με πάθη,

---

⁵³ Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Άπαντα*, τόμος 4, κριτική έκδοση Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, εκδόσεις Δόμος, σ.96-97

ατέλειες και αληθινά συναισθήματα όπως είναι ο Φραγκούλας ο πρωταγωνιστής του συγκεκριμένου διηγήματος. Ο Φραγκούλας περιγράφεται ως ένας άνθρωπος ανίκορος παράλληλα όμως είναι ευαίσθητος και τρυφερός. Η ζωή του κινείται ανάμεσα στην αμαρτία και την μετάνοια. Ο πρωταγωνιστής του διηγήματος παρουσιάζεται ως ένας άνθρωπος κοντά στο Θεό. Στο προαύλιο της Εκκλησίας μέσα στην μοναξιά του αναλογίζεται τα προβλήματα του και αναζητά παρηγοριά. Ο Παπαδιαμάντης σ' αυτό το σημείο αναδεικνύει την μοναξιά του ανθρώπου, το κενό της ψυχής που κυριαρχεί μακριά από την χάρη του Θεού. Και εκεί στην μοναξιά της ψυχής του, μπροστά στο ανείπωτο πόνο για το χαμό του παιδιού του ο Φραγκούλας αποζητάει την βοήθεια του θείου, αναζητάει την παρηγοριά στο πρόσωπο της Παναγίας. Ο Φραγκούλας έχει μια αγάπη για την εκκλησιαστική μουσική. Ο Παπαδιαμάντης μας τον περιγράφει να ψέλνει μέσα στο εκκλησάκι της Παναγίας.

Αγιοπνευματικό στοιχείο του διηγήματος αποτελεί και η θέση της Παναγίας τόσο για τον πρωταγωνιστή, όσο και για τους δευτερεύοντες ήρωες του διηγήματος. Η Παναγία έχει πρωταρχικό ρόλο σε όλο το έργο του Παπαδιαμάντη. Όσον αφορά το συγκεκριμένο διήγημα, η ιστορία εκτυλίσσεται γύρω από την γιορτή του Δεκαπενταύγουστου. Στην Παναγία καταφεύγει ο Φραγκούλας για να παρηγορηθεί για τις δυσκολίες που προέκυψαν στην ζωή του, με αποκορύφωμα του προσωπικού του δράματος τον χαμό της λατρεμένης θυγατέρας του. Το πρόσωπο της Παναγίας είναι πρόσωπο αγαπημένο, οικείο σ' εκείνη βρίσκει παρηγοριά, διέξοδο. Η σχέση του μαζί της είναι σχέση μητέρας-παιδιού. Η Παναγία είναι η μεσίτρια του ανθρώπου στο Θεό, επιλέγεται από το Παπαδιαμάντη για να φέρει την ψυχική ανακούφιση του πρωταγωνιστή του. Είναι τόσο πολλές οι θλίψεις, οι συμφορές του βίου και οι πειρασμοί που κυκλώνουν από παντού τον πιστό, ώστε αναζητά την «κραταιά σκέπη»

της Παναγίας και ζητά προστασία, κάνοντας έκκληση προς αυτήν.⁵⁴ Ο Παπαδιαμάντης και σ' αυτό όπως και σ' άλλα διηγήματά του φανερώνει την ευλαβική του σχέση με το πρόσωπο της Παναγίας. Στην γιορτή της κοιμήσεως της Παναγίας πραγματοποιείται κοινωνία προσώπων. Οι κάτοικοι του νησιού μαζεύονται στο ξωκλήσι της Παναγίας της Πρέκλας. Όλοι μαζί ενώνονται στο πρόσωπο της Παναγίας. Η κοινωνία προσώπων στην Θεία Λειτουργία έρχεται σε πλήρη αντίθεση με το σύγχρονο τεχνοκρατικό κόσμο όπου η κοινωνία προσώπων τείνει να εκλείψει καθώς ο σύγχρονος άνθρωπος έχει απομονωθεί, πίσω από την οθόνη του κινητού, του υπολογιστή, της τηλεόρασης. Τα μέσα μαζικής επικοινωνίας έχουν αντικαταστήσει κατά πολύ την κοινωνία προσώπων.

Παρατηρούμε επίσης στο διήγημα αυτό αναφορά στην προσευχή. Η προσευχή αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής ενός χριστιανού. Προσευχή είναι η μέθεξι του ανθρώπου στη συνεχώς δωρούμενη αγάπη του Θεού. Με την προσευχή φανερώνεται ένας Θεός που ποτέ δεν παύει να αγαπά, που δεν παύει ποτέ να θεωρεί τους ανθρώπους παιδιά του.⁵⁵ Ο Παπαδιαμάντης εδώ σε δύο σημεία αναφέρεται στην συνήθεια αυτή που άλλοτε αποτελεί παρηγοριά και άλλοτε αναψυχή. Ο γέρο-Φραγκούλης «ἤλθεν εἰς τὴν Παναγίαν διὰ νὰ κλαύσῃ καὶ νὰ πῆ τὸν πόνον του»⁵⁶, προσεύχεται και αποζητά παρηγοριά για τον χαμό του παιδιού του. Επιπλέον, η προσευχή αναφέρεται και στο εξής σημείο του διηγήματος: «οἱ χριστιανοί, ὅσοι ἦσαν ὡς αὐτός τεθλιμμένοι, εἰς τὸν ναῖσκον αὐτὸν τῆς Παναγίας τῆς Πρέκλας, ἤρχοντο τὰς ἡμέρας αὐτὰς νὰ εὕρωσι, διὰ τῆς εγκρατείας καὶ τῆς προσευχῆς καὶ τοῦ ἱεροῦ ἔσματος, ἀναψυχὴν καὶ παραμυθίαν»⁵⁷. Ο Παπαδιαμάντης ως βαθιά θρησκευόμενος

---

⁵⁴ Ευτυχίας Γιούλτση στο ιστότοπο: <https://www.pemptousia.gr/2011/11/i-panagia-mesitria-ke-voithoston-anthr-2/>

⁵⁵ Στ. Φωτίου, «Πίστη και Βίωμα της Ορθοδοξίας», τ.Α, *Δόγμα, Πνευματικότητα και Ἦθος της Ορθοδοξίας*, ΕΑΠ, Πάτρα 2002, σ.234

⁵⁶ Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Απαντα*, τόμος 4, κριτική έκδοση Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, εκδόσεις Δόμος, σ.88

⁵⁷ Ο.π. σ.89

αναγνωρίζει την δύναμη της προσευχής σε όλες τις περιστάσεις της ζωής του χριστιάνου γιατί «ὁ πατήρ ὑμῶν ὧν χρεῖαν ἔχετε πρό τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν» Μτθ. 6,8. Αναφορά γίνεται και στο Μέγα Παρακλητικό κανόνα στην Παναγιά, «ἔλεγε τόν Μέγα Παρακλητικόν κανόνα τόν εἰς τήν Παναγίαν, ὅπου διεκτραγωδοῦνται τά παθήματα καί τά βάσανα μιᾶς ψυχῆς»⁵⁸τονίζοντας μ' αυτόν τον τρόπο την δύναμη της προσευχής στον χριστιανό. Η προσευχή είναι βασικό στοιχείο της ζωής των ανθρώπων στο διήγημα του Παπαδιαμάντη, αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της. Το θείο έχει άμεση σχέση με την καθημερινότητα του ανθρώπου, ο άνθρωπος επικοινωνεί, συνδιαλέγεται με το Θεό. Αντίθετα, σήμερα αυτό φαντάζει εξωπραγματικό. Ο εγωισμός έχει κυριαρχήσει στην κοινωνία. Ο σύγχρονος άνθρωπος θεωρεί ότι δεν χρειάζεται την αρωγή του Θεού στην ζωή του.

Ο Αλ. Παπαδιαμάντης θίγει επίσης ένα θέμα που απασχόλησε τους κατοίκους του νησιού στην εποχή του. Οι «επίληδες», οι ξένοι έμποροι εισέβαλαν στην κοινωνία του νησιού προκαλώντας οικονομική πληγή στους ντόπιους. Η κατάσταση αυτή υπέσκαψε τα θεμέλια του παραδοσιακού τρόπου ζωής και σήμανε την αρχή της αστικοποίησης της ελληνικής κοινωνίας. Η αποστασιοποίηση από την παράδοση φτάνει ως την σύγχρονη κοινωνία όπου χάριν του συμφέροντος υπερβαίνονται οι ηθικές αξίες. Στην σύγχρονη κοινωνία το οικονομικό συμφέρον είναι πάνω απ' όλα. Το χρήμα είναι ο «σύγχρονος θεός» της κοινωνίας. Στο όνομα του χρήματος και του συμφέροντος γίνονται ειδεχθή εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας (πόλεμοι).

Επιπλέον, η αγάπη του για την φύση είναι διάχυτη σ' όλο το έργο του όπως και σ' αυτό το διήγημα. Η φύση, είναι ζωντανή και συνδέεται με ένα τρόπο μυστηριακό με τον άνθρωπο. Ο Σεφέρης αναφέρει για την σημασία της φύσης στο Παπαδιαμάντη τα εξής:« η φυσικότητα του ανθρώπου, η διαφορά του από τα υπόλοιπα έμβια όντα έγκειται στη διαμεσολαβημένη από την "γλώσσα" σχέση του

---

⁵⁸ Ο.π. σ.89

ανθρώπου με την φύση. Η γλώσσα, έμφορτη σημασιών και συμβόλων, σημασιοδοτεί τη φύση και γίνεται η ίδια προϊόν του τρόπου και της ευαισθησίας, με την οποία το "Λογοτεχνικό υποκείμενο" συλλαμβάνει το "Αντικείμενο φύση". Αυτή η σχέση του λογοτέχνη με την εποχή του είναι βιωματική και οργανική. Δεν πρέπει να μας εκπλήσσουν οι ποικίλες οπτικές γωνίες του χώρου μέσα από τις οποίες διαθλάται η εικόνα του φυσικού περιβάλλοντος στο λογοτεχνικό κείμενο». Η θέση αυτή του Σεφέρη συνάδει απόλυτα με το φυσιολατρικό στοιχείο των Παπαδιαμαντικών διηγημάτων όπου η φύση και τα στοιχεία της δεν περιγράφονται αφηρημένα αλλά εντάσσονται σ' ένα ευρύ πλαίσιο βιωματικής πρόσληψης και εξιδανίκευσης. Εκεί ενοφθαλμίζονται όνειρα, οράματα, ανάγκες και αγωνίες.⁵⁹ Ο Παπαδιαμάντης εκφράζει την μοναξιά του ήρωα με την φύση που τον περιβάλλει « ανάμεσα εις συντρίμματα καί έρείπια, λείψανα παλαιᾶς κατοικίας ανθρώπων έν μέσῳ ἄγριοσυκῶν, μορεῶν μέ έρυθρούς καρπούς, εις τόπον ἀπόκρημνον ἄκτῆν πρὸς μίαν παραλίαν». Η σχέση αυτή του ανθρώπου με τη φύση έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τον σύγχρονο άνθρωπο. Ο άνθρωπος του σήμερα ζει απομακρυσμένος από τη φύση κλεισμένος στο δικό του μικρόκοσμο. Είναι αποκομμένος πια από τη φύση και η σύνδεση μαζί της είναι πλέον ελάχιστη. Κατ' επέκταση απομάκρυνση από τη φύση σημαίνει απομάκρυνση από το ίδιο το Θεό. Για τον Παπαδιαμάντη η φύση αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της θεϊκής δημιουργίας και αποκάλυψης. Στον Παπαδιαμάντη, ωστόσο δεν έχουμε απλή φυσιολατρία, αλλά μια ερωτική σχέση του ανθρώπου προς τη φύση ως δημιούργημα και αποκάλυψη του Θεού, ως την παγανιστική και αισθησιακή σύλληψη ενός τοπίου.⁶⁰ Ο Παπαδιαμάντης δεν αισθάνεται την ανάγκη να πάει έξω στη φύση. Είναι μέσα του. Η ψυχή του, και η σάρκα του ακόμα, είναι

---

⁵⁹ Κανταράκη Σοφία, «*Το φυσιολατρικό στοιχείο των διηγημάτων του Παπαδιαμάντη*», Εισήγηση στο Α κύκλο του Γ' Διεθνούς Συνεδρίου για τον Παπαδιαμάντη, Αθήνα, Δόμος 2012, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.24grammata.com/?p=19438>

⁶⁰ Στ. Ράμφος, *Η παλινωδία του Παπαδιαμάντη*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1976, σ.50

διαποτισμένη απ' αυτήν. Και μάλιστα ενός ορισμένου τοπίου: τα « προσκυνητάρια των παιδικών αναμνήσεων»⁶¹. Γράφει στο διήγημα του *Αμαρτίας φάντασμα*: «Ἡ ψυχὴ μου ἦτο πάντοτε πρὸς τὰ μέρη ἐκεῖνα..... Ἡ καρδιά μου εἶναι στὰ Ψηλώματα, ἡ καρδιά μου δὲν εἶν' ἐδῶ»⁶². Επίσης την αγάπη του Παπαδιαμάντη για την φύση εκτός από τα διηγήματα του όπως στο Ρεμβασμό την βρίσκουμε και στη ποίηση του, χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το ποίημα του «το ωραῖον φάσμα» ένας ύμνος για την ομορφιά της φύσης που μας περιβάλλει :

«Ἀγάπης καὶ χαρᾶς ἀνέτειλ' ὦρα
ἀνθούς μοσκοβολᾷ καὶ δρόσο στάζει
ἡ φύσις, στὴ μορφιά της ὅλη τώρα,
ποὺ νιότης καὶ ζωῆς γιορτὴ γιορτάζει»⁶³

2. Η Σταχομαζώχτρα

Η Σταχομαζώχτρα αποτελεί ένα από τα χριστουγεννιάτικα διηγήματα του Αλ. Παπαδιαμάντη (1889). Ανήκει τη σειρά ηθογραφικών διηγημάτων, που έγραψε ο Παπαδιαμάντης στην πρώτη του διηγηματογραφική περίοδο. Είναι διήγημα κοινωνικό και άρτιο. Μας δίνει το δράμα της φτωχολογιάς, της μεγάλης φτώχειας, που αφήνει ασυγκίνητο τον πλούτο και τον κάνει πιο αρπακτικό.⁶⁴ Σ' αυτό το διήγημα παρουσιάζεται η ψυχική δύναμη μια γυναίκας της θείας- Αχτίτσας που με κόπο και

⁶¹ Πέτρου Συμεωνίδη, «Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, ο θεατής της γής», σ.10-12 στο Παπαδιαμαντικά Τετράδια, τ.8, πρωτοχρονιά 2008, εκδ. Δόμος, σ.23

⁶² Αλ.Παπαδιαμάντης, *Αμαρτίας Φάντασμα*, Άπαντα τόμος 3, κριτική έκδοση Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1984

⁶³ Αλ. Παπαδιαμάντης, *το ωραῖον φάσμα*, , Άπαντα τόμος 5, κριτική έκδοση Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1988, σ. 13-40

⁶⁴ Γ.Βαλέτα, *Αναλύσεις Νεοελληνικών Λογοτεχνικών κειμένων*, εκδ. Πέτρου Κ. Ράνου, Αθήνα 1965,σ.288

πολλές θυσίες προσπαθεί να μεγαλώσει τα δύο ορφανά εγγόνια της. Ο Παπαδιαμάντης μας εντάσσει στο θέμα ξεκινώντας ουσιαστικά από την τελική έκβαση της ιστορίας, «μεγάλην ἐξέφρασεν ἔκπληξιν ἡ γειτόνισσα τὸ Ζερμπινιώ, ἰδοῦσα τῇ ἡμέρᾳ τῶν Χριστουγέννων τοῦ ἔτους 187... τὴν θεια-Ἀχτίτσα φοροῦσαν καινουργῇ μανδήλαν, καὶ τὸν Γέρο καὶ τὴν Πατρώνα μὲ καθαρὰ ὑποκαμισάκια καὶ μὲ νέα πέδιλα»⁶⁵. Ἐκπληξη για την γειτόνισσα, διότι γνωρίζει ότι είναι φτωχή. Με το συναίσθημα αυτό της έκπληξης αρχίζει το χριστουγεννιάτικο διήγημα του. Ἐνα συναίσθημα που συνάδει με το χαρμόσυνο μήνυμα της ημέρας της γέννησης του Χριστού και την απρόσμενα λαμπερή εικόνα μιας ηλικιωμένης γυναίκας και δύο ορφανών, της θειας – Αχτίτσας, του Γέρου και της Πατρώνας. Η οικονομική κατάσταση της οικογένειας περιγράφεται αμέσως μετά, εστιάζοντας στη θεια – Αχτίτσα, που έχει αναλάβει την ανατροφή των δύο ορφανών, «οὗτο δὲ διότι ἦτο γνωστότατον ὅτι ἡ θεια-Ἀχτίτσα εἶχεν ἰδεῖ τὴν προῖκα τῆς κόρης της πωλουμένην ἐπὶ δημοπρασίας πρὸς πληρωμὴν τῶν χρεῶν ἀναξίου γαμβροῦ, διότι ἦτο ἔρημος καὶ χήρα καὶ διότι ἀνέτρεφε τὰ δύο ὀρφανὰ ἔγγονά της μετερχομένη ποικίλα ἐπαγγέλματα. Ἦτο (ἂς εἶναι μοναχὴ της!) ἀπ' ἐκείνας πού δὲν ἔχουν στὸν ἥλιο μοῖρα»⁶⁶. Μαθαίνουμε για την οικογενειακή της κατάσταση, τα χρέη που έχει αλλά και τα χτυπήματα της μοίρας, «εὐτυχῆς ὁ μακαρίτης, ὁ μπαρμπα-Μιχαλιός, ὅστις προηγῆθη εἰς τὸν τάφον τῆς συμβίας Ἀχτίτσας, χωρὶς νὰ ἴδῃ τὰ δεινὰ τὰ ἐπικείμενα αὐτῇ μετὰ τὸν θάνατόν του. Ἦτο καλῆς ψυχῆς, ἂς εἶχε ζωὴ! ὁ συχωρεμένος. Τὰ δύο παιδιά, «τὰ ἀδιαφόρετα*», ὁ Γεώργης καὶ ὁ Βασίλης, ἐπνίγησαν βυθισθείσης τῆς βρατσέρας τῶν τὸν χειμῶνα τοῦ ἔτους 186...»⁶⁷. Η κόρη της πέθανε στην γέννα και άφησε πίσω της τα δύο εγγόνια. Η θεια – Αχτίτσα, λοιπόν, ήταν από εκείνες τις περιπτώσεις

⁶⁵ Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Ἀπαντα*, τόμος 2, κριτική έκδοση Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, εκδόσεις Δόμος, σ.115

⁶⁶ Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Ἀπαντα*, τόμος 2, κριτική έκδοση Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, εκδόσεις Δόμος, σ.115

⁶⁷ Ο.π. σ115

ανθρώπων που έχουν χάσει όλους τους κοντινούς συγγενείς, τον άνδρα της, την κόρη της και τους δυο γιους της.

Ένας γιος τής έχει απομείνει, «Ο τρίτος ό γυιός της, ό σουρτούκης, τὸ χαμένο κορμί, έξενιτεύθη, καί εύρίσκετο, έλεγαν, εις τήν Άμερικήν. Πέτρα έρριξε πίσω του». Η ξενιτιά, η συγκρότηση της δικής του προσωπικής ζωής και η συναισθηματική πιθανότητα αρωγής απόσταση επισωρεύονται σε ένα περιγραφικό σύμπλεγμα που καθιστά οποιαδήποτε από μέρους του αδύνατη. Παρόλα αυτά η Αχτίτσα καταλήγει να πει με όλο το μεγαλείο της μητρικής της ψυχής: « Μή χειρότερα! Τι να πεϊ κανείς! Ήμπορεϊ να καταρασθῆ τὸ παιδί του, τὰ σωθικά του, τὰ σπλάγχνα του;». Ο γαμπρός της και πατέρας των παιδιών ζει, αλλά δεν είναι νοικοκύρης, «χαρτοπαίκτης, μέθυσος καί με άλλας άρετάς άκόμη» .

Έτσι, η θεια- Αχτίτσα πρέπει να σηκώσει μοναχή της το βάρος της επιβίωσης με όποιον τρόπο. Τα απομεινάρια των καρπών και η μούργα του ελαίου μεταβάλλονται από τα χέρια της σε χρήσιμα μέσα επιβίωσης. Το βασικό εισόδημά της, όμως, είναι το μάζεμα των σταχυών τον Ιούνιο κάθε έτους. Η δική της συγκομιδή δεν προέρχεται από το θερίσμα των σταχυών της γης, αλλά από τα θερίσματα του θερίσματος των σταχυών των άλλων, όσα έπεφταν από τα φορτώματα και τα κάρα. Και, για να το κάνει αυτό, έπρεπε πρώτα αυτή, μια γυναίκα, να διαπλεύσει με πλοίο τη θάλασσα, να φθάσει στην Εύβοια και να υπομείνει και το ντροπιαστικό επίθετο της «καραβωμένης». «Έκει μετ' άλλων πτωχών γυναικῶν, ήσχολεϊτο συλλέγουσα τούς άστάχους, τούς πίπτοντας άπό τῶν δραγμάτων τῶν θεριστῶν, άπό τῶν φορτωμάτων και κάρρων»⁶⁸.

Και παρά τα σχόλια των χωρικών και των χωριατόπουλων, η θεία- Αχτίτσα «έκυπτεν ύπομονετική, σιωπηλή, συνέλεγε τὰ ψιχία έκεϊνα τῆς πλουσίας συγκομιδῆς τοῦ τόπου, άπήρτιζε τρεϊς ἢ τέσσαρας σάκκους, όλόκληρον ένιαυσίαν έσοδείαν δι'

⁶⁸ Ο.π. σ116

ἐαυτὴν καὶ διὰ τὰ δύο ὀρφανὰ»⁶⁹. Με τὴν υπομονὴ καὶ τὴ σιωπὴ ἡ θεία-Αχτίτσα στέκεται ἀπέναντι στὶς δυσκολίες καὶ τὰ απανωτὰ χτυπήματα τῆς μοίρας. Μποροῦμε νὰ τὴ φανταστοῦμε νὰ στέκεται υπερήφανη μπροστὰ στους τρεῖς ἢ τέσσερις σάκους σιτάρι, κάθε χρόνο, διαφυλάσσοντας ἔτσι τὴν αξιοπρέπεια τῆ δικῆς τῆς καὶ τῶν δύο ὀρφανῶν.

Παρότι ὑπόσχεται στα δύο παιδιά ὅτι ὁ Χριστὸς θὰ φέρει ξύλα καὶ ψωμί καὶ μία χύτρα κοχλάζουσα πάνω στὴ φωτιά, μέσα τῆς ἀναλογίζεται μόνο τὴν πικρὴ τύχη τῆς. Κι ὁμως, τὸ θαῦμα ἐρχεται ἀναπάντεχα καὶ ὡς «ἀκτὶς ἡλίου» μέσα στὸν παγωμένο χειμῶνα. Παραμονὴ τῶν Χριστουγέννων, ὁ παπὰ Δημήτρης τῆς φέρνει τὸ γράμμα. Ἐνα γράμμα με ἀποδέκτη τὸν ἱερέα, ἀξιόπιστο πρόσωπο, ἀποβλέπον ὁμως στὴν θεία- Αχτίτσα. Ἐνα γράμμα ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴ, ἕνα γράμμα ἀπὸ τὸν γιο τῆς! Ὁ ξενιτεμένος γιος γεφυρώνει τὴ συναισθηματικὴ ἀπόσταση, δίνει ἀπαντήσεις γιὰ τὴ μακρόχρονη ἀπουσία του καὶ ἀποτυπώνει τὴ βαθιὰ ἐπιθυμία κάθε ξενιτεμένου, τὴν ἐπιστροφή στὴν πατρίδα. Μαζί μ' αὐτὰ ὁμως στέλνει καὶ ἕνα συνάλλαγμα ποῦ πρέπει νὰ εξαργυρωθεῖ στὸ ὄνομα τοῦ ἱερέα. Κι ἐνῶ ἡ θεία- Αχτίτσα εἶναι ἕνα βῆμα πρὶν ἀπὸ τὴ σωτηρία, λείπει ἀπὸ τὸ γράμμα μία σημαντικὴ λεπτομέρεια, «δὲν ἀνέφερε τὸ ποσὸν τῶν χρημάτων, δι' ὅσα ἦτο ἡ συναλλαγματικὴ»⁷⁰.

Οἱ εἰδήσεις γιὰ τὸν γιο τῆς, ὁμως, ἔφεραν ἀκτῖνα νεότητος καὶ ὁμορφιάς στὸ ταλαιπωρημένο καὶ ρυτιδιασμένο πρόσωπο τῆς. Εἶναι πρωτίστως ἐσωτερικὴ ἡ ἐπίδραση τοῦ θαύματος. Καὶ αὐτὴ ἡ ἀνάταση ἀντανακλάται καὶ στα παιδιά, τὰ ὁποῖα ἀρχίζουν νὰ χοροπηδοῦν βλέποντας τὴν χαρὰ τῆς. Ἡ εξαργύρωση, ὠστόσο, τῆς συναλλαγματικῆς δε θα γίνῃ ἀπρόσκοπτα, γιὰτί μπορεῖ ἡ ἐσωτερικὴ ἐπίδραση νὰ ἀφορᾷ μόνο τὴν ἡρωίδα, ἀλλὰ ἡ ἐξωτερικὴ ἀφορᾷ καὶ ἄλλους, καιροσκόπους ποῦ

⁶⁹ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Ἀπαντα*, τόμος 2, κριτικὴ ἐκδοσὴ Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, ἐκδόσεις Δόμος, σ.116

⁷⁰ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Ἀπαντα*, τόμος 2, κριτικὴ ἐκδοσὴ Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, ἐκδόσεις Δόμος, σ.120

σπεύδουν να υφαρπάξουν μέρος από το «θαύμα». Ο κυρ Μαργαρίτης, προεξοφλητής, τοκιστής και έμπορος μαζί, διακρίνει στο γραμμάτιο τον αριθμό 10, αλλά δυσκολεύεται με τη μονάδα.

Η εμφάνιση ενός νέου προσώπου, ενός Συριανού εμπόρου, στο μαγαζί του τοκογλύφου κυρ Μαργαρίτη θα δώσει τη λύση. Είναι δέκα αγγλικές λίρες, τελικά το πόσο που αναγράφεται στην επιταγή. Η αποφασιστικότητα του εμπόρου να υπερασπιστεί το δίκιο συναντά την ετοιμότητα της βούλησης της Αχτίτσας που δεν απαντά με ένα απλό καταφατικό ναί, αλλά για πρώτη φορά στη ζωή της στην ερώτηση του εμπόρου απαντά με υπερθετική βεβαιότητα, «– Μήπως είναι δικό σου; - Μάλιστα»⁷¹.

Το θαύμα ολοκληρώνεται με τη δική της ετοιμότητα. Το μάλιστα έχει το δίκιο της στον υπερθετικό βαθμό. Είναι η στιγμή της δικαίωσης, είναι το μερίδιο της στην ευτυχία. Μια ευτυχία που αντικατοπτρίζεται στην καινούργη «ἄδολην» μανδήλαν της, στα «καθαρά ὑποκαμισάκια» και «τὴν θερμὴν ὑπόδησιν» των ηρώων μας την ημέρα των Χριστουγέννων.

2α. Στοιχεία αγιοπνευματικά στην Σταχομαζώχτρα

Ο Παπαδιαμάντης μέσα από τα διηγήματα του και τους χαρακτήρες που αναπτύσσει θεολογεί. Αποτελεί κοινό τόπο το γεγονός ότι οι χαρακτήρες στα έργα του Παπαδιαμάντη ακολουθούν τις επιταγές της χριστιανικής αυτοσυνειδησίας δηλαδή έχουν συλληφθεί σύμφωνα με το «κατ'εικόνα» και « καθ'ομοίωσιν». Ο

---

⁷¹ Ο.π. σ.124

τρόπος να πορευθεί ο άνθρωπος, πέραν του φυλογονικού-βιολογικού στοιχείου είναι να καταστεί πρόσωπό εντός της Εκκλησίας.⁷²

Η αγάπη αποτελεί το κεντρικό σημείο αναφοράς του προσώπου εντός της εκκλησίας, έτσι και σ' αυτό το διήγημα η θεία – Αχτίτσα υπομένει την φτώχεια με αξιοπρέπεια και όλα τα δεινά που της έφερε η ζωή για τα δύο ορφανά που πρέπει να μεγαλώσει γιατί εκείνος που αγαπά «πάντα στέγει , πάντα πιστεύει, πάντα ελπίζει, πάντα υπομένει» Α' Κορ. 13,7. Η αγάπη προς τον πλησίον αποτελεί σημείο παρουσίας του Θεού. Ο Παπαδιαμάντης, με τους χαρακτήρες που πλάθει μας κάνει φανερό ότι η αληθής χριστιανική Θεολογία δεν είναι μια αφηρημένη ιδεολογία, αλλά πρωτίστως μια Θεολογία πρακτική και ποιμαντική.⁷³

Το πρόσωπο της θείας-Αχτίτσας συγκεντρώνει όλα εκείνα τα στοιχεία που κάνουν έναν άνθρωπο μέρος της αγαπητικής κοινωνίας του Θεού. Η ταπείνωση, η υπομονή και η βαθιά αγάπη της αποτελούν εκείνα τα στοιχεία του χριστιανού μέσα από τα μάτια του Παπαδιαμάντη. Η βαθιά της πίστη είναι αξιοσημείωτη, υπομένει όλα τα βάσανα και ελπίζει. «*Ἔστι δὲ πίστις ἐπιζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων*» (Προς Εβραίους 11,1), η θεία- Αχτίτσα με τη στάση της απέναντι στην ζωή δίνει παράδειγμα πίστης και ταπείνωσης. Αποτελεί φωτεινό παράδειγμα χριστιανικού ήθους. Επιπλέον , η θεία-Αχτίτσα ενσαρκώνει το τύπο της ελληνίδας μάνας. Έχει επίγνωση της αποστολής της. Αντιμετωπίζει ηρωικά, με πίστη την μοίρα της. Παλεύει να ζήσει τα ορφανά. Εκείνο που την πληγώνει είναι οι εξευτελισμοί «οι ονειδισμοί» της άστοργης κοινωνίας, ιδίως όταν αναγκάζεται μέσα στην βαρυχειμωνιά να καταφύγει στην επαιτεία. Η θεία- Αχτίτσα είναι η ηρωίδα του μεγάλου πόνου και της ανεξάντλητης πίστης.⁷⁴ «Σκέφτομαι λοιπόν», θα πει ο

⁷² Πάτσης Χρήστος, στον διαδικτυακό ιστότοπο: [patsis_papadiamantis \(pemptousia.gr\)](http://patsis_papadiamantis (pemptousia.gr))

⁷³ Α.Γ.Μελισάρρη, «Η Ορθοδοξία ως πολιτισμικό επίτευγμα και τα προβλήματα του σύγχρονου κόσμου» στον τ.Β' , *Η Ορθοδοξία απέναντι στα θέματα της εποχής μας*, ΕΑΠ, Πάτρα 2002, σ.64

⁷⁴ Γ.Βαλέτα, *Αναλύσεις Νεοελληνικών Λογοτεχνικών κειμένων*, εκδ. Πέτρου Κ. Ράνου, Αθήνα 1965,σ.290

Στέλιος Παπαθανασίου, «μήπως ο Παπαδιαμάντης στην αρχή (και στο τέλος) του διηγήματος δεν περιβάλλει την ηρωίδα του με «καινουργή άδολην Μανδήλαν» για λόγους αισθητικούς ή προστατευτικούς, αλλά, κυρίως, για να καλύψει το φωτοστέφανο το οποίο αυτοδικαίως κοσμούσε την κεφαλή της «πτωχής γραίας», η οποία, αντιπροσωπεύει το λαμπρότερο, ίσως, παράδειγμα εκουσίας κενώσεως στο χώρο της νεότερης ελληνικής λογοτεχνίας. Το «άδολον» του πράγματος σε απόλυτη διαλογικότητα με το «άδολον» του προσώπου: «ΐδού διατί η πτωχή γραία εφόρει τη ημέρα των Χριστουγέννων καινουργή άδολην μανδήλαν»⁷⁵. Σημαντικό είναι και το γεγονός ότι ο Παπαδιαμάντης στο διήγημα αυτό επιλέγει μια γυναίκα για κεντρικό ήρωα. Μ' αυτό τον τρόπο φανερώνεται η αντίληψη που έχει για τον ρόλο και την σημασία της γυναίκας σε αντιδιαστολή με τα πρότυπα της κοινωνίας στη εποχή του. Η θέση της γυναίκας στην επαρχία την εποχή του Παπαδιαμάντη συγκεντρώνεται στην ανατροφή των παιδιών κι την φροντίδα του σπιτιού και μόνο. Είναι μια γυναίκα που αναγκάζεται από τα γεγονότα της ζωής της να εργαστεί κάνοντας μια δουλειά αξιοπρεπή άλλα και κατακριτέα από την κοινωνία, υπομένοντας το ντροπιαστικό επίθετο της «καραβωμένης». Ταπεινώνεται ενώπιον των ανθρώπων και της κοινωνίας και ταυτόχρονα μέσα από την διαδικασία καθαγιάζεται στα μάτια των αναγνωστών. Η θεία- Αχτίτσα ήρθε αντιμετώπη με τα πρότυπα της κοινωνίας και κλειστά όρια που θέτει στην γυναίκα. Θα περίμενε κανείς ότι αυτά τα πρότυπα και τα όρια θα έχουν εξαλειφθεί στις μέρες μας και όμως είναι γεγονός ότι ακόμα υπάρχουν και θέτουν την γυναίκα σε πλαίσια την ύπαρξή της στην κοινωνία. Η βαθιά πίστη της είναι η κινητήριος δύναμη της και δεν αργεί να έρθει η λύτρωση, «Ό δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται»⁷⁶. Σε κάθε τόπο και κάθε στιγμή οι πιστοί προσφέρουν αγάπη και έτσι γίνονται μάρτυρες της θεϊκής ευσπλαχνίας. Το ήθος της αυτοπροσφοράς και της

---

⁷⁵ Στέλιου Παπαθανασίου, ό.π., σ. 319-20

⁷⁶ Προς Εβραίους 10, 38

αυτοθυσίας διαποτίζει κάθε πτυχή της ζωής τους.⁷⁷ Σημαντικό ρόλο για να επέλθει η λύτρωση διαδραματίζει ο Συριανός έμπορος που θα δώσει την λύση και την χαρά της λύτρωσης στην πρωταγωνίστρια του διηγήματος. Είναι ο «από μηχανής θεός», «ο φύλακας άγγελος» που έρχεται την κατάλληλη στιγμή. Συμβολίζει το ήθος του χριστιανού, που δείχνει αγάπη για τον πλησίον. Αντίθετα, ο κυρ- Μαργαρίτης είναι το συμφέρον, το χρήμα και η απληστία αυτού του κόσμου. Ο Παπαδιαμάντης «δικαιώνει» τον πόνο, την ταπείνωση που ένιωσε η θεία-Αχτίτσα από μια κοινωνία υποκριτική και άστοργη. Η θρησκευτικότητα είναι και εδώ φανερή καθώς μετά από τον πόνο, την προσπάθεια, την ταπείνωση επέρχεται η χαρά και η λύτρωση. Η κεντρική ιδέα του διηγήματος όπως την έθεσε ο συγγραφέας βρίσκεται στο δεύτερο μέρος του διηγήματος στο λόγια της ηρωίδας «αύριον ο Χριστός θα φέρη ξύλα και φωμί». Μ' αυτή την υπόσχεση κοίμισε τα ορφανά «ψευδομένη, αλλ' ελπίζουσα». Αυτή η ελπίδα αποτελεί την κεντρική ιδέα. Αυτή η ελπίδα, η πίστη έβγαινε από την ψυχή της στηριζόμενη στην μακρόχρονη πείρα ης φουρτουνιασμένης ζωής της. Τα Χριστούγεννα ανοίγουν οι πηγές της συμπόνιας. Ο Παπαδιαμάντης αναδεικνύει το δράμα της φτώχειας που αφήνει ασυγκίνητη την κοινωνία και την κάνει πιο αρπαχτική.⁷⁸ Η σημερινή κοινωνία χαρακτηρίζεται για την ασπλαχνία της . Τα χριστιανικά πρότυπα, της ανιδιοτελούς αγάπης, της δικαιοσύνης και ευσπλαχνίας φαντάζουν μακρινά. Ο σύγχρονος άνθρωπος ζει σε μια κοινωνία απρόσωπη ενώ η επικοινωνία, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης εξελίσσονται ολοένα και περισσότερο ο σύγχρονος άνθρωπος όλο και περισσότερο αποξενώνεται με αποτέλεσμα το προσωπικό συμφέρον, η προσωπική επιτυχία και ευτυχία να είναι τα σημαντικότερα στοιχεία της ζωής του αδιαφορώντας για τον πλησίον ή για τον τρόπο που θα

---

⁷⁷ Στ. Φωτίου, «Πίστη και Βίωμα της Ορθοδοξίας», τ.Α, *Δόγμα, Πνευματικότητα και Ήθος της Ορθοδοξίας*, ΕΑΠ, Πάτρα 2002, σ.

⁷⁸ Γ.Βαλέτα, *Αναλύσεις Νεοελληνικών Λογοτεχνικών κειμένων*, εκδ. Πέτρου Κ. Ράνου, Αθήνα 1965,σ.290

κατακτήσουν τους προσωπικούς στόχους τους. Βέβαια εξαιρέσεις και φωτεινά παραδείγματα υπάρχουν και θα συνεχίσουν να υπάρχουν δίνοντας φως στις σκοτεινές μέρες που ζούμε.

3. Στο Χριστό στο Κάστρο

Το διήγημα ανήκει στα Χριστουγεννιάτικα διηγήματα που έγραψε ο Παπαδιαμάντης (1892). Πρόκειται για μια περιπέτεια στην καρδιά του χειμώνα η οποία οφείλεται στην απόφαση ενός ιερέα ο οποίος με πρόφαση τη λειτουργία ενός ναού σε μια εγκαταλειμμένη πόλη και ένα τάμα της παπαδιάς που είχε κάνει για την υγεία του υιού της του Λαμπράκη, οργανώνει αποστολή για να σώσει ανθρώπους που κινδύνευαν, «να μπορούσε κανείς να τους έφερνε βοήθεια; έψιθύρισε ο ιερέας, όστις έφαινετο κάτι μελετών μέσα του».⁷⁹

Η ιστορία εκτυλίσσεται στις 23 Δεκεμβρίου 186... Αιτία ανησυχίας του παπα-Φραγκούλη είναι ο αποκλεισμός δύο συγχωριανών του στο Κάστρο εξαιτίας του χιονιού. Μοναδική του σκέψη ήταν να τους βοηθήσει και η μοναδική λύση ήταν μέσω θαλάσσης. Παρά τις αντιδράσεις που εκφράστηκαν όπως του μάστορα-Πανάγου ο παπά-Φραγκούλης ήταν αποφασισμένος. Επιθυμία του αυτή θα πραγματοποιηθεί με την βοήθεια του μπαρμπά-Στεφανή που είναι σύμφωνος για το ταξίδι αυτό και είχε δική του βάρκα. Οι προετοιμασίες για προμήθειες άρχισαν αμέσως και μέσα σε λίγες ώρες όλα ήταν έτοιμα για το ταξίδι.

⁷⁹ Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Άπαντα*, τόμος 2, κριτική έκδοση Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, εκδόσεις Δόμος, σ.227

Μέχρι την ώρα της αναχώρησης μαζεύτηκαν δεκαέξι άτομα που όλοι θέλησαν να πάνε για προσκύνημα στο Χρίστο, στο Κάστρο. Παρά την κακοκαιρία και την επικίνδυνη θάλασσα, έφθασαν με ασφάλεια στον προορισμό τους όπου εκεί συνάντησαν, εκτός από τους δύο συγχωριανούς τους ακόμη δύο βοσκούς. Το τάμα όλων ολοκληρώθηκε. Κατά τη διάρκεια της λειτουργίας την παραμονή των Χριστουγέννων ακούστηκαν ξαφνικά φωνές. Τρεις ναυτικοί που πάλευαν με το καράβι τους στα κύματα, βλέποντας το φως στο Κάστρο άραξαν στη στεριά. Ήταν γι' αυτούς φως σωτηρίας! Μόλις χάραξε η μέρα οργάνωσαν όλοι γλέντι και την επόμενη των Χριστουγέννων επέστρεψαν με ασφάλεια όλοι πίσω στα σπίτια τους.

Ο Παπαδιαμάντης χρησιμοποιεί την τεχνική της περιγραφής σε μεγάλο βαθμό. Βασικός χώρος όπου διαδραματίζεται η ιστορία του διηγήματος είναι το Κάστρο. Ο συγγραφέας δεν προχωρεί στην περιγραφή του χώρου αυτού πιθανόν διότι ένα χρόνο πριν (1891) δημοσίευσε στο ίδιο περιοδικό το διήγημα «Φτωχός Άγιος»⁸⁰ την περιγραφή του οικισμού του Κάστρου. Επίσης, σε αυτό το διήγημα το κέντρο βάρους δίνεται στις καιρικές συνθήκες και όχι τόσο στο χώρο. Στην ιστορία αυτού του διηγήματος, ο χώρος αυτός παρουσιάζεται εγκαταλειμμένος και έτσι ο συγγραφέας περιορίζεται στη γενική παρουσίαση του χώρου έχοντας ως στόχο να παρουσιάσει την επικινδυνότητα του βράχου. Στόχος αυτής της περιγραφής είναι να τονίσει στον αναγνώστη πόσο επικίνδυνο εγχείρημα ήταν η αποστολή της ομάδας για διάσωση των αποκλεισμένων αλλά και για τέλεση της Θείας Λειτουργίας. Στη συνέχεια, περιγράφει λεπτομερώς το εσωτερικό του ναού της Γεννήσεως του Χριστού δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στις τοιχογραφίες.

Ο Νικηφόρος Βρεττάκος, αναφέρει πόσο σημαντική επίδραση άσκησε στον ίδιο η ανάγνωση των διηγημάτων του Παπαδιαμάντη και συγκεκριμένα του

---

⁸⁰ Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Άπαντα*, τόμος 2, κριτική έκδοση Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, εκδόσεις Δόμος, σ.211-227

διηγήματος «Στο Χριστό στο Κάστρο» όπως επίσης τόνισε και την διαχρονικότητα των κειμένων του Παπαδιαμάντη: «Διάβασα παιδί, μικρός μαθητής, ακόμη, τα «Χριστουγεννιάτικα Διηγήματα» του Παπαδιαμάντη και θυμάμαι πως για καιρό δεν έφυγε από μέσα μου η περιπέτεια της σωστικής επιχείρησης που έγινε με επικεφαλής τον παπα-Φραγκούλη το Σακελλάριο, προκειμένου να γλυτώσουν το Γιάννη το Νυφιώτη και τον Αργύρη της Μυλωνούς, που τους απόκλεισαν τα χιόνια στο Χριστό στο Κάστρο: «Ένιωθα ως να είχα πάρει μέρος κ' εγώ στην περιπέτειά τους, ανυπόδυτος και φορώντας ένα φτενό ντρίλινο σακάκι (έτσι ήμουνα ντυμένος εκείνη την εποχή) κι ακολουθώντας στην ουρά αυτής της κουστωδίας, διακινδυνεύοντας μαζί της από το κρύο κι από την αποθηριωμένη θάλασσα. Ως να έζησα στο τέλος την ουράνια ατμόσφαιρα της θαλπωρής του φωταγωγημένου από τα κεριά ξωκλησιού, ύστερα από τη σωτηρία. [...] Όχι μόνο 46 χρόνια μετά την πρώτη δημοσίευση του διηγήματος “Στο Χριστό στο Κάστρο” αλλά και 460 χρόνια μετά θα μπορούν να ασκήσουν την επιρροή τους τα χωρίς καμιά αμφισβήτηση διαχρονικά κείμενα του Παπαδιαμάντη.»⁸¹

3α .Αγιοπνευματικά στοιχεία στο Χριστό στο Κάστρο

Οι συμπεριφορές λοιπόν των εν λόγω ηρώων, σκιαγραφούν μια εποχή με ζωή καθόλου εύκολη, αλλά και γεμάτη τραγικά περιστατικά, (κυρίως από ναυάγια, και θανάτους, από ορφάνια, κακοδαιμονίες και ατυχείς έρωτες , που συνδέονται άμεσα με τη μεγάλη φτώχεια και την απελπισία που κάποια από αυτά ωθούν τον απλοϊκό άνθρωπο να βάζει σε κίνδυνο και την ίδια του τη ζωή, προκειμένου να βρει ένα

---

⁸¹ Νικηφόρος Βρεττάκος, Η πρωτοποριακή μορφή του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, Μνημόσυνο του Αλεξ. Παπαδιαμάντη, Τετράδια Ευθύνης 15

στήριγμα για την ζωή του (για παράδειγμα το βούλιαγμα της βάρκας, παραμονή Χριστουγέννων, του μπάρμπα - Διομά στην Υπηρέτρα) ή για να σώσει την ψυχή του όπως ο παράτολμος γέρος ιερέας ο παπα - Φραγκούλης που με σφοδρή καταγιγίδα έσπευσε «στο Χριστό στο κάστρο» και αυτός παραμονή Χριστουγέννων για να πραγματοποιήσει το τάμα του». ⁸²

Η σωτηρία των ναυαγών στο τέλος του διηγήματος, είναι υποδειγματική ως προς τον τρόπο της θείας ενέργειας. Οι ναυαγοί είδαν το φώς των πυρσών που κατά σύμπτωση τη νύχτα εκείνη της παραμονής των Χριστουγέννων το είχαν ανάψει οι προσκυνητές «αιπόλοι» στην έκτατη λειτουργία που γινόταν στο Χριστό στο κάστρο, από άλλα ελατήρια και για άλλου σκοπούς, και κατά προϋπολογισμένη από τη θεία πρόνοια σύμπτωση το είδαν ως «θείο θαύμα» και μόλις το «φερόμενοι μάλλον ή πλέοντες γίνεται υπαινιγμός ότι η θεία ενέργεια τους έσπρωχνε προς τα εκεί. Θα πρέπει, επιπλέον να αναφέρουμε ότι ο συγγραφέας υποβλητικά πιο πολύ παρά ρητά, παρουσιάζει αυτή τη λειτουργία των Χριστουγέννων στο Χριστό στο κάστρο ως μια απομίμηση ή αναπαράσταση της Γέννησης του Χριστού. ⁸³

Στο εν λόγω διήγημα η αυτοθυσία και η αγάπη προς τον πλησίον είναι δυο από τα κυριότερα χαρακτηριστικά αγιοπνευματικής φύσεως. Η θρησκευτικότητα του Παπαδιαμάντη αποκαλύπτεται μέσα από αυτά τα δύο στοιχεία. Ο παπά- Φραγκούλης με πρόφαση ένα τάμα αποφασίζει να τελέσει την λειτουργία των Χριστουγέννων στο Κάστρο με απώτερο σκοπό την διάσωση δύο συγχωριανών που κινδύνευαν. Με αυτοθυσία και αγνοώντας τις κακές καιρικές συνθήκες με την βοήθεια και άλλων συγχωριανών αποφασίζουν την αρχή της περιπέτειας με αίσιο τέλος για όλους. Η πράξη αγάπης προς τον πλησίον απαντά στο *«ἀγαπήσεις τόν πλησίον σου ὡς*

---

⁸² Μίχα Δημ, στο διαδικτυακό ιστότοπο : <https://www.zotiko.gr/index.php/el/com-kunena/texnes-kai-politismos/logotexnia/559-ta-xristougenna-ston-papadiamanti>

⁸³ Θέμελη Γ., Στο Χριστό στο Κάστρο, στο Παπαδιαμαντικά τετράδια, πρωτοχρονιά 2008-τ.8, περιοδική έκδοση του «ΔΟΜΟΥ», σ.12

σεαυτόν»(Ματθ.22,39). Η χριστιανική θεολογία είχε από την έναρξη της πρακτικό και ποιμαντικό (δηλαδή μέριμνας και φροντίδας) περιεχόμενο.⁸⁴ Μόνο στην «κοινωνία εν Χριστώ» (στο Σώμα Χριστού δηλαδή που εκφράζει η Εκκλησία) μπορεί να επιτευχθεί η αναλογική κάθετη εγκόσμια αναπαράσταση της κοινωνίας της αγάπης του Θεού προς τους ανθρώπους και παράλληλα η οριζόντια κοινωνία της ψυχικής συνένωσης μεταξύ τους ως οντολογική μετοχή στην αγάπη του ανθρώπου προς τον πλησίον.⁸⁵ Επιπλέον, είναι ιδιαίτερα σημαντική η αναφορά της συμμετοχής όλων στην Θεία Λειτουργία. Ο Αλ. Παπαδιαμάντης και σ' αυτό το διήγημα περιγράφει με τρόπο αναλυτικό τρόπο εσωτερικό του ναού και τις τοιχογραφίες. Ο ναός με την κατάνυξη του πιστού και την εκ-στατικότητα της ψυχής του κατά την ώρα της θείας λειτουργίας - μυσταγωγίας των Χριστουγέννων.⁸⁶ Με την περιγραφή αυτή μας τοποθετεί εντός του ναού και μας κάνει μέρος της κοινωνίας προσώπων.

Στον χριστιανισμό η κοινωνικότητα είναι στενά συνδυσμένη με τις διαπροσωπικές σχέσεις. Πρόσωπο και κοινωνία, μια σχέση και εικόνα άλλωστε που προκύπτει από την τριαδική κοινωνία, μπορούν να συνθέσουν αυτό που λέμε κοινότητα και κοινά αγαθά, υλικά και πνευματικά.⁸⁷ Ο Παπαδιαμάντης έχοντας βαθιά θρησκευτική πίστη περιγράφει την κοινωνία προσώπων με τρόπο ευλαβικό και με ένα τρόπο μας κάνει μέρος αυτής.

Μια αξιοσημείωτη λεπτομέρεια είναι στο σημείο που οι τρεις άντρες από το εκκλησίασμα, αποφασίζουν να κατέβουν «εις τον Μικρό Αιγιαλόν», απ'όπου ακούγονταν «αι κραυγαί αγωνίας και ταραχής» των ναυαγών. Ο Παπαδιαμάντης μας,

---

⁸⁴ Α.Γ.Μελισάρρη, «Η Ορθοδοξία ως πολιτισμικό επίτευγμα και τα προβλήματα του σύγχρονου κόσμου» στον τ.Β' , *Η Ορθοδοξία απέναντι στα θέματα της εποχής μας*, ΕΑΠ, Πάτρα 2002, σ.64

⁸⁵ Ν.Νησιώτης, *Προλεγόμενα εις την θεολογικήν γνωσιολογίαν*, σ.85-87 στο Γαϊτάνης Βασίλειος, *Από την επικοινωνία στην κοινωνία, Σύγχρονες Θεωρίες Επικοινωνίας και Ορθόδοξος Επικοινωνιακή Θεολογία*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2008, σ.179

⁸⁶ Μίχα Δημ, στο διαδικτυακό ιστότοπο : <https://www.zotiko.gr/index.php/el/com-kunena/texnes-kai-politismos/logotexnia/559-ta-xristougenna-ston-papadiamanti>

⁸⁷ Νίκου Α. Ματσούκα, *Το πρόβλημα του κακού, Δοκίμιο πατερικής θεολογίας*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2009, σ.227

ερμηνεύει τα ψυχικά και ηθικά κίνητρά τους να ρινοκινδυνέψουν στον «κρημνώδη δρομίσκο»: «Οὐχ ἦττον οἱ ἄξεστοι ἐκεῖνοι ἄνθρωποι, ἐκ τῆς αὐθορμῆτου ἐκείνης φιλανθρωπίας, ἥτις εἶναι οἰονεὶ φυσικὴ ὄρμη, ὡς συμπάθεια τῆς σαρκὸς πρὸς τὴν σάρκα, καὶ εἶναι τὸ πρῶτον καὶ τελευταῖον αἴσθημα τὸ συγκινοῦν τὴν καρδίαν μετὰ τὴν πρώτην ἔκπληξιν, καὶ πρὶν προφθάσασα πνεύση ἢ παγερὰ πνοὴ τῆς φιλαυτίας καὶ ἀδιαφορίας, οἱ ἄνθρωποι, λέγω, ἐκεῖνοι ἔλαβον τοὺς δαυλοὺς των, κ' ἔτρεξαν ἔξω τῆς πύλης καὶ τῆς γεφύρας, καὶ ἤρχισαν νὰ τρέχωσι τὸν κατήφορον».⁸⁸ Γράφει ο Γ. Θέμελης : « επειδὴ στους ἴδιους το κίνητρο ενεργεῖ ὡς κίνηση, καὶ συνάμα κρίνει ο συγγραφέας αὐτὴ τὴν « αὐθόρμητη φιλανθρωπία» καὶ τὴ θεωρεῖ ἔμφυτη, - «οἰονεὶ φυσικὴ ὀρμη»- ἐνυπάρχει δηλαδὴ μέσα στὴν ἀνθρώπινη φύση «ὡς συμπάθεια τῆς σαρκὸς πρὸς τὴ σάρκα». Ἐρχεται ὕστερα τὸ ἀντίθετο : ἡ «φιλαυτία καὶ ἀδιαφορία» ὡς «παγερὴ πνοή» καὶ ἀποξηραίνει τὴν ἔμφυτη φιλανθρωπία. Ο συγγραφέας δηλαδὴ παραδέχεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπὸ τὴ φύση τοῦ ἀγαθοῦ καὶ φιλάνθρωπος, κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴ συμπάθεια καὶ ὅτι ἡ καλλιέργεια καὶ ὁ πολιτισμὸς ἐκτρέφουν τὴ φιλαυτία, τὸν ἐγωισμὸ, ποὺ ἐκδηλώνεται ὡς ἀδιαφορία τοῦ ἐνὸς πρὸς τὸν ἄλλο, καὶ ἀλλοιώνουν τὴν ἀνθρώπινη φύση.... Καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὅλα σχεδὸν τὰ πρόσωπα τῶν Διηγημάτων τοῦ Παπαδιαμάντη εἶναι ἄνθρωποι «ἀξεστοί», ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, φυσικοὶ καὶ αὐθόρμητοι».⁸⁹ Κάθε συγγραφέας ἔχει τὶς ἐμμονές του. Ἡ ἐμμονὴ τοῦ Παπαδιαμάντη εἶναι ἡ ἀνθρώπινη πτώση. Μ' αὐτὴν πρέπει νὰ ξεμπλέξουμε ἀν θέλουμε νὰ δοῦμε Θεοῦ πρόσωπο. Ὁχι αυτοϊκανοποιούμενοι σὲ μιὰ τραγικὴ ἀυταρέσκεια. ἀλλὰ υπερβαίνοντας τὸ Ἐγὼ μας μέσα στὴ συντριβὴ τῆς προσευχῆς καὶ στὴ δωρεὰ τῆς ἀγάπης. Κι ἀν χαρακτηρισμὸς «ἅγιος τῶν γραμμάτων» μπορεῖ νὰ ἔχει κάποια σημασία γιὰ τὸν μεγάλο μας συγγραφέα, τὴν ἔχει ἀκριβῶς γιὰ

---

⁸⁸ Ἀλ. Παπαδιαμάντης, *Στο Χριστὸ στο Κάστρο*, Ἄπαντα, τόμος 2, κριτικὴ ἐκδοσὴ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, ἐκδ. ΔΟΜΟΣ, Αθήνα 1982

⁸⁹ Θέμελη Γ., *Στο Χριστὸ στο Κάστρο*, στὸ Παπαδιαμαντικὰ τετράδια, πρωτοχρονιά 2008-τ.8, περιοδικὴ ἐκδοσὴ τοῦ «ΔΟΜΟΥ», σ.17

αυτό: οι ήρωες του Παπαδιαμάντη είναι οι άνθρωποι με τους οποίους σταθερά συναναστρέφεται και ένας άγιος⁹⁰.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

1.Χριστιανισμός και σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα

Ο χριστιανισμός ουδέποτε στάθηκε αδιάφορος μπροστά στα κοινωνικά προβλήματα (κατώτερη θέση γυναίκας, δουλεία, φτώχεια κ.α) τα οποία ταλαιπωρούν διαχρονικά την ανθρώπινη κοινότητα. Με την βαθύτερη ουσία του και την πρόταση ζωής που προσφέρει στο πλαίσιο της εν Χριστώ διαβίωσης ο χριστιανισμός βοηθάει στην επίλυση τους. Ο χριστιανισμός προτείνει την ανακαίνιση του ανθρώπου μέσα στην εν Χριστώ ζωή.

Ο θεσμός της δουλείας θεωρούνταν αυτονόητος στο προχριστιανικό κόσμο⁹¹ γι' αυτό και δεν προκαλεί εντύπωση η αναφορά του Αριστοτέλη στην δουλεία ως κάτι φυσιολογικό «Ο γαρ μη αυτού φύσει αλλ' άλλου άνθρωπος ων, ούτος φύσει

⁹⁰ Άγγελου Καλογερόπουλου, Προλογικό σημείωμα στον ενδέκατο (11ο) τόμο των Απάντων του Αλ. Παπαδιαμάντη, από τη Βιβλιοθήκη του Βήματος, σ. 16.

⁹¹ Γ. Μαντζαρίδη, Κοινωνιολογία της θρησκείας, Θεσσαλονίκη, Εκδ. Π. Πουρναρά, 1999, σ.288

δούλος εστίν»⁹². Αντίθετα ο χριστιανισμός δίνει άλλο νόημα στην ανθρώπινη ύπαρξη. Ο Απόστολος Παύλος κηρύττει: ««Ουκ ένι δούλος ουδέ ελεύθερος...πάντες γαρ υμείς εις έστε εν Χριστώ Ιησού»⁹³. Δίνει νέα προοπτική στην ανθρώπινη ζωή. Με την ελεύθερη επιλογή του ο άνθρωπος να γίνει μέτοχος στην κοινωνία του Χριστού ανακαινίζεται. Ο «εν Χριστώ» άνθρωπος λυτρωμένος απ' την κατάσταση της αμαρτίας και έχοντας υποστεί εξαιτίας αυτού του γεγονότος ριζική υπαρξιακή μεταλλαγή, καθίσταται καινή κτίση. Η «εν Χριστώ» δηλαδή απολύτρωση θεωρείται ως αναδημιουργία του ανθρώπου, απ' την στιγμή που αυτός αποβάλλει κάθε δεσμό με την προχριστιανική και εξωχριστιανική του κατάσταση. Το κύριο θέμα της χριστιανικής ανθρωπολογίας αποβαίνει η αποβολή και ανακαίνιση του παλαιού ανθρώπου, μέσω της εν Χριστώ ζωής, απ' της οποίας και μόνο επέρχεται ο αγιασμός και η πνευματική τελείωση.⁹⁴ Σύγχρονο πρόβλημα της κοινωνίας αποτελεί και η θέση της γυναίκας στην κοινωνία. Ο Θεός θέτει στον κόσμο την αγιότητα του και κατά την εικόνα του μορφώνει το λαό του, την κοινή ιεροσύνη ανδρικού και γυναικείου στοιχείου. Η ανθρωπολογία στο επίπεδο των μορφών οδηγεί από το θείο και παγκόσμιο αρχέτυπο στο ανδρικό και γυναικείο αρχέτυπο. Τα δύο αυτά αρχέτυπα αποκαλύπτουν την τέλεια συμπληρωματικότητα και την αμοιβαιότητά τους, καθορίζουν τα ακριβή χαρίσματα που επιτέλους επιτρέπουν την ανάγνωση του συγκεκριμένου μοναδικού καθολικού προορισμού.⁹⁵ Ο Κλήμης Αλεξανδρεύς αναφέρει «*μία Εκκλησία, μία σωφροσύνη, αιδώς μία, η τροφή κοινή, γάμος σύζυγος, αναπνοή, όψις, ακοή, γνώσις, ελπίς, υπακοή, αγάπη, όμοια πάντα*».⁹⁶

---

⁹² Αριστοτέλους Πολιτικά 1,4,1254a

⁹³ Γαλ.3,28

⁹⁴ Χρ.Βούλγαρη, *Η ενότης της αποστολικής Εκκλησίας*, σ.102-103 στο Γαϊτάνης Βασίλειος, *Από την επικοινωνία στην κοινωνία, Σύγχρονες θεωρίες επικοινωνίας και ορθόδοξος επικοινωνιακή θεολογία*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2008 σ.182

⁹⁵ Παύλου Ευδοκίμου, *Η γυναίκα και η σωτήρια του κόσμου*, μτφ. Ν. Ματσούκα, εκδ.Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2010, σ.40

⁹⁶ Κλήμης Αλεξανδρεύς, *Παιδαγωγός*, PG50/260C

Η γυναίκα στο έργο του Παπαδιαμάντη διαδραματίζει πολύ σημαντικό ρόλο. Από τους τίτλους των διηγημάτων αποκαλύπτεται ο ρόλος της γυναίκας στο έργο του. Συνήθως είναι γυναίκες που η ζωή του έδειξε το σκληρό της πρόσωπο. Είναι χήρες, χαροκαμένες μάνες, σύμβολα αγάπης, προσφοράς και αυταπάρνησης. Η γυναίκα παρουσιάζεται σαν το ακίνητο σταθερό κέντρο ενός κύκλου με ασαφή κινούμενη περιφέρεια οι δε ακτίνες που συνδέουν αυτό το κέντρο με τα σημεία της περιφέρειας είναι τα καράβια, οι επιστολές, η αναμονή, η θύμηση, το μοιρολόι.⁹⁷

2. Η σκέψη του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη περί κοινωνίας

Ο Αλ. Παπαδιαμάντης μένει πάντα επίκαιρος. Αν και ο ελληνικός κόσμος έχει απορροφηθεί από το δυτικό-ευρωπαϊκό πολιτισμό δεν παύει να αναζητάει τις «ρίζες του». Ο Χρ. Βακαλόπουλος σε ένα άρθρο του με τίτλο *Η ιερή μελωδία της πραγματικότητας* αναφέρει: «Οι φυλακισμένοι και οι άρρωστοι καταφεύγουν συχνά στην Αγία Γραφή και μερικοί Έλληνες στον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη. Καθώς ο ελληνικός κόσμος χαλαρώνει στην ασφυκτικά αναπνευστική αγκαλιά της φανταστικής ευρωπαϊκής κοινότητας, αυτού του πολυσυλλεκτικού κατασκευάσματος που στηρίζεται στην αναγκαιότητα της οικονομίας κι όχι σ' εκείνη του αισθήματος, ο Παπαδιαμάντης θα έπρεπε ν' απομακρύνεται και να χάνεται από τα μάτια μας, όπως τόσοι άλλοι πριν και μετά απ' αυτόν. Εμείς οι ίδιοι, *σαρκικοί, υλόφρονες και νωθροί άνθρωποι*, θα έπρεπε να τον είχαμε φυλακίσει μια για πάντα στα σχολικά αναγνωστικά ή σε κάποιο λογοτεχνικό μουσείο. Όμως ο Παπαδιαμάντης λάμπει

---

⁹⁷ Αγγελική Ταλιγκάρου στον ιστότοπο: <https://www.grtimes.gr/ellada/voreia-ellada/i-gynaika-sta-diigimata-toy-a-papadiamanti-apo>

περισσότερο παρά ποτέ κι αυτό συμβαίνει παρά τη θέληση μας. Όσο ο κόσμος γύρω μας αποχαιρετάει τον δικό του τόσο η φήμη του μεγαλώνει, όσο οι ερμηνείες για τη ζωή και το έργο του πληθαίνουν τόσο εκείνος τις αντιπαρέρχεται και επιβιώνει· η παρουσία του αφήνει ένα ανεξίτηλο χνάρι».⁹⁸

Διαβάζοντας και μελετώντας και εμείς σήμερα το έργο του διαπιστώνουμε την επικαιρότητα του έργου του. Παρότι το ευρωπαϊκό πρότυπο έχει παρεισφρήσει στις ζωές μας και στην καθημερινότητά μας, γεγονός που μας απομακρύνει από τις «ρίζες» μας Παπαδιαμάντης είναι φάρος φωτεινός, βράχος που στέκεται ακλόνητος για να μας υπενθυμίζει την ταυτότητά μας. Συνεχίζει το άρθρο του ο Βακαλόπουλος αναφέροντας τα εξής: «Σ’ αυτά τα διηγήματα όπου συμβαίνουν τα πάντα χωρίς να συμβαίνει τίποτα που να τρέφει το θηρίο της πλοκής, αυτής της μάστιγας του σύγχρονου κόσμου, υπάρχει κάτι πέρα από τη λογοτεχνία η κάποια περιχαρακωμένη δογματική, ακόμα και «θρησκευτική», σύλληψη. Υπάρχει το σημάδι του ιερού χαρακτήρα της ανθρώπινης κατάστασης των πραγμάτων. Χωρίς αυτό το σημάδι δεν μπορούμε να πάμε πολύ μακριά, γυροφέρνουμε με διάφορα σχέδια οργάνωσης μιας ζωής που έχει καταντήσει σκιά του εαυτού της και τρώμε τις σάρκες μας. Ο Παπαδιαμάντης δεν έγραψε για ν’ αποδείξει κάτι, αλλά για να υπηρετήσει το κοινό ελληνικό αίσθημα, τον παράξενο τρόπο των Ελλήνων, αυτόν τον τρόπο που σήμερα πολεμάμε με όλες μας τις δυνάμεις, μπλεγμένοι στην άρνηση της ζωής και στην αισθητικοποίηση του θανάτου».⁹⁹

Το έργο, λοιπόν, του Παπαδιαμάντη αποδεικνύεται επίκαιρο. Ακόμα και σε μια εποχή που έχει σχεδόν χαθεί η ταυτότητα του ελληνικού κόσμου μέσα από το έργο του μας δίνεται η δυνατότητα της επιστροφής στην βάση μας. Μέσα από την

---

⁹⁸ Χρήστος Βακαλόπουλος, *Η ιερή μελωδία της πραγματικότητας* στον ιστότοπο: <https://antifono.gr/η-ιερή-μελωδία-της-πραγματικότητας>

⁹⁹ Χρήστος Βακαλόπουλος, *Η ιερή μελωδία της πραγματικότητας* στον ιστότοπο: <https://antifono.gr/η-ιερή-μελωδία-της-πραγματικότητας>

απλότητα της γραφής του αναδεικνύονται θέματα πολύπλοκα. Δεν έχει χαρακτηριστεί άδικα ο Παπαδιαμάντης ηθογράφος. Οι χαρακτήρες των διηγημάτων του είναι απλοί άνθρωποι που παλεύουν με τα πάθη τους, τις αρρώστιες, την φτώχεια και με μέσα από την γραφή του οι χαρακτήρες αυτοί «αγιοποιούνται» στα μάτια του αναγνώστη. Σ' εκείνους ο καθένας μπορεί να αναγνωρίσει πτυχές του εαυτού του. Παρότι, ο σύγχρονος άνθρωπος ζει πλέον έχοντας πληθώρα υλικών αγαθών, διασκεδάσεις και μπορεί να έχει ότι θελήσει με το πάτημα ενός κουμπιού, παρότι εξωτερικά πλούτισε εσωτερικά μάλλον φτώχυνε. Όλο και περισσότεροι άνθρωποι, σήμερα, επιζητούν εναγωνίως την ψυχική τους ηρεμία. Στο έργο του Παπαδιαμάντη μπορεί κανείς να «ξαναθυμηθεί» τις ηθικές αξίες, το θρησκευτικό αίσθημα. Ο Παπαδιαμάντης δεν περιγράφει τέλειους ανθρώπους, με τέλειες ζωές που ζουν σε τέλεια κοινωνία διδάσκει όμως ταπεινότητα, αγάπη για τον πλησίον, πίστη στο Θεό ακόμα και στις πιο δυσμενείς συνθήκες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

1.ΜΜΕ : η επικράτηση τους στην σύγχρονη κοινωνία

Ο όρος «Κοινωνιολογία των ΜΜΕ» χρησιμοποιήθηκε στις ΗΠΑ στις αρχές της δεκαετίας του '60, για να δηλώσει το ενδιαφέρον της Επιστήμης για μια νέα πραγματικότητα, που τότε άρχιζε φανερά να επηρεάζει και κατευθύνει τα μεγάλα πλήθη των βιομηχανικών κοινωνιών. Ειδικότερα η *Κοινωνιολογία των ΜΜΕ*, ως μια από τις πρόσφατες εξειδικεύσεις της Επιστήμης, αναφέρεται στις αμφίδρομες σχέσεις

που δημιουργούνται ανάμεσα στην κοινωνία και τα media. Οι σχέσεις αυτές προσδιορίζονται από το πλήθος «κοινωνικών μεταβλητών» και παράγουν νέες θεσμικές δυνάμεις, που μορφοποιούν τα άτομα, τις κοινωνίες και τον πολιτισμό.¹⁰⁰

Η τηλεόραση αποτέλεσε για πολλές δεκαετίες το μέσω εκείνο που ασκούσε την μεγαλύτερη επιρροή στο ευρύ κοινό. Σύμφωνα με τον ΜακΛούαν ο καλύτερος τρόπος για να γνωρίσεις ένα πολιτισμό είναι να μελετήσεις τους τρόπους επικοινωνίας που αναπτύσσει.¹⁰¹

Σήμερα, με την ραγδαία εξέλιξη της τεχνολογίας εκτός από την τηλεόραση ο κόσμος επηρεάζεται από μέσα κοινωνικής δικτύωσης (facebook, instagram, twitter). Η δύναμη των MME να πληροφορούν, να αναπτύσσουν την κριτική σκέψη των πολιτών, να ασκούν έλεγχο, να επηρεάζουν, να ψυχαγωγούν, να μορφώνουν, να ευαισθητοποιούν και να καλλιεργούν συνειδήσεις εδραιώνεται συνεχώς.¹⁰² Στο χώρο του θεάματος συχνά παρουσιάζεται η πραγματικότητα με εντελώς διαφορετικό ωραιοποιημένο τρόπο (διαφήμιση). Η αντιστροφή του πραγματικού με το ομοίωμα, του Είναι με το Έχειν αποτελούν τα θεμελιώδη στοιχεία της «κοινωνίας του θεάματος».¹⁰³

Μέσα στην δίνη του διαδικτύου πολλές φορές η πραγματικότητα μπερδεύεται με την εικόνα που παρουσιάζεται στα MME. Η έλευση των «εικονικών κοινοτήτων» που προσφέρονται μέσω της ψηφιακής τεχνολογίας, ενέχει το κίνδυνο να αρχίσουμε να υποτιμούμε την αξία της κοινωνικής πραγματικότητας. Χαμένοι στον παράξενο, υβριδικό κόσμο του διαδικτύου, μπορεί να πιστεύουμε ότι τα εικονικά σπίτια είναι

---

¹⁰⁰ Βασιλείος Τ. Γιουλτσής, *Γενική Κοινωνιολογία*. Εκδ.Κυριακίδη, σ.448

¹⁰¹ Neil Postman, *Διασκέδαση μέχρι θανάτου ο δημόσιος λόγος στην εποχή του θεάματος*, μφρ. Φωτεινή Ρουγκούνη, Αφροδίτη Τζαμουράνη, επιστημονική επιμέλεια: Πόπη Διαμαντάκου, εκδ. Κατάρτι 2007, σ.20

¹⁰² Κωνσταντίνου Κωστάκης, *Εκπαίδευση και MME Η αναζήτηση της αλήθειας*, στο διαδικτυακό ιστότοπο: <https://www.kathimerini.gr/society/873008/i-exelixa-tis-enimerosis-stin-epochi-toy-digital-era/>

¹⁰³ Βασιλείος Γαϊτάνης, *Από την επικοινωνία στην κοινωνία, Σύγχρονες Θεωρίες Επικοινωνίας και Ορθόδοξος Επικοινωνιακή Θεολογία*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2008, σ.163

αληθινά σπίτια, ότι το κυβερνοσέξ δεν διαφέρει από το πραγματικό. Στον «κυβερνοχώρο», κάθε αναφορά στο σώμα προκαλεί το ερώτημα: ποιο σώμα, το πραγματικό ή το εικονικό; Και αυτό είναι πρόβλημα όχι μόνο επειδή υποβαθμίζει την πηγή πολλών από τις απολαύσεις μας, αλλά και γιατί μας ωθεί στο να αποποιηθούμε των ευθυνών μας.¹⁰⁴

Μέσω της τηλεόρασης και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης αναντίρρητα υποκινούνται οι εξελίξεις στον πολιτισμό, την πολιτική ακόμα και στην καθημερινότητα (τρόπος ντυσίματος, φαγητό, τρόπος διασκέδασης). Τα ΜΜΕ, παρουσιάζουν μια συνήθως ευχάριστη και εύπεπτη για τον τηλεθεατή πραγματικότητα «υπνωτίζοντας» τον. Η υπερπληροφόρηση και ο βομβαρδισμός από εικόνες στην καθημερινότητα εύκολα παραλύει την κριτική σκέψη του ανθρώπου με αποτέλεσμα εύκολα και χωρίς αντίδραση να υιοθετεί νέες ιδέες, νέες αξίες.

Στην τηλεόραση δεν ταιριάζουν μηνύματα αποκάλυπτου μίσους. Αφενός διότι δεν γνωρίζεις το κοινό σου, συνεπώς δεν είναι καλό να είσαι υπερβολικά επιθετικός και αφετέρου οι εχθροί με τα κατακόκκινα πρόσωπα και τις δαιμονικές χειρονομίες το μόνο που καταφέρνουν είναι να δείχνουν αστείοι και βλάκες στην τηλεόραση όπως παρατήρησε πριν από χρόνια ο Μάρσαλ Μακ Λούαν. Η τηλεόραση ευνοεί το κλίμα συμφιλίωσης και βρίσκεται στο απόγειο της όταν αποσιωπάται οτιδήποτε ουσιαστικό.¹⁰⁵

Η σύγχρονη εποχή συνιστά μια από τις κρίσιμες στιγμές, όπου η ανθρώπινη σκέψη αρχίζει να μεταμορφώνεται. Δύο θεμελιώδεις παράγοντες βρίσκονται στην βάση αυτής της μεταμόρφωσης. Ο πρώτος είναι η φθορά των θρησκευτικών, πολιτικών και κοινωνικών πεποιθήσεων, απ' όπου πηγάζουν όλα τα στοιχεία του

---

¹⁰⁴ Στ.Παπαθανασόπουλος, Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση του έργου: Κέβιν Ρόμπινς-Φρανκ Ουέμπστερ, *Η εποχή του τεχνοπολιτισμού*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 2002, σ.14-15

¹⁰⁵ Neil Postman, *Διασκέδαση μέχρι θανάτου, ο δημόσιος λόγος στην εποχή του θεάματος*, μτφ. Φωτεινή Ρουγκούνη, Αφροδίτη Τζαμουράνη, επιστ. Επιμέλεια Πόπη Διαμαντάκου, εκδ. Κατάρτι, Αθήνα 2007, σ.143

πολιτισμού μας. Ο δεύτερος, η δημιουργία εντελώς καινούργιων συνθηκών ύπαρξης και σκέψης, που γεννήθηκαν από τις σύγχρονες ανακαλύψεις των επιστημών και της βιομηχανίας.¹⁰⁶

Η καθημερινότητα μας κατακλύζεται από μωρές συζητήσεις «έπεα πτερόεντα», που θολώνουν τον νου και τον απομακρύνουν από την κριτική σκέψη. Ο σύγχρονος άνθρωπος είναι έρμαιο των ΜΜΕ και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης.

«Ο κόσμος είναι ένα μεγάλο υφαντό που το υφαίνουμε καθημερινά στους μεγάλους αργαλειούς της πληροφορίας, των συζητήσεων, των ταινιών, των βιβλίων, του κουτσομπολιού, των μικρών ανεκδότων. Σήμερα, το πεδίο αυτών των αργαλειών είναι τεράστιο χάρη στο ίντερνετ»¹⁰⁷ αναφέρει η συγγραφέας Όλγκα Τόκαρτσουκ στη διάλεξη της στο πλαίσιο της βράβευσής της για το Νόμπελ Λογοτεχνίας το 2018, ενώ παρακάτω εύστοχα προσθέτει « κρατάει τα ηνία αυτός που κατέχει και υφαίνει την ιστορία». ¹⁰⁸

Η επιρροή των ΜΜΕ στην καθημερινότητα είναι τρομακτική. Τα πάντα κινούνται γύρω από τον κόσμο του διαδικτύου, ότι υπάρχει εκεί έχει υπόσταση αλλιώς δεν υφίσταται. Η σύγχρονη ζωή, ο σύγχρονος άνθρωπος δεν νοείται να ζήσει χωρίς το διαδίκτυο. Μέσα από τα ΜΜΕ και μέσα κοινωνικής δικτύωσης προβάλλει ο καθένας το Εγώ. Ο δυτικός κόσμος είναι σε πολύ μεγάλο βαθμό θεμελιωμένος και εξαρτώμενος από την ανακάλυψη του Εγώ που συνιστά ένα από τα πιο σημαντικά μέτρα και σταθμά της πραγματικότητας μας.¹⁰⁹

Ο Postman καταδεικνύει ότι η δύναμη της ψυχαγωγίας στην Αμερική είναι τόσο αμείλικτη, ώστε ακόμα και ο θρησκευτικός λόγος μεταβάλλεται σε τηλεοπτικό

¹⁰⁶ Γκυστάβ Λε Μπον, *Η ψυχολογία των μαζών*, μτφ. Ι.Σ. Χριστοδούλου, ειδική έκδοση για την εφημερίδα Βήμα από εκδ. Ζήτηρος, Αθήνα 2010, σ.25

¹⁰⁷ Όλγκα Τόκαρτσουκ, στο Επίμετρο του : *Πλανήτες*, εκ. Καστανιώτη, μτφ. Αλεξάνδρα Ιωαννίδου, Αθήνα 2020, σ.433

¹⁰⁸ Όλγκα Τόκαρτσουκ, στο Επίμετρο (Διάλεξη της Όλγκα Τόκαρτσουκ στο πλαίσιο της βράβευσής της με το Νόμπελ Λογοτεχνίας το 2018) του : *Πλανήτες*, εκδ. Καστανιώτη, μτφ. Αλεξάνδρα Ιωαννίδου, Αθήνα 2020, σ.433

¹⁰⁹ Ο.π. σ.435

σού.¹¹⁰ Σύμφωνα με τον Postman : «η θρησκεία στην τηλεόραση, όπως και οτιδήποτε άλλο, παρουσιάζεται αρκετά απλοϊκά και χωρίς επιχειρήματα σαν ψυχαγωγία. Καθετί που αναδεικνύει τη θρησκεία ως ιστορική, βαθιά, ιερή ανθρώπινη δραστηριότητα αποκρύπτεται. Δεν υπάρχει τελετουργικό, δεν υπάρχει δόγμα, παράδοση, θεολογία και κυρίως η αίσθηση της πνευματικής υπέρβασης. Σε αυτά τα σόου ο κήρυκας είναι πρωταγωνιστής. Ο Θεός εμφανίζεται σαν δεύτερος, κομπάρσος».¹¹¹

Η θεμελιώδης δομή του μεταμοντέρνου κόσμου είναι, όπως το έδειξαν με βαθιά θλίψη ο Perriola και ο Debord, η αναπαράσταση. Οι σχέσεις «συνείδησης και ζωής», «ιδέας και πραγματικότητας», «πνεύματος και ύλης» ως απολιθωμένοι συμβολισμοί των πατριαρχικών αιώνων, μεταφέρθηκαν στην περιοχή της «μεσολάβησης του κόσμου» απ' τα ΜΜΕ, δηλ. στην ολότελα νέα περιοχή ενός «μη συνειδητού ομοιώματος» στη σχέση της διαλεκτικής του πνεύματος με τη ζωή, το οποίο βρήκε την αποθέωση του στο «μονοπωλιακό καπιταλισμό» του παγκόσμιου εμπορίου και την «κοινωνία του θεάματος».¹¹²

---

¹¹⁰ Βασίλειος Γαϊτάνης, *Από την επικοινωνία στην κοινωνία, Σύγχρονες Θεωρίες Επικοινωνίας και Ορθόδοξος Επικοινωνιακή Θεολογία*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2008, σ.129

¹¹¹ Neil Postman, *Διασκέδαση μέχρι θανάτου, ο δημόσιος λόγος στην εποχή του θεάματος*, μτφ. Φωτεινή Ρουγκούνη, Αφροδίτη Τζαμουράνη, επιστ. Επιμέλεια Πόπη Διαμαντάκου, εκδ. Κατάρτι, Αθήνα 2007, σ.144

¹¹² Βασίλειος Γαϊτάνης, *Homo mediator και homo theologicus*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2015, σ.5

2. Παγκοσμιοποίηση και ΜΜΕ

Τον πλέον καταλυτικό ρόλο στην παγκοσμιοποίηση των ΜΜΕ έχει παίξει το Διαδίκτυο, αφού κάθε ιστοσελίδα είναι άμεσα διαθέσιμη ανά τον πλανήτη. Το σημαντικότερο, ωστόσο, συνίσταται στο ότι η επιρροή του Ίντερνετ δεν σταματάει εκεί. Η βαθύτερη παγκοσμιοποίηση που επιφέρει και αναδεικνύει το νέο Μέσο εντοπίζεται στην επικράτηση λίγων παγκόσμιων εταιρειών σε επίπεδο κατανάλωσης-για παράδειγμα, στην αναζήτηση είναι το Google, στις αγορές το Amazon, στις ιστοσελίδες χρηστών το MySpace και στους πλειστηριασμούς το E-bay. Και το εμπόδιο της γλώσσας; Έχει σαφώς περιοριστεί, τόσο επειδή οι εν λόγω υπηρεσίες δεν απαιτούν γνώση υψηλών αγγλικών όσο και διότι η νεώτερη γενιά(που χρησιμοποιεί κατά κόρον τα νέα Μέσα) είναι περισσότερο εξοικειωμένη με τις ξένες γλώσσες.¹¹³

Στην παγκοσμιοποίηση βιώνουμε τάσεις που προωθούν ταυτόχρονα την ομοιομορφία και την διαφορά. Μέσω της διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης είναι πολύ πιθανόν να αναδυθεί μια νέα κουλτούρα η οποία θα απαρτίζεται από ένα συνονθύλευμα στοιχείων των διαφορετικών πολιτισμών. Επίσης, θα μπορούσε να ξεσπάσει, όπως και τελικά συμβαίνει μια σύγκρουση πολιτισμών, αφού οι διαφορετικοί πολιτισμοί απορρίπτουν ο ένας τον άλλον, εναντιώνονται και εν τέλει καταπνίγουν πολιτισμούς και κουλτούρες με μικρότερη επίδραση.

Αναμφίβολα η παγκοσμιοποίηση των ΜΜΕ είναι πολυσχιδής. Τα τελευταία χρόνια η επεκτατική πολιτική των μεγάλων επικοινωνιακών ομίλων οι οποίοι διασκελίζουν τις ηπείρους και λειτουργούν σε διεθνές επίπεδο θεωρείται η πιο διαρθρωτική διάσταση της παγκοσμιοποίησης των ΜΜΕ. Σύμφωνα με τον Anthony

---

¹¹³Κων/ντίνος Καμάρας στο διαδικτυακό ιστότοπο:
<https://www.tanea.gr/2006/12/15/politics/mikropolitikos/triti-apopsi-pagkosmiopoiisi-kai-sta-mme/>

Giddens , η παγκοσμιοποίηση αναφέρεται στην «εντατικοποίηση των παγκόσμιων κοινωνικών σχέσεων οι οποίες συνενώνουν απόμακρες περιοχές με τέτοιους τρόπους ώστε τα τοπικά συμβάντα να διαμορφώνονται από την εκδήλωση γεγονότων που λαμβάνουν χώρα πολλά χιλιόμετρα μακριά τους και αντίστροφα».¹¹⁴

Το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης έχει σαφώς επηρεάσει και την θρησκεία. Στην όγδοη σύνοδο του Παγκόσμιου Συμβουλίου Εκκλησιών (Χαράρε 1998), οι χριστιανικές Εκκλησίες αναγνώρισαν τη διεισδυτικότητα της παγκοσμιοποίησης στη ζωή του κόσμου ως ένα οικονομικό, πολιτισμικό, πολιτικό, ηθικό και οικολογικό θέμα. Η παγκοσμιοποίηση αυξάνει τη συμπεριληπτικότητα και την ενοποίηση των ανθρώπινων κοινωνιών σχετικοποιώντας τις πολλαπλές κοινοτικές και προσωπικές ταυτότητες μέσω των οποίων οι ξεχωριστές κοινότητες και άνθρωποι δίνουν νόημα στην ύπαρξή τους.¹¹⁵

Η παγκοσμιοποίηση παραπέμπει στην πολλαπλότητα των δεσμών και των διασυνδέσεων που υπερβαίνουν το έθνος-κράτος και που συγκροτούν το σύγχρονο παγκόσμιο σύστημα. Προσδιορίζει μια διαδικασία μέσω της οποίας γεγονότα, αποφάσεις και δραστηριότητες σε ένα τμήμα του κόσμου μπορούν να έχουν σημαντικές συνέπειες για τα άτομα και τις κοινότητες σε πολύ απομακρυσμένα τμήματα της υφηγίου. Στις μέρες μας, τα αγαθά, το κεφάλαιο, οι άνθρωποι, η γνώση, οι εικόνες, οι επικοινωνίες, το έγκλημα , η κουλτούρα, οι ρυπογόνες ουσίες , τα ναρκωτικά, οι μόδες και οι πεποιθήσεις κυκλοφορούν με ευκολία μέσω των εθνικών συνόρων. Υπερεθνικά δίκτυα, κοινωνικά κινήματα και σχέσεις επεκτείνονται σχεδόν σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας.¹¹⁶

---

¹¹⁴ Anthony Giddens, *The consequences of Modernity*, Gambridge, UK: Polity Press, 1990, σ.64

¹¹⁵ Εμμανουήλ Κλαψης , *Ορθόδοξες Εκκλησίες σε ένα πλουραλιστικό κόσμο: ένας οικουμενικός διάλογος*, εκδ.Καστανιώτη, Αθήνα 2006, σ.107-113

¹¹⁶Ο.π. Εμμανουήλ Κλαψης , σ.113

Η παγκοσμιοποίηση έχει εξαλείψει την μοναδικότητα του κάθε κράτους, έθνους το οποίο περιλαμβάνει την θρησκεία, τα ήθη και έθιμα. Μέσω των ΜΜΕ το φαινόμενο εξαπλώνεται με ταχείς ρυθμούς. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης έχουν οδηγήσει την κατάσταση. Παρατηρούμε κοινό τρόπο ντυσίματος, κοινές απόψεις και τρόπους κοινωνικής συμπεριφοράς σε κράτη με τεράστια απόσταση γεωγραφική, πολιτιστική και πολιτική. Στην εποχή της προηγμένης τεχνολογίας η οποία επιβάλλει ένα τρόπο ζωής, μια σειρά σχέσεων μεταξύ ανθρώπων και ιδεών, για τις οποίες δεν υπήρξε καμία συναίνεση, καμία συζήτηση και καμία αντίρρηση. Μόνο συμμόρφωση υπήρξε. Αυτό που διδάσκει ο Χάξλεϊ είναι ότι η πνευματική ερήμωση είναι πιθανότερο να προέρχεται από έναν εχθρό με χαμογελαστό πρόσωπο παρά από κάποιον του οποίου η έκφραση εμπνέει υποψία και μίσος. Στην προφητεία του Χάξλεϊ, ο Μεγάλος Αδερφός δεν μας βλέπει, με δική του επιλογή. Εμείς τον βλέπουμε με δική μας. Είναι γεγονός αδιαμφισβήτητο ότι όταν ένας πληθυσμός ψυχαγωγείται με ασημαντότητες, όταν η πολιτιστική ζωή επαναπροσδιορίζεται ως συνεχής κύκλος ψυχαγωγίας, όταν μια σοβαρή δημόσια συζήτηση γίνεται ένας είδος νηπιακού λόγου, όταν με λίγα λόγια ένας λαός γίνεται ακροατήριο και οι δημόσιες πράξεις θέαμα επιθεώρησης, τότε ένας έθνος κινδυνεύει. Ο θάνατος του πολιτισμού είναι ένα βέβαιο ενδεχόμενο.¹¹⁷

Η κοινωνία οδηγείται σε μαζικοποίηση. Η Hannah Arendt επίσης παρατηρεί « Η μαζική κοινωνία αντιθέτως δεν θέλει κουλτούρα , αλλά διασκέδαση, και τα εμπορεύματα που προσφέρονται από την βιομηχανία της διασκέδασης καταναλώνονται πράγματι από την κοινωνία όπως ακριβώς οποιαδήποτε άλλα καταναλωτικά αγαθά».¹¹⁸

---

¹¹⁷ Neil Postman, *Διασκέδαση μέχρι θανάτου, ο δημόσιος λόγος στην εποχή του θεάματος*, μτφ. Φωτεινή Ρουγκούνη, Αφροδίτη Τζαμουράνη, επιστ. Επιμέλεια Πόπη Διαμαντάκου, εκδ. Κατάρτι, Αθήνα 2007, σ.192

¹¹⁸ Hannah Adendt, *Κοινωνία και κουλτούρα*, στο *Κουλτούρα των μέσων (Μαζική Κοινωνία και Πολιτιστική Βιομηχανία)* , συνολικό έργο, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1991, σ.127

Ο Patrick Brantlinger αναφέρει «Το να βλέπεις αντικαθιστά το να ζεις, όπως στα θεαματικά σπορ και στην τηλεθέαση. Η πραγματικότητα αποσύρεται πίσω από την πρόσοψη ενός συνόλου εικόνων διαμορφωμένου από τα ΜΜΕ και την βιομηχανία της διαφήμισης, το οποίο είναι η υλική ανασύσταση της θρησκευτικής αυταπάτης»¹¹⁹.

Η διασκέδαση που αποζητάει η μαζικοποιημένη κοινωνία της παγκοσμιοποίησης αντανάκλαται σε αυτό που βλέπει και όχι σ' αυτό που ζει. Έχει αντικατασταθεί η πραγματικότητα με μια νέα επίπλαστη, ωραιοποιημένη και μέσα σε στενά πλαίσια πλασμένη πραγματικότητα των ΜΜΕ.

Ο τρόπος που χρησιμοποιείται από τις σύγχρονες παγκοσμιοποιημένες δυτικές κοινωνίες για την επικράτηση δεν είναι άλλος από την διαφήμιση. Η διαφήμιση είναι το μέσο για την επιβολή του τρόπου ζωής που εξυπηρετεί τις κοινωνίες αυτές. Η διαφήμιση είναι το κεντρικό όργανο αυτής της διαδικασίας εφόσον πάνω στη «δόμηση» της θεμελιώνεται η «παραγωγή» μιας νέας υπόστασης καταναλωτή , δηλαδή η παραγωγή της εξιδανίκευσης της καταναλωτικής ζωής.¹²⁰

Εκτός από την παγκοσμιοποίηση και τα αποτελέσματα που φέρνει στους πολιτισμούς του κόσμου υπάρχει και η μετανεωτερικότητα. Το ρεύμα αυτό σκέψης αρνείται την « ύπαρξη αλήθειας και γραμμικής πορείας προς την πρόοδο. Δεν πιστεύει στις μεγάλες εξιστορήσεις ούτε όμως στην ύπαρξη γενικευμένων κανόνων ορθού λόγου και δομών που επιτρέπουν την υπαγωγή των ξεχωριστών ανθρώπων σε ομάδες. Η μετανεωτερικότητα είναι φορέας του ατομικού κα του υποκειμενισμού»¹²¹.

---

¹¹⁹ Patrick Brantlinger, *Αρτος και θεάματα*, σ.239 στο Βασίλειος Γαϊτάνης, *Από την επικοινωνία στην κοινωνία, Σύγχρονες Θεωρίες Επικοινωνίας και Ορθόδοξος Επικοινωνιακή Θεολογία*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2008, σ.132

¹²⁰ Βασίλειος Γαϊτάνης, *Από την επικοινωνία στην κοινωνία, Σύγχρονες Θεωρίες Επικοινωνίας και Ορθόδοξος Επικοινωνιακή Θεολογία*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2008, σ.133

¹²¹ Πρόλογος του Ν.Κοτζιά στην μελέτη του Τ.Γκλετον, *Οι αυταπάτες της μετανεωτερικότητας*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2003, σ.15

Η ζωή ερμηνεύεται ως χαοτικό περιβάλλον χωρίς σταθερές δομές και κυρίαρχες σχέσεις ως μια ασυνεχής πραγματικότητα που διαγράφει τη Παράδοση και τις μεγάλες αφηγήσεις ως πρότυπα, ως αρχές, ως κανόνες. Από πολιτικής σκοπιάς ενδιαφέρεται ο Μεταμοντερνισμός για την εξύμνηση της διαφορετικότητας και του πλουραλισμού χωρίς όμως σταθερή ηθική.¹²²

Κατά τον Β. Φίλια οι μεταμοντέρνοι δέχονται πολλές κουλτούρες, που είναι αποκομμένες και δεν επικοινωνούν μεταξύ τους. Δέχονται την ανεκτικότητα αλλά σε κατεύθυνση ενάντια της ενότητας. Τονίζει μάλιστα ότι «πίσω από αυτήν την επίφαση της επιείκειας και της ανεκτικότητας κρύβεται μια νέα μορφή ρατσισμού αισθητικής αυτή τη φορά υφής... Σ' αυτό τελικά καταλήγει η περίφημη 'πολυπολιτισμικότητα' και η κατάργηση του κοινωνικού, την οποία ευαγγελίζονται και χαιρετούν ενθουσιωδώς οι μεταμοντέρνοι»¹²³.

Ο μεταμοντερνισμός υποστηρίζει αποφασιστικά τη λογική του «αυτοκατασκευαζόμενου ατόμου» ενάντια στην κοινότητα και τις επινοήσεις του Ορθολογισμού, ενώ προωθεί την «διαβαίνουσα λογική» που συνδέει διαφορετικούς τρόπους σκέψης και πολιτισμούς. Η λογική αυτή καταφάσκει τον πλουραλισμό και την πολυπολιτισμικότητα ως κατάσταση αλληλοαποδοχής χωρίς τελολογικό χαρακτήρα. Μεταμοντερνισμός και Παγκοσμιοποίηση συμφωνούν στην βασική αρχή ότι τα έθνη θα πρέπει να αναστοχαστούν πάνω στις ταυτότητές τους, τώρα που διαμορφώνονται καταστάσεις πολυπολιτισμικότητας και οι παλαιές μορφές γεωπολιτικής καθίσταται απαρχαιωμένες.¹²⁴ Είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι ο φόβος που προκαλεί η γρήγορη διεισδυτικότητα της παγκοσμιοποίησης αναπτύσσει εθνικιστικά και φονταμεταλιστικά φαινόμενα γεγονός που είναι ολοένα και πιο

---

¹²² Κ. Κωτσιόπουλος, *Η κοινότητα, συμβολή στην κοινωνιολογική διερεύνηση του Χριστιανισμού*, εκδ. Βάνιας, σ.148

¹²³ Β.Φίλια, *Κοινωνιολογία του πολιτισμού*, τ.2, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2001, σ.513

¹²⁴ Κ. Κωτσιόπουλος, *Η κοινότητα, συμβολή στην κοινωνιολογική διερεύνηση του Χριστιανισμού*, εκδ. Βάνιας, σ.159-162

φανερó τα τελευταία χρόνια. Ειδήσεις που μας έρχονται από κάθε γωνιά της γης επιβεβαιώνουν την έξαρση των φαινόμενων εθνικισμού.

Στο σύγχρονο περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης η θρησκεία μπορεί να παράσχει πηγές ηθικής ανανέωσης και μια ηθική προοπτική που μπορεί να γεμίσει το κενό στην κοινωνία που προκύπτει από την παγκοσμιοποίηση, με εποικοδομητικό τρόπο και να βάλει τα θεμέλια γι' αυτό που θα μπορούσε να ονομάζεται «ανθρώπινη παγκοσμιοποίηση»¹²⁵.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Ο Παπαδιαμάντης σε αντιδιαστολή με την σύγχρονη εποχή

1.Ορθόδοξη πνευματικότητα Αλ. Παπαδιαμάντη και Δύση

---

¹²⁵ Εμμανουήλ Κλαψης, *Ορθόδοξες Εκκλησίες σε ένα πλουραλιστικό κόσμο: ένας οικουμενικός διάλογος*, εκδ.Καστανιώτη, Αθήνα 2006, σ.143

Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης παρέμεινε δια βίου πιστός στην Εκκλησία την οποία και αντιλαμβάνεται ως σώμα και αίμα του Χριστού. Ο ίδιος αναφέρει σχετικά : «Εγώ είμαι τέκνον γνήσιον της ορθοδόξου Εκκλησίας, εκπροσωπούμενης υπό των Επισκόπων Της. Εάν δε τυχόν πολλοί τούτων είναι αμαρτωλοί, αρμοδία να κρίνει είναι μόνον η Εκκλησία και μόνον το άπειρον έλεος του Θεού ημείς πρέπει να επικαλώμεθα. Το κύρος και την ενότητα της Εκκλησίας ημείς δεν τα συγγέομεν με τας αμαρτίας των προσώπων, καθώς οι παρασυνάγωγου»¹²⁶.

Ως υιός ευλαβούς ιερέως, ο Αλέξανδρος, ανατράφηκε με τις Θείες Λειτουργίες, τα Ιερά βιβλία, τα μυροβόλα συναξάρια, τα πατερικά και νηπτικά κείμενα, την φιλοκαλία, τις ασματικές ακολουθίες, τις άγιες εικόνες, τις απαράβατες εκκλησιαστικές παραδόσεις, τα ωραία έθιμα, τα εξαιρετικά ήθη, το μεθυστικό και αναγεννητικό άρωμα της κολλυβάδικης αγιορειτικής παραδόσεως την οποία σθεναρώς υπερασπίζεται.¹²⁷

Ο Παπαδιαμάντης είναι Ιεροψάλτης και άνθρωπος της προσευχής και των αγρυπνιών. Όπως φαίνεται από τα έργα του γνωρίζει πολύ καλά την Αγία Γραφή και τα βιβλία της Εκκλησίας, ιδιαίτερα τα υμνογραφικά. Ζει και διασώζει την ευλαβική λαϊκή ευσέβεια και παράδοση. Περιγράφει τα έθιμα και τα πανηγύρια, που κέντρο τους έχουν την Θεία Λειτουργία. Δεν υπάρχουν ωραιότερα διηγήματα Χριστουγεννιάτικα, Πασχαλινά και άλλα εορταστικά, που να συνδυάζουν τόσο αρμονικά τη Θεολογία και τη ζωή των ανθρώπων. Πιστεύει θερμά στον Θεό και τους αγίους και στα θαύματα τους.¹²⁸ Ο Αλ. Παπαδιαμάντης πονάει όταν βλέπει την ελληνική κοινωνία να ρέπει προς τον μιμητισμό και την ξενομανία και να περιφρονεί

---

¹²⁶ Αλ. Παπαδιαμάντη , Άπαντα, Κριτική έκδοση Ν. Τριανταφυλλόπουλου, Αθήνα, Εκδ. Δόμος, 5 Τόμοι, 1981-1998, τόμος Ε', σ. 165

¹²⁷ Μητροπολίτου Χαλκίδος Χρυσοστόμου, «Η Ορθόδοξη Πνευματικότητα και ο Παπαδιαμάντης», Θεολογία, 82 (Οκτ-Δεκ 2011), σ.14

¹²⁸ Μητροπολίτου Χαλκίδος Χρυσοστόμου, «Η Ορθόδοξη Πνευματικότητα και ο Παπαδιαμάντης», Θεολογία, 82 (Οκτ-Δεκ 2011), σ.14

την Ελληνορθόδοξη παράδοση. Μάλιστα όταν τον κατηγορούν ότι τα έργα του είναι θρησκευτικού περιεχομένου γράφει : «Μὴ θρησκευτικά, πρὸς Θεοῦ! Τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος δὲν εἶναι Βυζαντινοί, ἐνόησατε; Οἱ σημερινοὶ Ἕλληνας εἶναι κατ' εὐθεῖαν διάδοχοι τῶν ἀρχαίων. Ἐπειτα ἐπολιτίσθησαν, ἐπροώδευσαν καὶ αὐτοί. Συμβαδίζουν μὲ τᾶλλα ἔθνη. Ποίαν ποίησιν ἔχει τὸ νὰ γράψῃς ὅτι ὁ Χριστὸς «δέχεται τὴν λατρείαν τοῦ πτωχοῦ λαοῦ», καὶ ὅτι ὁ πτωχὸς ἱερεὺς «προσέφερε τῷ Θεῷ θυσίαν αἰνέσεως»; Καὶ νὰ περιγράψῃς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναῖσκου, μὲ τὰς νυσταλέας κανδήλας καὶ τὰς ἀμαυρὰς μορφὰς τῶν Ἁγίων ὀλόγυρα! Δὲν τὰ ἐννοοῦμεν ἡμεῖς αὐτά. Ἡμεῖς θέλομεν διήγημα, τὸ ὅποιον νὰ εἶναι ὅλον ποίησις, ὄχι περὶ πραγματικότητος. Σὺ δὲ πῶς τολμᾷς νὰ γράψῃς, ὁμιλῶν περὶ Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου, καρφωμένου εἰς τὸν τοῖχον ἀπὸ τὴν λόγχην τοῦ Ἁγ. Μερκουρίου, τοιαύτην βλάσφημον φράσιν: «Πελιδνὸς ὁ παράφρων τύραννος...»; Ὅταν συγγραφεὺς ἄλλος, καὶ ἄλλης περιωπῆς δημοσιεύσας πρὸ ἐτῶν ἱστορικοφανταστικὸν δράμα, προέτασσε χυδαῖα ἀληθῶς προλεγόμενα, δι' ὧν ὕβριζε βαναύσως τὴν θρησκείαν τῶν πατέρων του — τότε οὐδεὶς λόγος ἦτο ὅπως σκανδαλισθῆ τις, διότι τὸ πρᾶγμα ἦτο τῆς μόδας. Ἀλλὰ σύ, νὰ τολμᾷς νὰ ἐκφράζῃς μὲ τοιαύτην ἀσεβῆ γλῶσσαν περὶ τοῦ Ἰουλιανοῦ ἐκείνου, τοῦ Παραβάτου ἢ Ἀποστάτου καλουμένου — ἢ θρασύτης ὑπερβαίνει πᾶν ὄριον. Καὶ ὅμως ὁ σοφὸς ἐπικριτὴς δὲν ἐνόησεν ὅτι ἡ φράσις ἦτο ἐξ ἀντικειμένου, ὅπως λέγουσιν αὐτοί· ἀπέδιδε δηλ. διὰ λέξεων τὰ χρώματα τοῦ ζωγράφου· καὶ ὅτι πᾶν ζήτημα περὶ τῶν δοξασιῶν τοῦ γράφοντος (ὅστις ἐν τούτοις δὲν ἀρνεῖται ὅτι συμμερίζεται τὴν γνώμην τοῦ Βυζαντινοῦ τοιχογράφου) παρέλκει ὅλως.

Διὰ νὰ δώσωμεν πέρασ εἰς τὸ προοίμιον αὐτό, θὰ εἴπωμεν μὲ δύο λέξεις ὅτι: Τὸ σημερινὸν ἔθνος δὲν ἐπῆγε, δυστυχῶς, τόσον ἐμπρός, ὅσον λέγουν αὐτοί. Τὸ ἔθνος τὸ ἐλληνικόν, τὸ δοῦλον τοῦλάχιστον, εἶναι ἀκόμη πολὺ ὀπίσω, καὶ τὸ ἐλεύθερον δὲν δύναται νὰ τρέξῃ ἀρκετὰ ἐμπρός, χωρὶς τὸ ὅλον νὰ διασπαραχθῆ, ὡς

διασπαράσσεται, φεῦ! ἤδη. Ὁ τρέχων πρέπει νὰ περιμένη καὶ τὸν ἐπόμενον, ἐὰν θέλῃ ἀσφαλῶς νὰ τρέχῃ· ὁ ἐλεύθερος πρέπει νὰ βοηθῇ τὸν δεσμώτην ἢ πρέπει νὰ τὸν ἀνακουφίσῃ. Ὅσον παρέρχεται ὁ χρόνος, τόσον τὸ ἐλεύθερον ἔθνος καθίσταται οἴμοι! ἀνικανώτερον ὅπως δώσῃ χεῖρα βοηθείας εἰς τὸ δοῦλον ἔθνος. Ἄγγλος ἢ Γερμανὸς ἢ Γάλλος δύναται νὰ εἶναι κοσμοπολίτης ἢ ἀναρχικὸς ἢ ἄθεος ἢ ὅ,τιδήποτε. Ἐκαμε τὸ πατριωτικὸν χρέος του, ἔκτισε μεγάλην πατρίδα. Τώρα εἶναι ἐλεύθερος νὰ ἐπαγγέλλεται, χάριν πολυτελείας, τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν ἀπαισιοδοξίαν. Ἀλλὰ Γραικύλος τῆς σήμερον, ὅστις θέλει νὰ κάμῃ δημοσίᾳ τὸν ἄθεον ἢ τὸν κοσμοπολίτην, ὁμοιάζει μὲ νᾶνον ἀνορθούμενον ἐπ' ἄκρων ὀνύχων καὶ τανυόμενον νὰ φθάσῃ εἰς ὕψος καὶ φανῇ καὶ αὐτὸς γίγας. Τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος, τὸ δοῦλον, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον καὶ τὸ ἐλεύθερον, ἔχει καὶ θὰ ἔχῃ διὰ παντὸς ἀνάγκην τῆς θρησκείας του»¹²⁹.

Ο Παπαδιαμάντης υπογραμμίζει τα κακώς κείμενα της ελληνικής κοινωνίας η οποία έχει στρέψει την προσοχή της στην Δύση και τον τρόπο ζωής της , «Ἀλλὰ Γραικύλος τῆς σήμερον, ὅστις θέλει νὰ κάμῃ δημοσίᾳ τὸν ἄθεον ἢ τὸν κοσμοπολίτην».

Ο Γιάννης Τσαρούχης γράφει για τον Παπαδιαμάντη: « Ανήκει και αυτός με μια πλειάδα Ελλήνων, στην ομάδα των διαμαρτυρόμενων Ελλήνων... Ο Παπαδιαμάντης κάτω από το ήσυχο πνεύμα του, κάτω από την γαλήνη την στηριγμένη στην χριστιανική ορθόδοξη πίστη, είναι πολύ πιο τραγικός, είναι πολύ πιο Ευρωπαίος στις ανησυχίες από πολλούς ευρωπαϊζοντες, οι οποίοι σήμερα δεν θα έκαναν για τα επαρχιακά φύλλα με τις επαναστατικές τους ιδέες και με τις πρωτοτυπίες τους»¹³⁰.

¹²⁹ Αλ. Παπαδιαμάντης, *Λαμπριάτικος ψάλτης*, Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ἄπαντα, τ.2, εκδ.Δόμος, Αθήνα 1982, σ.516

¹³⁰ Μητροπολίτου Χαλκίδος Χρυσοστόμου, «Η Ορθόδοξη Πνευματικότητα και ο Παπαδιαμάντης», *Θεολογία*, 82 (Οκτ-Δεκ 2011), σ.21

Είναι φανερή η αντιδυτική στάση του Παπαδιαμάντη, η οποία από θεολογικής απόψεως εδράζεται αποκλειστικά στη αντίθεση του στον Ρωμαιοκαθολικισμό και στις αντιεκκλησιαστικές πτυχές των νεωτεριστικών ιδεών.¹³¹

«Ο Παπαδιαμάντης βαθύτατα χριστιανός και ως προς την ιδιοσυγκρασία του Ρωμικός», υποστηρίζει ο Σ. Καργάκος, αποσαφηνίζοντας την αντίθεση του Παπαδιαμάντη με τη Δύση, και τα εξ' αυτής, προερχόμενα «έβλεπε το εθνικό πρόβλημα με μια ευρύτερη προοπτική, που περιείχε όλους τους χριστιανούς της Βαλκανικής και της Ανατολής. Η Ρωμιοσύνη του δεν προσέκρουε στην Ελληνοσύνη του. Οι Έλληνες έπρεπε να είναι η μικρά ζύμη που θα ζυμούσε όλο το φύραμα όλων των λαών και θα τους έδινε ένα όραμα πολιτικό. Ο Παπαδιαμάντης κι αν δεν ήταν ο πολιτικός, έβλεπε ωστόσο ότι ο Ελληνισμός μπορούσε να επεκταθεί έως εκεί όπου υπήρχε συμπαγής εθνολογική βάση. Αντίθετα η ιδέα της Ρωμιοσύνης, εμπεριέχοντας και την Ελληνοσύνη, είχε μια διάσταση ευρύτερη, σχεδόν οικουμενική. Δυστυχώς, το δυτικό πνεύμα πολιτικής δεν μας επέτρεψε να διαμορφώσουμε μια ανατολική πολιτική-έστω κι αν στόχος μας πολιτικός ήταν η Ανατολή. Γι' αυτό και ο Παπαδιαμάντης αποστρεφόταν την τρέχουσα πολιτική και τις τότε υπό την επήρεια της Δύσεως διαμορφούμενες κοινωνικές και πολιτικές αξίες. Δεν φοβόταν την Ανατολή ο Παπαδιαμάντης, ούτε το Βορρά. Φοβόταν τη Δύση για τις μικρές αξίες που προωθούσε στο χώρο μας, αξίες που έκαναν τον Έλληνα από λαϊκό άρχοντα και λαϊκό νοικοκύρη να γίνεται μικρόψυχος και φιλοχρήματος αστός».¹³²

Η αντιδυτική στάση του Παπαδιαμάντη γίνεται ολοφάνερη στα δύο του επόμενα έργα, στους «Εμπόρους των εθνών» και στη «Γυφτοπούλα». Οι δύο σελίδες που δείχνουν τον ενετικό κυνισμό, πολιτικό, οικονομικό, θρησκευτικό, είναι χαρακτηριστικές: «ο λέων του Αγίου Μάρκου βουλιμιά. – Ακονά τους οδόντας του –

¹³¹ Άγγελου Καλογερόπουλου, « Ο Παπαδιαμάντης και η εμμονή στην Ορθόδοξη Παράδοση ως κατ'εξοχήν καινοτομία », Θεολογία, 82(Οκτ- Δεκ 2011), σ.100

¹³² Σ.Καργάκου, *Η πολιτική σκέψη του Παπαδιαμάντη*, εκδ. Αρμός 2003, σ.41-42

Χρυσόν, χρυσόν! Η Βενετία μόνη εύρε την φιλοσοφικὴν λίθον. – Τα έντομα πετώσι διά τα στρουθία, τα στρουθία διά τον ιέρακα. – Και τα έθνη διά την Βενετίαν. – Αλλά τα έθνη δεν πετώσι. – Διότι η Βενετία έκοψε τα φτερά των. – Η Βενετία πωλεί τον Χριστόν και αγοράζει τον Μωάμεθ. – Θα κάμη καλά να τους πωλήση και τους δύο. – Αρκεί να εύρη συμφέρουσαν τιμήν». Και ακόμη, από την καταδίκη της Βενετίας, στην καταδίκη της πολιτικής και των πολιτικών:

«Τι εξήτει η Βενετία πέμπουσα τους στόλους τούτους εις το Αιγαίον; Ο,τι ζητεί ο σφαγεύς παρά του θύματος, τας σάρκας αυτού, ίνα κορέση την πείναν του. Διατί αι ιδιωτικάι αύται και κεκυρωμένοι με τα σήματα του Αγίου Μάρκου επιχειρήσεις;

Διατί οι τοσούτοι εργολάβοι των κατακτήσεων, των ως διά δημοπρασίας εκτελουμένων; Η Βενετία προσηγόρευεν εαυτήν Πολιτείαν, και είχεν υιούς τυράννους. Τοις έδιδε το χρίσμα της και τους έπεμπεν ίνα κατακυριεύσωσιν της γης. Η γενεαλογία της πολιτικής είναι συνεχής και γνησία κατά τους προγόνους. Η αργία εγέννησε την πενίαν. Η πενία έτεκε την πείναν. Η πείνα παρήγαγε την όρεξιν. Η όρεξις εγέννησε την αυθαιρεσίαν. Η αυθαιρεσία εγέννησε την ληστείαν. Η ληστεία εγέννησε την πολιτική. Ιδού η αυθεντική καταγωγή του τέρατος τούτου. Τότε και τώρα, πάντοτε η αυτή. Τότε διά της βίας, τώρα διά του δόλου... και διά της βίας. Πάντες αμετάβλητοι οι σχοινοβάται ούτοι, οι Αγίγγανοι, οι γελωτοποιοί ούτοι πίθηκοι (καλώ δε ούτως τους λεγομένους πολιτικούς). Μαύροι χαλκείς κατασκευάζοντες δεσμά διά τους λαούς εν τη βαθυζόφω σκοτία του αιωνίου εργαστηρίου των...». Στη «Γυφτοπούλα» υπάρχει ολόκληρο κεφάλαιο, το Α΄ του Δευτέρου Μέρους, με τίτλο «Ιστορική Παρέκβασις». Εκεί, συνοπτικά μνημονεύω, αναφέρεται ο Πλήθων ως «ο μετά τον Παραβάτην [Ιουλιανόν] δεύτερος Παραβάτης», η εποχή του Παπαδιαμάντη ως «απροσδιόριστος εποχή» όπου η μόνη θρησκεία είναι

«η έλλειψις πάσης θρησκείας», η ιστορική κριτική, εις ην ουδεμίαν έχομεν [=ο Παπαδιαμάντης] εμπιστοσύνην».¹³³

Η κληρονομιά του Αλ. Παπαδιαμάντη είναι τεράστια και διαχρονική, γιατί μέσα από τα μυθιστορήματα και τα διηγήματα του, φανερώνει, μαρτυρεί αυτό το μεγαλειώδες περιεχόμενο της ορθόδοξης πνευματικότητας, την οποία και ο ίδιος ως μέλος της βίωσε.¹³⁴

Γράφει ο Κώστας Ακριβός: «Ο Παπαδιαμάντης συλλαμβάνει και ανατέμνει τον κόσμο αλλιώς, με τρόπο διαφορετικό, καθώς η οπτική του δεν είναι μονοσήμαντη και ορισμένη. Όλος ο κειμενικός κόσμος του Παπαδιαμάντη και τα πάθη του κρίνονται στο βαθμό που αντιμάχονται ή συμμαχούν με το Θεό. Μία είναι η πηγή της δυστυχίας: η αμαρτία, ένας ο δρόμος της σωτηρίας: η μετάνοια.....Η ψίχα του παπαδιαμαντικού έργου, είναι η ταπεινοφροσύνη, είναι ο μόνος δρόμος που οδηγεί στη Θυσία. Άρα, στο θαύμα».¹³⁵

Αυτό το οποίο ενδιαφέρει είναι η κοινωνία προσώπων στην ουσία τους, ως μέλη σε μια κοινωνία αγάπης. Ο Σ. Γουνελάς γράφει για τον Παπαδιαμάντη στο άρθρο του *Η δοξαστική θεολογία του Παπαδιαμάντη* : « Ζει ανακαινιζόμενος μέσα από τη χάρη των μυστηρίων, βιώνοντας την ασκητική πραγματικότητα, καθαριζόμενος, πάσχων, σταυροαναστάσιμος, ταπεινούμενος, ολοένα διευρυνόμενος στο πεδίο της γλώσσας και της τέχνης του, προσλαμβάνοντας τα ξένα λογοτεχνικά έργα που μεταφράζει και μεταμορφώνοντας τα στο οικείο κάλλος. Με τη χειροτεχνία της γραφής του και με την κάθοδο του στις ψυχές των λαϊκών ανθρώπων καταφέρνει μια γεφύρωση ανάμεσα στα στοιχεία που συνθέτουν την καθημερινή βιοτή (πόνο,

¹³³ Φώτιου Αρ. Δημητρακόπουλου, *Ο Παπαδιαμάντης και οι γραϊκόλοι – η άρνηση της ταυτότητας*, τον ιστότοπο: <https://www.vimaorthodoxias.gr/theologikos-logos-diafora/o-papadiamantis-kai-oi-graikiloi-i-arnisi-tis-taitotitas-2/?print=print>

¹³⁴ Μητροπολίτου Χαλκίδος Χρυσοστόμου, ο.π, σ.23

¹³⁵ Κώστας Ακριβός, «Το κοινωνικό στοιχείο στο έργο του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη μέσα από τα κείμενα νεοελληνικής λογοτεχνίας Γυμνασίου-Λυκείου», *Η κοινωνική διάσταση του έργου του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη*, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ Βόλος, Εκδ. Οδυσσέας, Μάιος 1998, σ.19

θλίψη, χαρά, αφέλεια, ανημποριά, φθορά, αδικία, ζήλο, τραγικότητα) με την πραγματικότητα που εκπέμπει η ευχαριστιακή μέθεξη στην Τριάδα, με το φως της θεϊκής παρουσίας, στις κρυφές ή φανερές θεοφανεσίες που συχνά τις αποδίδει με φυσικές περιγραφές και εκφράσεις: ένα θρόισμα, ένα παφλασμό, την αμφιλύκη, το αστεράκι, τα χρυσαυγή νέφη, το ιώδες χρώμα, τα άσματα εν ψιθυρισμῶ»¹³⁶. Σύμφωνα με τον Γ. Σακελίωνα «στο έργο του Παπαδιαμάντη υπάρχουν ορισμένα θεμελιακά στοιχεία, που όχι μόνο δεν μπορούμε να αρνηθούμε την ύπαρξη τους, αντίθετα κάνουν το έργο του και νέο κι αναπάντεχο. Και τούτα είναι:

A) Η αναγκαιότητα (στην εποχή μας περισσότερο) ν' αναζητήσουμε την πολιτιστική και πολιτική μας ταυτότητα μέσα στον κόσμο της χαμένης Ρωμοσύνης. Τι σημαίνει άλλωστε η ομολογημένη στην εποχή μας ανάγκη, να ανοίξουμε έναν ελληνικό δρόμο προς νέες πολιτικές εξελίξεις; Έστω κι αν η ομολογία αυτής της ανάγκης αποτελεί ακόμα ένα σύνθημα άδειο συχνά από πνευματικό (αλλά και πολιτικό) περιεχόμενο, κι όχι ουσιαστική παραδοχή της ανάγκης για αναδρομή στις πνευματικές μας ρίζες και μαζί αλλαγή και ανανέωση μέσα απ' αυτές. B) Η αναγκαιότητα ν' ασφαλίσουμε τη δημοκρατική μας οργάνωση με την τίμια κι ενεργητική παρουσία μας μέσα στους θεσμούς, η ανάγκη επίσης μιας δημοκρατίας της βάσης πριν απ' όλα κι όχι της κορυφής (αφού η πρώτη αυτή προϋποθέτει τη δεύτερη). Γ) Η ομολογία της ανάγκης μιας εθνικής αφετηρίας, που δε είναι άλλη από κείνη που υπήρχε (και χάθηκε) τον καιρό που άρχισε η νεότερη περιπέτεια αυτού του τόπου. Δ) Τέλος η παραδοχή ότι η πολιτική πορεία ενός λαού πρέπει να καθορίζεται θετικά και αρνητικά- απ' την πολιτιστική του παράδοση, τη ζωντανή λαϊκή του παράδοση, που είναι μια δυναμική πορεία μέσα στο χρόνο. Αυτή που ζωοποιεί, ανανεώνει τους θεσμούς και στερεώνει τα ελεύθερα πολιτεύματα των ανθρώπων, χρήσιμη πάντα για την αυτογνωσία μας

---

¹³⁶ Γουνελά Σωτήρη, *Η δοξαστική θεολογία του Παπαδιαμάντη*, περιοδικό Θεολογία τ.4, 2011, σ.123

(την εθνική και την ανθρώπινη), καθώς είναι μια υπόθεση ποιότητας». ¹³⁷Σ' ένα κείμενο πάντα επίκαιρο γράφει ο Ζήσιμος Λορεντζάτος : «Η θα πάρουμε στα σοβαρά τον κόσμο που μας παρουσίασε, ολόκληρο όμως τον κόσμο της ορθόδοξης ελληνικής χριστιανοσύνης, ως τις ακρότατες συνέπειες του και τότε θα προσπαθήσουμε να καταλάβουμε τον Παπαδιαμάντη όχι μόνο σαν λογοτέχνη, αλλά σαν πνευματικό μας κεφάλαιο- αυτό δεν ισχυριζόμαστε πως είναι;- ή αλλιώς θα γυρίσουμε πίσω στις αισθητικές επιφάνειες, στη “λογοτεχνία” ή στην ψυχολογία των διηγημάτων και θα θερίσουμε ότι σπείραμε: την άσκοπη νεροτριβή της ευαισθησίας μας. Όσοι θέλουν είναι ελεύθεροι να το κάνουν αυτό. Μόνο που χάνουν το δικαίωμα να παίρνουν τον Παπαδιαμάντη στα σοβαρά, ή αν τον πάρουν στα σοβαρά, τότε χάνουν το δικαίωμα να παραμερίζουν αφρόντιστα όσα λάτρευε εκείνος και τα είχε κάνει ζωή του, ή να τα θεωρούν μόνο «ποίηση και γραφικότητα» και να συνεχίζουν με το αζημίωτο τα ατομικά πάρε δώσε- όσοι άνθρωποι τόσες εντυπώσεις- με τις αισθητικές επιφάνειες. Διέξοδος δεν υπάρχει». ¹³⁸

2. Η θρησκεία ως κέντρο και ουσία της κοινωνίας

Η θρησκεία δεν μπορεί ποτέ να νοηθεί ως κάτι αφηρημένο. Είναι η ζωντανή έκφραση μιας κοινωνίας που είναι πολύ λογικό να ενσωματώνεται στην ιστορική πραγματικότητα. Έτσι, επηρεάζει ολόκληρη τη ζωή του ατόμου και της κοινότητας από οριζόντια άποψη, επεκτείνει τις ανθρώπινες αξίες ως τη μεγαλύτερή τους αποτελεσματικότητα και από κάθετη, διεισδύει στο μυστήριο που καλύπτει τη

¹³⁷ Γ. Σακελλίων, *Σύγχρονες πολιτικές διαστάσεις στο έργο του Παπαδιαμάντη*, Θεσσαλονίκη, σ.51

¹³⁸ Χρήστου Βακαλόπουλου, «Η ιερή μελωδία της πραγματικότητας» ό.π., σ 199, 201

ανθρώπινη ύπαρξη. Με τον τρόπο αυτό κατανοείται, γιατί η κοινωνική ζωή επηρεάζεται, τυποποιείται, μορφοποιείται, συντηρείται και εξελίσσεται ανάλογα με τον τρόπο και την δυναμικότητα βίωσης των θρησκευτικών αρχών από τα μέλη της κοινωνίας.¹³⁹

Η θρησκεία αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνίας θα μπορούσαμε να πούμε ότι ταυτίζεται με την κοινωνία. Είναι μία από τις πιο ουσιαστικές πτυχές της κοινωνικής οργάνωσης.

«Το κοινωνικό περιεχόμενο της θρησκείας διαφαίνεται στην πρόθεση της να εξαγιάσει, να ανορθώσει και να δώσει ηθικό και πνευματικό νόημα σε άλλους κοινωνικούς θεσμούς, να εξανθρωπίσει τις διανθρώπινες σχέσεις και να καλύψει με το κύρος της την απειλούμενη από καταδουλώσεις ανθρώπινη ύπαρξη. Ο Χριστιανισμός εξαγίασε τους θεσμούς του γάμου και της οικογένειας, το θεσμό της πολιτικής εξουσίας και του κράτους, το δίκαιο και τη νομοθεσία των λαών. Πρόσφερε πρότυπα για τη δημιουργία θεσμών κοινωνικής πρόνοιας και ταυτόχρονα σχετικοποίησε και μετάπλασε, πνευματικά, αρνητικές θεσμικές καταστάσεις του ειδωλολατρικού κόσμου, όπως η δουλεία, η θέση της γυναίκας και του παιδιού, οι φυλετικές και οι κοινωνικές διακρίσεις και διαβαθμίσεις. Κατά τον κοινωνιολόγο P.Berger : *«Η θρησκεία νομιμοποιεί τους κοινωνικούς θεσμούς με το να τους δίδει μια απόλυτη οντολογική σημασία. Τους εντάσσει δηλαδή σ' ένα ιερό κοσμικό πλαίσιο αναφοράς. Οι ιστορικές δομήσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας θεωρούνται από μια προοπτική που, από τον ίδιο τον ορισμό της, ξεπερνά τον άνθρωπο και την ιστορία».*

Η επισήμανση, καθιέρωση και προβολή αξιών, που ευνοούν την αρμονική ανάπτυξη των κοινωνιών, τη βελτίωση των διανθρώπινων σχέσεων, την άμβλυνση των κοινωνικών διαφορών και τη λύση των κοινωνικών προβλημάτων, συνδέονται με τις θρησκείες, που σφράγισαν με το πέρασμα τους πολιτισμούς, υπέδειξαν τρόπους

¹³⁹Γιούλτση Βασιλείου, *Γενική κοινωνιολογία*, εκδ. Αδερφών Κυριακίδη, σ.165-166

υπερβάσεως των κοινωνικών και πολιτισμικών αδιεξόδων, έλαβαν πρωτοβουλίες για την άρση διεθνών και διαθρησκευτικών αντιθέσεων και έδωσαν νόημα σε «ουδέτερα» κοινωνικά μεγέθη, μεταβάλλοντας τα σε αξίες.¹⁴⁰

Στην σύγχρονη εποχή όπου τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης κυριαρχούν στον πλανήτη η θρησκεία δεν έμεινε εκτός από αυτή τη δίνη της υπερπληροφόρησης και υπερφόρτωσης του ανθρώπου. Το επικίνδυνο γεγονός δεν είναι ότι θρησκεία ‘έχει γίνει το περιεχόμενο των τηλεοπτικών σόου, αλλά ότι τα τηλεοπτικά σόου μπορούν να καταλήξουν περιεχόμενο της θρησκείας’. Ο συμβολισμός καταδεικνύει ότι ακόμα και οι μεταφυσικές αξίες θα χρησιμοποιηθούν ως ενός είδους ‘οντολογικό υπόβαθρο’ της θεμελιώδους μεσολάβησης του κόσμου απ’ τα ΜΜΕ, μεσολάβησης η οποία έχει προηγουμένως αναποδογυρίσει αυτές τις ίδιες αξίες στο βωμό της πραγματικής χρησιμοθηρίας.¹⁴¹

Εν ολίγοις, η θρησκεία αποτελεί έναν από τους βασικούς πυλώνες για τις κοινωνίες και ειδικότερα στις σύγχρονες κοινωνίες όπου ήθη, έθιμα και αξίες φθίνουν. Σ’ αυτές τις κοινωνίες η θρησκεία χωρίς να παραβλέπει τους κανόνες της εκάστοτε κοινωνίας ασκεί κριτική ενάντια στην κοινωνική αδικία και θέτει όρια στις κοινωνικές συμπεριφορές.

Στα έργα του ο Παπαδιαμάντης ουκ ολίγες φορές ασκεί κριτική στην κοινωνία. Οι χαρακτήρες που πλάθει είναι αληθινοί, άνθρωποι που ζουν στις κοινωνίες και τις διαμορφώνουν με τις συμπεριφορές και τις πράξεις τους.

«Ο Παπαδιαμάντης δεν είναι παραμυθάς, οι διηγήσεις του όμως, πέρα απ’ όλα, είναι παραμυθίας χάρη στο βαθύ αίσθημα ζωής που τον κατέχει και την μοναδική παρατηρητικότητα που έχει και που αυτή ακριβώς είναι η πηγή του

---

¹⁴⁰ Βασίλειου Γιούλτση, *Η κοινωνιολογία της θρησκείας*, σ.160-1, 166

¹⁴¹ Γαϊτάνης Βασίλειος, *Από την επικοινωνία στην κοινωνία: Σύγχρονες Θεωρίες Επικοινωνίας και Ορθόδοξος Επικοινωνιακή Θεολογία*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2008, σ.139-140

ρεαλισμού του»¹⁴². Ο ορθόδοξος χριστιανισμός δεν μένει αμέτοχος στις σύγχρονες εξελίξεις. «Ο Ορθόδοξος Χριστιανισμός είναι παγκόσμιος. Δέχεται την Παγκοσμιότητα και αρνείται την Παγκοσμιοποίηση. Λέει ναι στην Οικουμενικότητα και Καθολικότητα, λέει όμως όχι στον Οικουμενισμό και στην ομογενοποίηση. Σέβεται την αξία του ανθρωπίνου προσώπου και των δικαιωμάτων του, απορρίπτει την μαζοποίηση του και την φαλκίδευση των δικαιωμάτων του. Έχει μνήμη για τα αίτια και τους υπαίτιους της εκβαράθρωσης της ανθρωπότητας, αλλά δεν μνησικακεί. Πολεμά την αμαρτία, αγαπά τον αμαρτωλό. Τονίζει την σωτηριώδη αξία των οικουμενικών Αγίων διδασκάλων της ανθρωπότητας, που κινήθηκαν στο θεοκεντρικό και θεανθρωποκεντρικό Βυζάντιο, αλλά δεν τους επιβάλλει, βιάζοντας δια «Ιερού Πολέμου» ή ενός «Τζιχάντ» τις συνειδήσεις των ανθρώπων. Επιδιώκει την ενότητα εν τη ποικιλία των διατυπώσεων, κατακρίνει την ενοποίηση που επιβάλλεται δια της ανελεύθερης μαζοποίησης»¹⁴³.

Η απάντηση της Εκκλησίας στον σύγχρονο κόσμο είναι η πιστότητα της Εκκλησίας στην ίδια την αλήθειά της, η συνεπής ανάπτυξη και ανάδειξη του ευχαριστιακού και εσχατολογικού χαρακτήρα της. Ο κόσμος ελευθερώνεται, αν η Εκκλησία παραμένει πιστή στην αποστολή της, συνεχίζοντας το έργο του Χριστού, προσλαμβάνοντας, μεταμορφώνοντας, καινοποιώντας τον κόσμο, απελευθερώνοντας τη ζωή και την ιστορία από την ειδωλολατρική αυτοερμηνεία και αυτονοηματοδότησή της, μεταμορφώνοντας ολόκληρη τη δημιουργία σε μια «κοσμική λειτουργία». «Έλευθέρα μὲν ἢ κτίσις γνωρίζεται, υἱοὶ δὲ φωτός οἱ πρὶν ἔσκοτισμένοι» (Εἰρμός του κανόνος των Θεοφανείων, Η΄ ωδή). Ως ευχαριστιακή και εσχατολογική κοινότητα η Εκκλησία καλείται να διακονήσει σήμερα τον άνθρωπο,

---

¹⁴² Ζωής Καρέλη, «Νύξεις», Φώτα Ολόφωτα, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Επιμ. Ν.Δ.Τριανταφυλλόπουλος, Αθήνα 1981, σ.89

¹⁴³ Κων/ντίνου Κωτσιόπουλου, *Ορθοδοξία και Παγκοσμιοποίηση*, εκδ. Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Α.Π.Θ. , Θεσσαλονίκη 2005, σ.15

καλείται να μεταδώσει στον "παντοπόρο άπορο" (Σοφοκλής) σύγχρονο άνθρωπο το ευαγγέλιο της θεοπόρου χριστιανικής ύπαρξης, να αρθρώσει τη δική της πρόταση ζωής και ελευθερίας, τη δική της ιεράρχηση αξιών, στην κορυφή της οποίας βρίσκεται η ελευθερία του ανθρώπινου προσώπου. Ο "πολιτισμός του προσώπου" είναι η πρόταση πολιτισμού της Ορθοδοξίας.¹⁴⁴ Όπως αναφέρει ο Ι. Ζηζιούλας «η ορθοδοξία αναφορικά με το είναι του Θεού δεν συνιστά πολυτέλεια για την Εκκλησία, αλλά μια υπαρξιακή αναγκαιότητα».¹⁴⁵

Μέσα στην Εκκλησία πρωταρχικό ρόλο έχει το πρόσωπο και οι διαπροσωπικές σχέσεις. Όλοι είναι μέλη μιας κοινωνίας, ενός σώματος. Την κοινωνία προσώπων την παρατηρούμε στο έργο του Παπαδιαμάντη . Η τελειότητα, που διαρκώς γίνεται και ξαναγίνεται, είναι το ζωοποιημένο και χαρισματικό σώμα, όπως το περιγράφει ο Απόστολος Παύλος στην Α' προς Κορινθίους Επιστολή . Σ' αυτό το σώμα, που θυμίζει έντονα το σώμα της πλατωνικής Πολιτείας, υπάρχει ποικιλία χαρισμάτων, γιατί τα μέλη του είναι πρόσωπα, με άλλα λόγια ιδιαιτερότητες αναντικατάστατες. Κάθε μέλος είναι μοναδικό και αναντικατάστατο. Το πρόσωπο καταξιώνεται με το πέρασμα από τον εγωκεντρισμό και τη συντριβή της εγωκεντρικής εστίας. Είναι οδυνηρό και ακριβό το τίμημα της προσωπικής και κοινωνικής ζωής. Γι' αυτό ο εγωκεντρικός άνθρωπος, ακόμη και στην πιο έντονη και διαστροφική μορφή της συσπείρωσης του, νοσταλγεί τη φιλία και την κοινωνικότητα, την οποία διασώζει πάση θυσία, τη φυλάγει και τη συντηρεί, έστω και συμβατικά και υποκριτικά.¹⁴⁶

---

¹⁴⁴ Δεληκωνσταντή, *Η Εκκλησία και η παγκοσμιοποίηση* (21 Ιουνίου 2007), στον ιστότοπο www.ec-patr.org

¹⁴⁵ Zizioulas J. , *Being as Communion: Studies in Personhood and the Church*, Crestwood, St. Vladimir's Seminary Press, New York 1985, p.15

¹⁴⁶ Ν.Ματσούκα, *Το πρόβλημα του κακού: Δοκίμιο πατερικής θεολογίας*, εκδ.Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2009, σ.229

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Κάθε φορά που μελετάμε τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη τον βρίσκουμε καινούργιο και επίκαιρο. Η πνευματική του νιότη είναι εκείνη που τον ξεχωρίζει.

Ο Παπαδιαμάντης δεν έγραψε για να αποδείξει κάτι αλλά για να υπηρετήσει το κοινό ελληνικό αίσθημα, τον παράξενο τρόπο των Ελλήνων, αυτόν τον τρόπο που σήμερα

πολεμάμε με όλες μας τις δυνάμεις, μπλεγμένοι στην άρνηση της ζωής και την αισθητικοποίηση του θανάτου.¹⁴⁷

Όπως αναφέρει και ο Οδυσσέας Ελύτης «μια μέρα το παρελθόν θα μας αιφνιδιάσει με την δύναμη της επικαιρότητας του. Δεν θα 'χει αλλάξει εκείνο αλλά το μυαλό μας. Ένα ψήλωμα νοητό που θα χρειαστεί να το ξανανέβουμε για να εκτιμήσουμε σωστά τις διαστάσεις των πραγμάτων γύρω μας. Από ένα τέτοιο ψήλωμα είναι που πρέπει να θεωρήσουμε και την χώρα του Παπαδιαμάντη. Τότε μόνο θα καθαρίσει το τοπίο για να φανούν οι σταθερές που το ενέχουν».¹⁴⁸

Ο Παπαδιαμάντης θα αποτελεί ένα φωτεινό φάρο του τόπου μας όπου θα μας υπενθυμίζει τις ρίζες μας. Μέσα από την απλότητα της συγγραφής του περιγράφει με τρόπο μοναδικό την Ελλάδα, τους ανθρώπους της, την παράδοση και τη βαθειά πίστη στο Θεό.

---

¹⁴⁷ Βακαλόπουλος Χρήστος, *Η ιερή μελωδία της πραγματικότητας* στον ιστότοπο: <https://antifono.gr/η-ιερή-μελωδία-της-πραγματικότητας/>

¹⁴⁸ Οδυσσέας Ελύτης, *Η μαγεία του Παπαδιαμάντη*, εκδ. Γνώση, Αθήνα. σ.17

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γ.Βαλέτα, *Αναλύσεις Νεοελληνικών Λογοτεχνικών κειμένων*, εκδ. Πέτρου Κ. Ράνου, Αθήνα 1965
- Γ.Βαλέτα, *Παπαδιαμάντης: Η ζωή- το έργο-η εποχή του*, φιλολογική μελέτη, Αθηναϊκά Εκδόσεις, Αθήνα 1955
- Γαϊτάνης Βασίλειος, *Η έννοια της Απελπισίας στον Κίρκεγκωρ και στον Ντοστογιέφσκι*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1997
- Γαϊτάνης Βασίλειος, *Homo Mediator και Homo Theologicus*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2015
- Ματσούκα Νίκου, *Το πρόβλημα του κακού*, 3^η εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2009
- Οδυσσέας Ελύτης, *Η μαγεία του Παπαδιαμάντη*, εκδ. Γνώση

- π. Θεμιστοκλής Μουρτζανός, *Λυχνάρι στο σκοτάδι: αναζητώντας δρόμους πίστης σε καιρούς απιστίας*, εκδ. Εν πλω, Αθήνα 2018
- Κωστή Μπαστιά, *Ο Παπαδιαμάντης: δοκίμιο*, εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1962
- Παντελή Απέργη, «Οι διαχρονικές αξίες στον Παπαδιαμάντη», *Η κοινωνική διάσταση του έργου του Παπαδιαμάντη*, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ, Βόλος, Εκδ. Οδυσσέας, 1998
- Αρχ. Νικοδήμου Σκρέττα, *Η Θεία Ευχαριστία και τα προνόμια της Κυριακής κατά τη διδασκαλία των Κολλυβάδων*, εκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 2008
- Χρήστου Γιανναρά, *Η απανθρωπία του δικαιώματος*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1998
- Πρωτοπρ. Γεωργίου Μεταλληνού, «Η Κολλυβαδική άποψη για το Διαφωτισμό», Σύναξη, τ. 54 (Απρίλιος-Ιούνιος)
- Αλέξ. Παπαδιαμάντη, *Παπα-Αδαμάντιος Οικονόμος*, Άπαντα Βιβλ. του Βήματος, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2011, τόμος 14
- Ιωάννη Ν. Φραγκούλα, *Νοσταλγικός περίπατος στο νησί των δύο Αλεξάνδρων τη Σκιάθο*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1990
- Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Άπαντα*, τόμος 1, κριτική έκδοση Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, εκδόσεις Δόμος
- Κωστή Μπαστιά, *Ο Παπαδιαμάντης: δοκίμιο*, εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1962
- Κ.Βάρναλη, *Αισθητικά- κριτικά, Δοκίμια Μελέτες*, τ.Β', εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1984

- Παπαδιαμάντη Α., *Άπαντα*, Κριτική έκδοση Ν. Τριανταφυλλόπουλου, Εκδ. Δόμος, Αθήνα 1998, τόμος Ε
- Παπαδιαμάντη Α., *Ο Καλόγερος*, Άπαντα Βιβλ. του Βήματος, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2011, τόμος 7
- Παπαδιαμάντη Α., *Οι Ελαφροΐσκιωτοι*, Άπαντα Βιβλ. του Βήματος, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2011, τόμος 8
- Παπαδιαμάντη Α., *Το μοιρολόι της φώκιας*, Άπαντα Βιβλ. του Βήματος, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2011, τόμος 12
- Παπαδιαμάντη Α., *Λαμπριάτικος ψάλτης*, Άπαντα Βιβλ. του Βήματος, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2011, τόμος 8
- Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Άπαντα*, τόμος 4, κριτική έκδοση Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, εκδόσεις Δόμος
- Στ. Φωτίου, «Πίστη και Βίωμα της Ορθοδοξίας», τ.Α, *Δόγμα, Πνευματικότητα και Ήθος της Ορθοδοξίας*, ΕΑΠ, Πάτρα 2002
- Στ. Ράμφος, *Η παλινωδία του Παπαδιαμάντη*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1976
- Πέτρου Συμεωνίδη, «Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, ο θεατής της γής», σ.10-12 στο Παπαδιαμαντικά Τετράδια, τ.8, πρωτοχρονιά 2008, εκδ. Δόμος
- Αλ. Παπαδιαμάντης, *Αμαρτίας Φάντασμα*, Άπαντα τόμος 3, κριτική έκδοση Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, εκδ. Δόμος
- Αλ. Παπαδιαμάντης, *το ωραίον φάσμα*, , Άπαντα τόμος 5, κριτική έκδοση Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1988
- Γ. Βαλέτα, *Αναλύσεις Νεοελληνικών Λογοτεχνικών κειμένων*, εκδ. Πέτρου Κ. Ράνου, Αθήνα 1965
- Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Άπαντα*, τόμος 2, κριτική έκδοση Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, εκδόσεις Δόμος
- Α.Γ. Μελισάρρη, «Η Ορθοδοξία ως πολιτισμικό επίτευγμα και τα προβλήματα του σύγχρονου κόσμου» στον τ.Β' , *Η Ορθοδοξία απέναντι στα θέματα της εποχής μας*, ΕΑΠ, Πάτρα 2002
- Στ. Φωτίου, «Πίστη και Βίωμα της Ορθοδοξίας», τ.Α, *Δόγμα, Πνευματικότητα και Ήθος της Ορθοδοξίας*, ΕΑΠ, Πάτρα 2002
- Ν. Νησιώτης, *Προλεγόμενα εις την θεολογικήν γνωσιολογίαν*, σ.85-87 στο Γαϊτάνης Βασίλειος, *Από την επικοινωνία στην κοινωνία, Σύγχρονες Θεωρίες Επικοινωνίας και Ορθόδοξος Επικοινωνιακή Θεολογία*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2008
- Άγγελου Καλογερόπουλου, Προλογικό σημείωμα στον ενδέκατο (11ο) τόμο των Απάντων του Αλ. Παπαδιαμάντη, από τη Βιβλιοθήκη του Βήματος

- Γ. Μαντζαρίδη, Κοινωνιολογία της θρησκείας, Θεσσαλονίκη, Εκδ. Π. Πουρναρά, 1999
- Αριστοτέλους Πολιτικά 1,4,1254a
- Χρ.Βούλγαρη, *Η ενότης της αποστολικής Εκκλησίας*, σ.102-103 στο Γαϊτάνης Βασίλειος, *Από την επικοινωνία στην κοινωνία, Σύγχρονες θεωρίες επικοινωνίας και ορθόδοξος επικοινωνιακή θεολογία*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2008
- Παύλου Ευδοκίμου, *Η γυναίκα και η σωτήρια του κόσμου*, μτφ. Ν. Ματσούκα, εκδ.Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2010
- Κλήμης Αλεξανδρεύς, *Παιδαγωγός*, PG50/260C
- Βασιλείος Τ. Γιουλτσής, *Γενική Κοινωνιολογία*. Εκδ.Κυριακίδη
- Neil Postman, *Διασκέδαση μέχρι θανάτου ο δημόσιος λόγος στην εποχή του θεάματος*, μφρ. Φωτεινή Ρουγκούνη, Αφροδίτη Τζαμουράνη, επιστημονική επιμέλεια: Πόπη Διαμαντάκου, εκδ. Κατάρτι 2007
- Βασιλείος Γαϊτάνης, *Από την επικοινωνία στην κοινωνία, Σύγχρονες Θεωρίες Επικοινωνίας και Ορθόδοξος Επικοινωνιακή Θεολογία*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2008
- Στ.Παπαθανασόπουλος, Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση του έργου: Κέβιν Ρόμπινς-Φρανκ Ουέμπστερ, *Η εποχή του τεχνοπολιτισμού*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 2002
- Γκυστάβ Λε Μπον, *Η ψυχολογία των μαζών*, μτφ. Ι.Σ. Χριστοδούλου, ειδική έκδοση για την εφημερίδα Βήμα από εκδ. Ζήτρος, Αθήνα 2010
- Όλγκα Τόκαρτσουκ, *Πλανήτες*, εκδ. Καστανιώτη, μτφ. Αλεξάνδρα Ιωαννίδου, Αθήνα 2020
- Εμμανουήλ Κλαψης, *Ορθόδοξες Εκκλησίες σε ένα πλουραλιστικό κόσμο: ένας οικουμενικός διάλογος*, εκδ.Καστανιώτη, Αθήνα 2006
- Anthony Giddens, *The consequences of Modernity*, Cambridge, UK: Polity Press, 1990
- Hannah Adendt, *Κοινωνία και κουλτούρα*, στο *Κουλτούρα των μέσων (Μαζική Κοινωνία και Πολιτιστική Βιομηχανία)*, συνολικό έργο, εκδ, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1991
- Πρόλογος του Ν.Κοτζιά στην μελέτη του Τ.Γκλετον, *Οι αυταπάτες της μετανεωτερικότητας*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2003
- Κ. Κωτσιόπουλος, *Η κοινότητα, συμβολή στην κοινωνιολογική διερεύνηση του Χριστιανισμού*, εκδ. Βάνιας
- Β.Φίλια, *Κοινωνιολογία του πολιτισμού*, τ.2, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2001

- Μητροπολίτου Χαλκίδος Χρυσοστόμου, «Η Ορθόδοξη Πνευματικότητα και ο Παπαδιαμάντης», Θεολογία, 82 (Οκτ-Δεκ 2011)
- Σ.Καργάκου, *Η πολιτική σκέψη του Παπαδιαμάντη*, εκδ. Αρμός 2003
- Κώστας Ακριβός, «Το κοινωνικό στοιχείο στο έργο του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη μέσα από τα κείμενα νεοελληνικής λογοτεχνίας Γυμνασίου-Λυκείου», *Η κοινωνική διάσταση του έργου του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη*, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ Βόλος, Εκδ. Οδυσσέας, Μάιος 1998
- Γ. Σακελλίων, *Σύγχρονες πολιτικές διαστάσεις στο έργο του Παπαδιαμάντη*, Θεσσαλονίκη
- Ζωής Καρέλη, «Νύξεις», Φώτα Ολόφωτα, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Επιμ. Ν.Δ.Τριανταφυλλόπουλος, Αθήνα 1981
- Κων/ντίνου Κωτσιόπουλου, *Ορθοδοξία και Παγκοσμιοποίηση*, εκδ. Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Α.Π.Θ. , Θεσσαλονίκη 2005
- Zizioulas J. , *Being as Communion: Studies in Personhood and the Church*, Crestwood, St. Vladimir's Seminary Press, New York 1985

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ:

- Ιεζεκιήλ Βελανιδιώτη, «Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης» στο *Παπαδιαμαντικά Τετράδια* τεύχος 6, εκδ. Δόμος
- Γιώργος Θεμελής, «Στο Χριστό, Στο κάστρο» στο *Παπαδιαμαντικά Τετράδια*, εκδ. Δόμος, τεύχος 8
- Μ.Γ. Βαρβούνη, *Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης και η Κολλυβαδική θεώρηση της ελληνικής λαϊκής λατρείας* στο Θεολογία τεύχος 4, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2011
- Γ.Βερίτης, *Το αναμορφωτικό κίνημα των Κολλυβάδων και οι δύο Αλέξανδροι*, στο περιοδικό Ακτίνες τεύχος 36, Απρίλιος- Ιούνιος 1943
- Σταύρου Γιαγκάζογλου, *Φωνή εκ βαθέων αναβαίνουσα. Η δοξολογική θεολογία του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη* στο Θεολογία, τεύχος 4, Οκτώβριος- Δεκέμβριος 2011
- Παν. Μητροπολίτου Μόρφου Νεοφύτου, *Η επικαιρότητα του Παπαδιαμάντη* στο περιοδικό Θεολογία, τεύχος 4, Οκτώβριος- Δεκέμβριος 2011
- Νικηφόρος Βρεττάκος, *Η πρωτοποριακή μορφή του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη*, Μνημόσυνο του Αλεξ. Παπαδιαμάντη, Τετράδια Ευθύνης 15

- Γουνελά Σωτήρη, *Η δοξαστική θεολογία του Παπαδιαμάντη*, περιοδικό Θεολογία τ.4, 2011
- Θέμελης Γ., *Στον Χριστό στο κάστρο*, στο Παπαδιαμαντικά Τετράδια, πρωτοχρονιά 2008-τ.8, περιοδική έκδοση του «ΔΟΜΟΥ»

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΜΕΣΩ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΥ:

- Ευτυχίας Γιούλτση στο ιστότοπο: <https://www.pemptousia.gr/2011/11/i-panagia-mesitria-ke-voithos-ton-anthr-2/>
- Κανταράκη Σοφία, «*Το φυσιολατρικό στοιχείο των διηγημάτων του Παπαδιαμάντη*», Εισήγηση στο Α κύκλο του Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου για τον Παπαδιαμάντη, Αθήνα, Δόμος 2012, Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.24grammata.com/?p=19438>
- Πάτσης Χρήστος, στον διαδικτυακό ιστότοπο: [patsis.papadiamantis \(pemptousia.gr\)](http://patsis.papadiamantis.pemptousia.gr)
- Μίχα Δημ, στο διαδικτυακό ιστότοπο : <https://www.zotiko.gr/index.php/el/com-kunena/texnes-kai-politismos/logotexnia/559-ta-xristougenna-ston-papadiamanti>
- Αγγελική Ταλιγκάρου στον ιστότοπο: <https://www.grtimes.gr/ellada/voreia-ellada/i-gynaika-sta-diigimata-toy-a-papadiamanti-apo>
- Χρήστος Βακαλόπουλος, *Η ιερή μελωδία της πραγματικότητας* στον ιστότοπο: <https://antifono.gr/η-ιερή-μελωδία-της-πραγματικότητας>
- Κωνσταντίνου Κωστάκης, *Εκπαίδευση και ΜΜΕ Η αναζήτηση της αλήθειας*, στο διαδικτυακό ιστότοπο: <https://www.kathimerini.gr/society/873008/i-exelixi-tis-enimerosis-stin-epochi-toy-digital-era/>
- Κων/ντίνος Καμάρας στο διαδικτυακό ιστότοπο: <https://www.tanea.gr/2006/12/15/politics/mikropolitikos/triti-apopsi-pagkosmiopoiisi-kai-sta-mme/>
- Φώτιου Αρ. Δημητρακόπουλου, *Ο Παπαδιαμάντης και οι γραικύλοι – η άρνηση της ταυτότητας*, τον ιστότοπο: <https://www.vimaorthodoxias.gr/theologikos-logos-diafora/o-papadiamantis-kai-oi-graikiloi-i-arnisi-tis-taitotitas-2/?print=print>
- Δεληκωνσταντή, *Η Εκκλησία και η παγκοσμιοποίηση* (21 Ιουνίου 2007), στον ιστότοπο www.ec-patr.org

